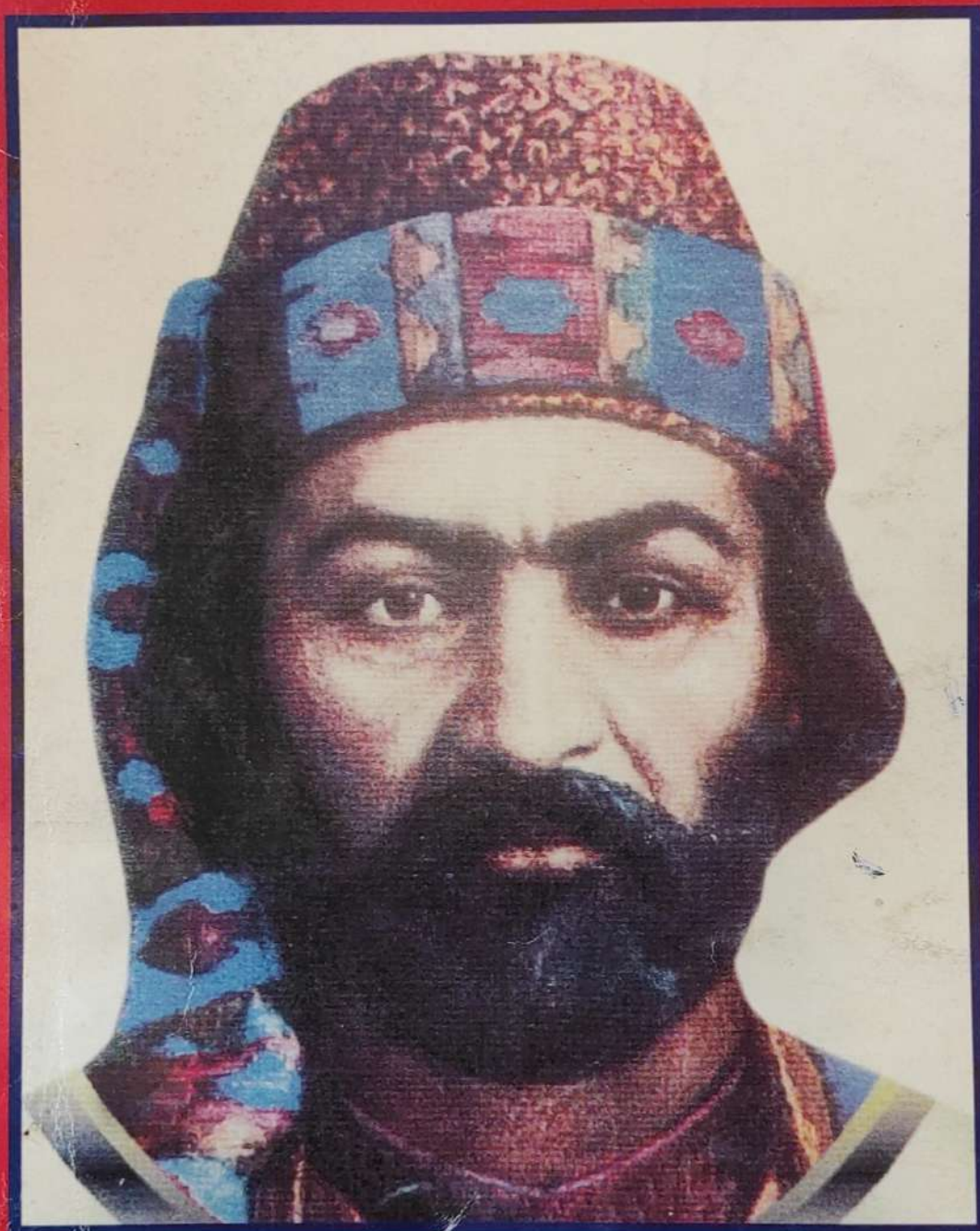


ISSN 0206-4340

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ



BAKI 2011

№ 1

M Ü N D Ə R İ C A T
X R O N İ K A

Təhsil Nazirliyində 3

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ VƏ DİLÇİLİK

T.Hacıyev – Molla Pənah Vaqifin söz xəzinəsi 6

N.Məmmədova – Azərbaycan sovet yazıçılarının əsərlərində sətiraltı – mətnaltı mənalılar 11

ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR:
TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ

A.Məmmədov – X sinifdə Azərbaycan dilinin tədrisi (IV məqalə) 17

S.Hüseynoğlu – Tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsində yeni texnologiyaların tətbiqi 25

Y.Aslanov – Ədəbiyyat dərslərində yeni təlim texnologiyalarından faydalanma vasitələri 31

E.Cəfərova – Məmməd Arızın “Bu gecə yuxumda Arızı gördüm” şeirinin təhlilində yeni təlim üsullarından istifadə 33

O.Abbasov – Dərsdə interaktiv təlim metodlarının tətbiqi vasitəsilə şagirdlərə milli dəyərlərin aşılması 41

Ş.Mirzəyeva – Düzəltmə sifətlərin öyrədilməsində yeni texnologiyaların rolu 44

X.Qasımova – “Ədatların orfoqrafiyası” mövzusunun öyrədilməsi 47

G.Abdullayeva – Mikayıl Müşfiqin “Yağış” şeirinin tədrisi zamanı fəal/interaktiv təlim metodlarından istifadə 50

S.Mehdiyeva – Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirinin yeni üsullarla təhlili 54

POLEMİKA

Z.Əsgərli – “Qaraca qız”: hekayəmi, povestmi? 59

AXTARIŞLAR, QƏNAƏTLƏR

Ş.Səlimbəyli – XVI əsr Azərbaycan şairi Əhdi Bağdadi və əlyazmalarında yaşanan ədəbiyyat tariximiz 62

ELM XADİMLƏRİMİZ

N.Nəcəfov – Görkəmli ədəbiyyat tarixçisi və ustad pedaqoq 65

İŞ VƏ SƏNƏT YOLDAŞLARIMIZ

Q.Sadiq – Qoşa qanad 69

ƏDƏBİ MÜHİT

A.Həsənlı – Poeziya 72

MƏLUMAT

Elmi məqalə müəlliflərinin nəzərinə 74

XƏBƏR – SERVİS

“Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” – 40 75

Oxucularla görüş 76

Ədəbi aləmdə 77

Xarici ölkələrdə 78

Yeni nəşrlər 79

Xəbərləri hazırladı Lalə Əhmədova.



Təhsil bizim gələcəyimizdir, inkişaf perspektivlərimizi müəyyən edən ən başlıca sahədir. Təsadüfi deyil ki, təhsil sahəsinə Azərbaycanda indi çox böyük diqqət göstərilir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

Yanvarın 6-da Təhsil Nazirliyində strateji təhlil, planlaşdırma və kadrların idarə olunması şöbəsi və Təhsil Sisteminin İnformasiyalaşdırılması İdarəsinin 2010-cu ilə dair illik hesabatları dinlənilib.

Tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov tövsiyələrini verib, qarşıda duran vəzifələri nəzərə çatdırıb.

Yanvarın 7-də Təhsil Nazirliyində De-İnstitutlaşma və Uşaqların Müdafiəsi İdarəsi, dərslük və nəşriyyat şöbəsinin 2010-cu ilin yekunlarına dair hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 8-də ali və orta ixtisas təhsili və beynəlxalq əlaqələr şöbələrinin hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 10-da təhsilin idarə olunmasının məlumat sistemləri və Elm şöbələrinin hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 11-də monitoring və qiymətləndirmə, iqtisadiyyat şöbələrinin hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 12-də tərbiyə və məktəbdənkənar müəssisələr, Akkreditasiya şöbələrinin hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 12-də təhsil naziri Misir Mərdanov Koreya Respublikasının Azərbaycandakı fəvqaladə və səlahiyyətli səfiri Li Ji-ha, səfirliyin müşaviri Kim Yonq Soq və Koreya İnsan Resursları İnkişafı Xidmətinin layihə meneceri Jeong Jai Munun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb. Misir Mərdanov Azərbaycanda Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması ilə əlaqədar görülməli işlərdən danışdı və bu məsələnin müsbət həll ediləcəyinə ümidvar olduğunu vurğulayıb. Səfir Azərbaycanda Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması ilə bağlı ölkəmizdə səfərdə olan nümayəndə heyətinin müvafiq istiqamətdə araşdırmalar aparacağını, yekun olaraq Təhsil Nazirliyində təqdimatla çıxış edilməsinin nəzərdə tutulduğunu açıqlayıb və aidiyyəti dövlət qurumları nümayəndələrinin həmin təqdimatda iştirak etmələrinin əhəmiyyətini bildirib. Eyni zamanda Li Ji-ha Azərbaycanda Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması işinə cari ilin iyununda başlamaq niyyətində olduqlarını nəzərə çatdırıb.

Yanvarın 13-də kənd rayonları üzrə ümumi təhsil və texniki peşə təhsili şöbələrinin hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 15-də Təhsil Nazirliyində ümumi şöbənin və Təsərrüfathesablı Əsaslı Tikinti İdarəsinin 2010-cu ildə görülmüş işlərə dair hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 17-də Nazirlik Aparatının hesabatı dinlənilib. Təhsil Nazirliyi Aparatının rəhbəri İlham Pirməmmədov öncə əsas fəaliyyət istiqamətləri, struktur, əməkdaşların vəzifə bölgüsü haqqında məlumat verib.

Həmin iclasda daha sonra Təhsil sənədlərinin tanınması işi üzrə, hüquq, məktəbəqədər təhsil sektorları və xüsusi şöbənin illik fəaliyyətlərinə dair hesabatlar təqdim olunub.

Yanvarın 18-də Təhsil Nazirliyinin ictimaiyyətlə əlaqə şöbəsinin və Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 19-da Təhsil Problemləri İnstitutu və Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidənhazırlanma İnstitutunun hesabatları dinlənilib.

Yanvarın 21-də Təhsil Nazirliyində Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında (ADNA) 2010-cu ilin may ayında aparılmış akkreditasiyanın nəticələrinə dair iclas keçirilib. İclasda təhsil naziri Misir Mərdanov çıxış edib, müzakirə olunan məsələ ətrafında fikir mübadiləsi aparılıb, iştirakçıları maraqlandıran suallara aydınlıq gətirilib.

Yanvarın 24-də Təhsil Nazirliyində Qabaqcıl Texnologiyalar üzrə Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması layihəsinin müzakirəsinə dair iclas keçirilib.

Yanvarın 25-də Təhsil Nazirliyində "Elektron təhsil" layihəsinin təqdimat mərasimi keçirilib. Mərasimdə iştirakçıları maraqlandıran suallar cavablandırılıb, "Elektron təhsil" layihəsinin gözlənilən nəticələri verməsi üçün həyata keçiriləcək tədbirlər müzakirə olunub.

Yanvarın 27-də Təhsil Nazirliyində ötən ilin yekunları və bu il qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş geniş kollegiya iclası keçirilib.

Kollegiya iclasında təhsil naziri Misir Mərdanov "2010-cu ilin yekunları və 2011-ci ildə qarşıda duran vəzifələr" mövzusunda hesabat məruzə-təqdimatı ilə çıxış edib. Nazirin geniş faktik materiallara, dərin təhlillərə, müqayisələrə əsaslanan və təhsilin bütün pillələrində həyata keçirilən inkişaf yönümlü dövlət proqramlarının, xarici təşkilatlarla birgə reallaşdırılan layihələrin icrası istiqamətində ötən il görülmüş işləri, əldə olunan uğurları və mövcud problemləri, bu il üçün planlaşdırılan tədbirləri əhatə edən təqdimatı iclas iştirakçıları tərəfindən diqqətlə dinlənilib.

Yanvarın 28-də Təhsil Nazirliyində 2-ci respublika muğam müsabiqəsinin başlanmasına həsr olunmuş mətbuat konfransı keçirilib.

Fevralın 1-də təhsil naziri Misir Mərdanov Gürcüstan Prezidentinin anası, Beynəlxalq Qara dəniz Universitetinin prorektoru, professor Giuli Alasaniyanın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Fevralın 5-də Təhsil Nazirliyində "Səmərəli məktəb layihəsi"nin təqdimat mərasimi keçirilib.

Fevralın 5-də Təhsil Nazirliyində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan məktəbyaşlı uşaqlar üçün "Elektron təlimləndirən sistemlər" layihəsinə həsr olunmuş tədbir keçirilib. Tədbirdə Təhsil Nazirliyinin və Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin rəhbər işçiləri, layihəni reallaşdıran "Nobel-T" MMC-nin əməkdaşları, Səbail rayonundakı 219 nömrəli Evdə məktəbin layihənin həyata keçirilməsi üçün cəlb olunmuş 30 nəfər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdi və müəllimləri iştirak ediblər.

Fevralın 9-da təhsil naziri Misir Mərdanov Almaniyanın Vaynştefan-Trisdorf Tətbiqi Elmlər Universitetinin professoru, "Kənd təsərrüfatı sahəsində ilkin peşə təhsilinin inkişafı layihəsi"nin Almaniya üzrə meneceri Herbert Strobel, layihə üzrə məsləhətçi Rudiger Heininq və layihə üzrə köməkçi Marian Strobella görüşüb.

Fevralın 12-də Təhsil Nazirliyində “Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” jurnalının 40 illiyinə həsr olunan tədbir keçirilib. Tədbiri təhsil naziri Misir Mərdanov açaraq bu jurnalın pedaqoji mətbuat tariximizdəki mövqeyindən danışmış, ürək sözlərini söyləyib. Baş redaktor Yəhya Kərimov jurnalın 40 ildə keçdiyi yola nəzər salıb, qarşılarında duran vəzifələri qeyd edibdir. Sonra təbriklər olub, əməkdaşlara fəxri fərman, döş nişanı və pul mükafatları verilib.

Fevralın 15-də Təhsil Nazirliyində “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya (2007-2011-ci illər)”nın icrası mövzusunda kollegiya iclası keçirilib. İclasda nazir müavirləri, nazirliyin müvafiq struktur bölmələri və şöbələrinin, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin rəhbərləri, rayon və şəhər təhsil şöbələrinin müdirləri, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri, bir sıra texniki peşə və ümumtəhsil məktəblərinin direktorları iştirak ediblər. Kollegiya iclasında qarşıda duran vəzifələrdən, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, müəllimin, məktəbin nüfuzunun qorunması məsələlərindən bəhs edən təhsil naziri Misir Mərdanov iclas iştirakçılarında bir sıra tapşırıq və tövsiyələrini verib.

Fevralın 16-da təhsil naziri Misir Mərdanov Niderland Krallığının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Aryen Uyterlinde ilə görüşüb. Görüşdə ölkəmizdə təhsil sahəsi ilə bağlı təşkil olunan beynəlxalq sərəgilərdə Niderland Krallığının iştirakı, qarşılıqlı səfərlərin təşkili və digər bu kimi məsələlər üzrə fikir mübadiləsi aparılıb, eləcə də ikitərəfli münasibətlərin bundan sonra da möhkəmlənəcəyinə əminlik ifadə olunub.

Fevralın 22-də təhsil naziri Misir Mərdanov Dünya Bankının ölkəmizdə səfərdə olan missiyası ilə görüşüb.

Fevralın 23-də təhsil naziri Misir Mərdanov Estoniya Respublikasının Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Aivo Oravla görüşüb.

Fevralın 24-də Təhsil Nazirliyində müşavirə keçirilib. Müşavirəni giriş sözü ilə açan təhsil naziri Misir Mərdanov cari ilin yanvarında nazirliyin bütün struktur bölmələrinin 2010-cu ildə gördüyü işlərə dair hesabatlarının dinləndiyini və bu tədbirlərin qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində mühüm əhəmiyyəti olacağını bildirib. Sonra Misir Mərdanov “Təhsil Nazirliyinin struktur bölmələrinin 2010-cu ildə görülmüş işlərlə bağlı hesabatlarının yekunlarına dair” təqdimat-məruzə ilə çıxış edib.

Fevralın 28-də Təhsil Nazirliyində növbəti kollegiya iclası keçirilib. Kollegiya üzvlərinin, Təhsil Nazirliyinin struktur-bölmə rəhbərlərinin və orta ixtisas təhsili müəssisələri direktorlarının iştirak etdikləri iclasda “Orta ixtisas təhsili müəssisələrində monitorinqin nəticələri” barədə məsələ müzakirə olunub. Həmin mövzuda təhsil naziri Misir Mərdanov məruzə-təqdimatla çıxış edib.

Martın 10-da Təhsil Nazirliyində növbəti kollegiya iclası keçirilib. “Ali təhsildə yeni maliyyələşmə mexanizminin tətbiqi ilə bağlı mövcud vəziyyət, ilkin nəticələr və təkliflər” mövzusunda məsələnin müzakirə olunduğu iclasda Azərbaycan Respublikasının maliyyə naziri Samir Şərifov, Nazirlər Kabinetindən, digər dövlət qurumlarından nümayəndələr, Təhsil Nazirliyinin şöbə müdirləri, ali məktəblərin rektorları iştirak ediblər. Təhsil naziri Misir Mərdanov müzakirə olunan məsələ ilə bağlı geniş məruzə-təqdimatla çıxış edib.

Martın 29-da təhsil naziri Misir Mərdanov ABŞ-ın ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Metyu Brayza ilə görüşüb.

MOLLA PƏNAH VAQIFIN SÖZ XƏZİNƏSİ

Tofiq HACIYEV,
filologiya elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü

Hamının yekdilliklə gəldiyi bu qənaət tamamilə haqlıdır ki, Vaqifin yetişməsi öz zamanəsinin ən fərəhli ədəbi hadisələrindən idi. (A.Berje). Vaqifin ən böyük xidməti odur ki, folklor zəminində durub xalq dilini Füzuli məktəbinin səviyyəsinə qalxan yazılı ədəbi dil mövqeyinə çatdırdı. O, yeni ədəbi məktəb yaratdı və onun dil standartını hazırladı. “Vaqif xalqın ruhuna uyğun yeni ədəbiyyat, camaat üçün anlaşılıq olan, kütləvi ədəbi dil yaratmışdır” (Mustafa Quliyev). Həqiqətən kütləvilik Vaqif dilinin ən böyük tarixi atributudur. Vaqif aşiq şeiri janrlarında yazdıqları ilə şöhrətlənir, lakin onun leksikonu bir aşiq dilinin ehtiyatı səviyyəsində qalmır, ümumiləşib dövrünün ədəbi dili hüququna qalxır. Yəni o, ərəb-fars sözlərinə də laqeyd qalmamış, klassik ədəbi məktəbin dilindən qidalanmışdır. Lakin Vaqif alınma sözləri öz üslubuna uyğunlaşdırır. Əcnəbi sözləri mənaca şəffaflaşdırmaq üçün çox hallarda mətndə onları azərbaycanca anlaşılın sinonimlərinin səmtində işlədir, aydın sözün işığı o birinə də düşür. Bu şəkildə: Gah da oturaydıq qabaq-qabağa, **Danı**-şaydı, xoş **göftarı** görədim. – **İxtilatın** şirin, **sözün** məzəli. – **Duarınam**, salma məni nəzərdən, Əskik olmayasan **sənadan**, Pəri! Sinonimlər: danışma – göftarı, ixtilat – söz, dua – səma.

Vaqifin qoşmalarındakı alınma sözlərin təxminən hamısına xalq yaradıcılığının dilində rast gəlirik. Görünür, bunlar qədimlərdən xalq təfəkküründə postizimlər kimi tanınmış və ardıcıl işlənmişdir. Bu sözləri, ümumən, Qurbanidə, Abbas Tufarqanlıda, sonralar Aşiq Ələsgərdə görürük: Gülab ilən sıgallanmış qaratel, **Xub** yaraşmış **bəyaz** buxağa, qızlar! – **Qəmzə** kamal, **mujkan xədəng**, göz ala və s. Onun dilindəki **xub**, **bənd** (olmaq, eləmək) kimi sözlər həmin mənada indi də dialekt və şivələrimizdə qalır. Dialektdə isə, məlum olduğu kimi, alınma söz o vaxt yuvalanır ki, vaxtilə dilin əsas lüğət fonduna daxil olmuş olsun. **Bayaz**, **nigar**, **sona**, **sənəm** kimi sözlər Vaqif dilindəki semantikasi ilə işlək olması da, indi xüsusi isimlər kimi yaşayır. Deməli, bu sözlər vaxtilə xalq dilində ilkin semantikasi ilə məlum olmuş və ünsiyyətdə işlənmişdir.

Eyni fikri Vaqifin dilindəki izafət tərkibləri haqqında da demək olar, bunlar asan, ümumən, aşiq şeirindəki tərkiblərdir ki, bədii fikrin qavranmasında ləngimə yaratmır:

*Bülbülü qönçeyi-xəndan öldürür,
Pərvanəni şəm-i-suzan öldürür,
Vaqifi atəşi-Hicran öldürür,
Aman, verin o şahbaza bir xəbər.*

Vaqifin qoşmalarına istinadən belə hesab etmək olar ki, şairin dilində nitqin fərdiləşdirilməsi prinsipi gözlənməmişdir. Əksər qoşmalarında ümumanlaşılıq leksika tipik olduğu halda, bəzilərində qeyri-kütləvi sözlər xeyli yer tutur. Görünür, Vaqif kimə müraciəti nəzərə alır: savad almış, fars dilinə bələd olan şəxslərə, saray qadınlarına müraciət edərkən onların qavrama tərzini, dünyagörüşünü nəzərə alınır. Əsərlərində konkret

şəkildə nəzərə çarpır ki, şair savadlılarla ünsiyyətdə olub və savadı, ədəbiyyatı anlamağı da gözəllik şərtlərindən saymışdır:

*Qafiyə, qəzəldən çox çıxıb başı,
Artıq ola həm kamalı gözəlin.*

Ona görə də bu cür, alınma sözlər işlək olan qoşmalar Vaqif dilinin xəlqiliyini zəiflətmir:

*Bu zübü ziynətin şanü şövkətin,
Me`raci-rif`ətin, babi-dövlətin,
Hüsnü məlahətin, çeşmi-afətin
Bu qəddü qamətin qiyaməti var.*

Əksinə, belə nümunələr şairin nitqində yazılı bədii dil üçün səciyyəvi olan tipikləşdirmə və fərdiləşdirmənin xeyli yer tutduğunu təsdiqləyir (şanü şövkət, hüsnü məlahət, qəddü qamət leksik-qrammatik alınmaları isə azərbaycanca kütləvi anlaşılır).

Vaqif dilinin xəlqiliyi onun bədii sintaksisində də görünür. Maraqlıdır ki, şair xalq dili sintaksisinin aydınlığı, kamilliyini götürmüşdür. Burada xalq danışığı dilinin sərbəstliyi yox, adiliyi, loruluğu yox, sərrastlığı diqqəti cəlb edir:

*Arzum budur: gözüm tikəm gözünə,
Danışasan, qulaq verəm söziyə,
Ta ölünə baxam günəş üzünə;
Arzum canda qalıb doyan deyiləm.*

Birinci üç cümlə xəbər budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir. İkinci budaq cümlənin özü tabesiz mürəkkəb cümlədən təşkil olunub. Tabeli mürəkkəb cümlə (ilk 3 misra) ilə dördüncü misra bütövlükdə aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə əmələ gətirir. Bənd monolit sintaktik bütövə çevrilir. İlk misrada sonuncuya qədər hamısı həm sintaktik, həm də bədii məna cəhətdən bir-birinə bağlıdır. Hər misranın ayrılıqda aydın başa düşülən məzmunu birləşib bəndin dolğunluğunu təşkil edir. Xalq dili sintaksisinin səmərəli toxumu bu aydın dolğunluqda əks olunur. Eyni zamanda, bənddəki cümlə quruluşunda şifahi nitq – söhbət, mükəllimə tipologiyası vardır. Vaqifin hər şeiri bir monoloq şəklində təsəvvür olunsaydı, şifahi nitq normasının dürüst icrası bir daha aydınlaşar.

Vaqifin klassik poeziya janrlarında və deməli, klassik ədəbi-bədii dil ənənələri əsasında yazdığı əsərlər də az deyildir. Lakin dilə gətirdiyi yeniliklər – yeni söz, ifadə və təşbehlər xalq şeiri janrlarında yaratdığı əsərlərindədir. Onun xidməti təkcə dilinin aydınlığında deyil, məhz yeniliyindədir. Onsuz da XVII-XVIII əsrlərdə klassik poeziya məktəbinin davamçılarının da dili anlaşılıq idi. Əvvəlki dövrlərdə də aydın dil nümunələri az olmayıb. Ancaq Vaqif və onun həmyözlüləri o qədər yeniləşmə yaradırlar ki, yeni dövrü klassik normadan fərqlənən kaloritlə təmin edirlər. Füzuli məktəbinin böyük sənət dili müqabilində və ona qarşı kamil, samballı müasir norma formalaşır. Vaqifin müasiri olan füzuliçilər klassik üslubun dilinə heç nə əlavə etmirlər. Hətta yeni ifadələri olanda da xalq şeiri dilinin materiallarından gəlir. Vaqifin klassik poeziya janrlarındakı əsərlərinin dili üç cəhətdən səciyyəvidir.

1. Ərəb-fars kəlmələri izafətləri nisbətən çoxdur. "Görmədim" müxəmməsində olduğu kimi. Burada qeyri-kütləvi alınmalar çoxdur: **xah...xah, bilittifaq, giriftari-qəmü dərd, cifeyi-dünya, küzbü böhtan, xaki-məzəllət, lacərəm, təsxiri-kişvər** və s. Hətta söz birləşmələrində bir tərəfin məlum olması da kütləvi anlaşmaya kömək etmir: müqtədilərdə **itaət**, müqtədalarda **əməl, qübari-tirə** və s. Həm də "Görmədim" şeirinin dili, ümumiyyətlə, o biri həmyözlülərinə nisbətən də xeyli qələlidir. Dilin bu halının ancaq bir

səbəbi janrla bağlıdır. İkinci səbəbi şeirin ictimai-sosioloji məzmunu ilə bağlıdır. Yəni şairin bu əsəri müasir quruluşa, zamanəsinə qarşı bir panflit kimi yazılmışdır. Dövrün, idarə üsulunun, dövlət məmurlarının, ruhanilərin, rəiyyətin fəlsəfi ümumiləşməsi verilir. İnsanlar arasındakı münasibətin “şeytani-məlul tərəfindən pozulmasından, hər hərəkətdə “dirhəmi dinar üçün” meyl yaşamasından, “xeyrli şərin öz yerində” olmasından söhbət gedir. Göründüyü kimi, bu dərin ictimai məzmun qoşma leksikonu və qrammatikası ilə verilə bilməzdi, bu adi giley-güzar deyil, etiraza yaxınlaşan ciddi şikayətdir. Əsər məzmunca da, dilcə də Füzuli “Şikayətnamə”sinin ənənəsi üzərində durur. “Şikayətnamə” – “Görmədim” – “Kəmalüddövlə məktubları” məzmunca əlaqəli bir silsilədir ki, bu əlaqə onların dil materialında da qalır.

2. Yaradıcılığını səciyələndirən xalq şeiri dilinin təsiri nəticəsində Vaqifin klassik janrlardakı dili də Füzulilərdəkindən sadədir, izafətləri, ümumən, başa düşüləndir: Tuba boylum, qamətindi sərvü ərərdən gözəl, Gül üzün yanında zülfün **sünbülü-tərdən** gözəl... müxəmməsində olduğu kimi.

3. Maraqlıdır ki, klassik poeziya janrları dilində alınma sözlərlə bərabər, klassik Azərbaycan ədəbi dilinin milli ünsürlərini də unutmur. Klassik bədii dilimizdə olan, lakin Vaqif dövrü üçün arxaikləşən xeyli morfoloji və fono-morfoloji göstərici onun klassik janrlardakı dilində müşahidə olunur: görəyim, girəməzsən, eyləməzəm, şol, bilə (qoşma məqamında), gilindir ola (arxaik ədat) və s. qəbilindən. Deməli, bu şeirlərin Füzuli dövrünün dil normasını izləməsində bir bütövlük vardır: əcnəbi materialla yanaşı, arxaik ana dili formaları da klassik ənənə kimi gözlənilir.

Vaqif dilinin lüğəti üzərindəki müşahidələrdən aydın olur ki, dildə xəlqiliyə nail olmaq alınma sözlərdən imtina etmək deyil. Xəlqilik Vaqif sənətinin ruhunda, mayasında, mənəvi dərinliyindədir: “Həqiqi millilik sarafanı təsvir etmək deyil, xalq ruhunu təmsil etməkdədir” (N.Qoqol).

Vaqifin bədii dili haqqında daha bütöv təsəvvür almaq, iş üsulu haqqında daha aydın məlumat qazanmaq üçün onun lüğət dünyasına konkret nəzər salaq.

Yazıcının, şairin bədii sənət abidəsi yaratmaq üçün istifadə etdiyi əsas material sözdür. Bədii təfəkkürünün kamilliyi ədibin dilinin ümumi söz tutumu ilə bağlıdır. Şübhəsizdir ki, böyük sənətkarların böyüklük müsabiqəsində onların lüğət tutumu mühüm faktordur. Ancaq bu da faktıdır ki, bir-birinə yaxın söz ehtiyatına malik müxtəlif sənətkarlar eyni səviyyədə bədii məhsul verməyə bilər. Bu halda sözdən istifadə qabiliyyəti, sözlə manevr etmək bacarığı həlledici olur. Söz tutumu sıqlətlə bağlıdır, sözdən istifadə çevikliyi isə bədii obrazın mükəmməlliyini, keyfiyyətini şərtləndirir. Bu cəhətdən Molla Pənah Vaqifin lüğəti üzərindəki statistik müşahidələr diqqəti cəlb edir. Hesablama göstərmişdir ki, Vaqifin dilində 3506 (üç min beş yüz altı) söz işlənmişdir¹. Əlbəttə, belə məşhur söz ustası üçün həmin məbləğ böyük göstərici deyil. Deməli, Vaqifin ustalığı bu material üzərindəki iş üsulundadır. Bir söz müxtəlif sintaktik mühitə salınır və müxtəlif bədii-üslubi mündəricə əldə olunur. Bu, bir rəngin ayrı-ayrı rənglərlə təmasda, müxtəlif rənglərin səmtində fərqli şüalar verməsinə bənzəyir. Vaqifin dilində 1686 isim 8244 dəfə, 656 sifət 1904 dəfə təkrar olunur. Göründüyü kimi, bu ümumi işlənmə balansı güclü tutum yaradır. İsimlə sifətin işlənmə tezliyinin belə nisbəti gözəl və gözəllik tərənnümçüsü olan Vaqifin portret yaratma uğuru haqqında aydın təsəvvür verir. Məsələn, ismin təkrarı 5, sifətin 3 dəfəyə düşür. Təbiət və cəmiyyətdəki əşya, substansiya ilə əlamət, atribut arasında mövcud olan nisbəti nəzərə alanda Vaqif sifətlərinin bu tezliyi ümumi normadan üstündür. Bu cəhət bədii obrazın yaradılmasında şairin əlamətə, keyfiyyətə geniş yer verməsi ilə bağlıdır. Həmin keyfiyyət isimlərin sifətləşməsi və sifətlərin isimləşməsində daha aydın görünür. Belə ki, Vaqifin dilində **dilbər, gülbədən, gülnəfəs, soylu, xallı, xoşliqa...** qəbilindən 147 substantiv (isimləşmiş) sifət və **almaz, bənövşə, çarıqçay, qırğı, laçın, reyhan, səmən, sünbül...** qəbilindən 112 atributiv (sifətləşmiş) isim işlənir. Sifətin

¹ “Sözlüyü”ü ADU-nun aspirantı Ələmdar Fərzəliyev hazırlamışdır.

substantivliyə meylinin çoxluğu şairin əlamət və keyfiyyəti maddiləşdirmək səyi ilə şərtlənir. Əlamət, keyfiyyət portretləşir. Bədii obraz öz təyinindən əşyalaşır, daşlaşır. Bu, rəssamlıqda rəngin, boyanın tablolaşmasına nisbətdir. Digər tərəfdən, şair ismin, əşyanın özünü bədii təyin mövqeyinə çəkir. Bu isə, məsələn, qranitin, mərmərin, bənövşənin öz natural boyası ilə bədii lövhəyə çevrilməsinə münasibdir. 147 substantiv sifətin 287 və 112 atributiv ismin 401 dəfə 1-2 və 1-4 işlənməsindəki riyazi fərq də (fərq ikinin dördə nisbətincədir) maraqlıdır. Bu o deməkdir ki, əlamətləndirməyə, rəngə, boyaya Vaqif tez-tez müraciət edir. Həmin cəhət Vaqif yaradıcılığının daxili məzmunu ilə şərtlənir: o, gözəlləri rəsmləşdirir, gözəllik lövhələri verməyin ustasıdır. Təbii ki, bu işdə rənglərə - əlamət bildirən sözlərə ehtiyac çoxalır. Bu mənada ən çox işlək isimləri və sifətləri xatırlamaq da təsəvvürü aydınlaşdırır. Ən işlək isimlər: göz (211 dəfə), can (167 dəfə bu söz həm "bədən" sözünün sinonimi, həm də ruhi anlayış kimi işlənir. **Bədən** sözünə 28 dəfə təsadüf olunur), **zülfi** (160 dəfə), **üz** (120 dəfə. Bunun alınma sinonimləri: **camal** – 40 dəfə, **rük** – 9 dəfə, **rüksar** – 14 dəfə. Beləliklə, həmin anlayış 183 dəfə işlənir), **qaş** (100 dəfə), **gül** (88 dəfə), **könül** (87 dəfə).

Göründüyü kimi, **gül** sözü istisna olmaqla qalan isimlər insan bədəninin hissələridir: Vaqifin rəssamlıq qalareyası insan portretlərindən ibarətdir (**gül** sözü də gözəllik üçün çox munisdir. **Könül** sözü həm mənəvi, həm də ürək sözünün sinonimi kimi maddi anlayışları bildirir). Göz, **can-bədən**, **zülfi**, **üz-rux-camal** sözlərinin bu silsilədə daha işlək olması da təsadüfi deyil: insan şəklində, gözəlliyində ən çox məhz bu üzvlər diqqəti cəlb edir.

Ən çox işlək sifətlər: gözəl (176 dəfə), ağ (64 dəfə), xoş (52 dəfə). **Xoş** sözü idiom və mürəkkəb söz daxilində də çox işlənir: **xoş gəlmək**, **xoşuna gəlmək**, **xoşqılıq**, **xoşəndam**, **xoşliq**, **xoşiqbal** və s.). Şair ən çox ağ rəngə müraciət edir; bu, tabloları şəffaflıq fonu yaradır. **Xoş** sifəti isə daxili münasibətlə bağlı sözdür: şair gözəlləri davranışına, rəftarına xüsusi diqqət yetirir. **Xoş** sözü həmin məzmunla bağlı bütün isim və fellərə atribut kimi yararır. Bu statistik təqdimat Vaqifi gözəllik vurğunu rəssam-şair kimi bir daha təsdiq edir. Təsadüfi deyil ki, **çirkinlik** sözü onun dilindən tək bir dəfə çıxır, o da həzər məqamında – üzünü gizlətdikdə gözəl çirkinləşir: *Çirkinlik üzünü bürüyəndədir*. Bu rəqəmlər də qənaəti möhkəmləndirir: **nazik** 49, **yoğun**+3 dəfə işlənir; **yaxşı**+11, **yaxşılıq**+2, **yeyrək**+1, **xub**+34, **xubluq** 5 dəfə (həmin anlayış bütövlükdə 53 dəfə) işləndiyi halda pis sözü ancaq bir yerdə görünür. Onda da şair yaxşılığı təsdiqləyir: *Eşq sevdasına heç kim pis deməz*.

Müşahidələr göstərir ki, gündəlik ünsiyyətdə çox işlək olan bir çox sözlər Vaqifin dilində çox az görünür. Məsələn, *qonşu*, *azad*, *məsləhət*, *çovğun*, *çörək*, *çökmək*, *zərif*, *igidlik*, *ilqar*, *ana* (Nə gözəl doğubsan anadan, Pəri) və s. sözlər yalnız bir dəfə işlənilib. Soyuq (birində **soyuq**, birində soyuq-soyuq şəklində), hərarət sözləri 2 dəfə işlənir, **isti** sözü isə ümumiyyətlə yoxdur. Görünür, bu vəziyyət şairin poetikasının daxili məzmunu ilə bağlıdır və müəyyən səbəblə şərtlənir. Məsələn, Vaqifdə **təbib** sözünün bir dəfə işlənməsi (**həkim** sözü isə heç yoxdur), şübhəsiz, onun nikbinliyi ilə, şikayətdən qaçması ilə bağlıdır (Füzuli və Vidadi ilə müqayisə et).

Vaqifin dilində 438 fel işlənilib, bunlardan on biri yalnız feli bağlama və on ikisi yalnız feli sifət şəklində olub, şəxsi fel kimi verilməyib. Üç köməkçi fel işlənir: **olmaq**, **etmək**, **qılmaq**. Bunların işlənmə tezliyindən (**olmaq** 494 dəfə, **etmək** 475 dəfə, **qılmaq** 37 dəfə) aydın olur ki, artıq XVIII əsr üçün **qılmaq** feli arxaikləşib. (Füzuli dövründəki **tezliklə** müqayisə et). Ən çox işlək fellər bunlardır: **düşmək** (140 dəfə), **çəkmək** (123 dəfə), **demək** (114 dəfə), **bilmək** (102 dəfə), **baxmaq** (80 dəfə). Azərbaycan dilində çoxmənalılıq yaranmasında bu fellərin fəallığı görünür. Ümumiyyətlə, fellərin çoxmənalılıq balansındakı vahidləri müstəqilləşdirsək, Vaqifin dilində 438 fel iki mindən çox mənə ifadə edir.

Alınma və milli sözlərin şairin dilindəki nisbəti də maraqlıdır. Bu nisbət müxtəlif səslərlə başlayan söz silsiləsində müxtəlif şəkildədir. Ç səsi ilə başlayan sözlərdən **çak**, **çakar**, **çalaq**, **çah**, **çeşm**, **çeşmək**, **çəmən**, **çənbər**, **çəndan**, **çərx**, **çəhrayı**, **çöhrə** sözlərindən başqa qalanları azərbaycancadır (**çarqat** sözünün tərkibindəki birinci hissə

farsca – **çəhar** – ikincisi azərbaycandır), a, b, v, ə, y, g ilə başlayan sözlərin əksəriyyəti millidir. F, e, i ilə başlayan alınma və milli sözlər təxminən eyni nisbətdədir. N, s ilə başlayanlarda alınmalar üstündür. M ilə başlayan sözlərin 98 faizi alınmadır. Ş, p, f, ç ilə başlayan sözlərin hamısı ərəb-fars mənşəlidir. X ilə başlayan sözlərdən **xaqan** və **xan**, z ilə başlayanlardan **zoğal** və **zol**, h ilə başlayanlardan isə **ha** (ədat), **hani**, **handa**, **hansı** sözləri istisna olmaqla hamısı ərəb-fars dillərinə mənsubdur. Şübhəsiz, burada hansı səsle daha çox və ya daha az fel başlanmasının da əhəmiyyəti vardır; hamıda olduğu kimi Vaqifdə də bütün fellər Azərbaycan dilinə mənsubdur. İsim və sifətlər içərisində isə alınmalar çoxdur. Alınma sözlərin belə çoxluğu Vaqif dilinin xalqiliyi haqqındakı məlum təsəvvürü dumanlandırır. Çünki o, mənaca milliləşmiş geniş azərbaycanlı kütlənin ünsiyyətinə daxil olmuş, ərəb-fars sözlərinə üstünlük verir. Bəzən əcnəbi söz müasir dildəki mənasında yox, klassik semantik sahəsi ilə çıxış edib. Məsələn, istiqamət sözü iki dəfə işlənir və hər iki məqamda klassik ədəbi-bədii dilimizdəki mətənət, səbati məzmunu bildirir. (Diqqət yetir: Vədeyi-vəslin ha versin **istişamət** könlümə). Hətta **atəşbar**, **aşufta**, **bəhhac**, **bistidal**, **büxl**, **qəhhar**, **qəffar**, **qürətüleyin**, **əqəl**, **əknun**, **ərvah**, **əxtər**, **zişt**, **istiana**, **yelda**, **yədibeyza**, **kəzzab**, **nəxl**, **uşşaq**, **fəcfur** kimi məzmunca milliləşməmiş onlarca alınma sözlərin işlənməsi də onun dilinin xalqiliyini sarsıtır. Əvvələn belə sözlər ümumən klassik poeziya janrlarında yazdığı əsərlərdədir ki, bunlar da onun yaradıcılığını, ədəbi və bədii dil novatorluğunu təmsil etmir. İkinci tərəfdən, xalq şeiri janrlarında işlənərkən şair bunları mətnə elə səpir, müxtəlif sözlərlə elə sintaktik əlaqəyə gətirir ki, anlaşma dərəcəsi normal səviyyədə qalır. Yəni bu halda da Vaqifin iş üsulu, sözlə davranışı həlledici olur.

Ədəbi-yazılı dili demokratikləşdirmədə Vaqifin ən üstün cəhəti cəsarətidir. O dilə hər cür sözü gətirir: lori materialı, hətta 3-5 nəfərin iştirakı zamanı dilə gətirilməsi ədəbdən sayılmayan sözləri də. O, bir növ, lüğətçi leksikoqraf işi görür: lüğətin tərkibində dilin bütün sözləri əhatə olunmalıdır, lüğət tərkibi bütün təfərrüatı ilə əksini tapmışdır. Ədəbi dili xalq dilinə yaxınlaşdırmaq naminə Vaqif bəzən həya danlağına məruz qalır: **ayaq**, **topuq**, **baldır**, **diz**, **bud** və **qalxır yuxarı**: **qaş**, **göz**, **üz-qabaq**, **ağız**, **buxaq**, **sinə** və **enir aşağı**. Ana dili təsəvvürünün bütövlüyü xatirinə belə riskə getmək özünü doğruldur.

Vaqif dilinin "Sözlüyü"ü üzərindəki müşahidələri müxtəlif istiqamətlərdə davam etdirmək olar. Ancaq bu mühüm detallarla kifayətlənirik. Ən əhəmiyyətli odur ki, şairin lüğət materialı siyahıya alınmışdır. Bu səssiz statistikanın arxasında Vaqif poetikasının sirləri dil açır, şairin həyata və sənətə münasibəti aydınlaşır.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ

Jurnalımıza 2011-ci il üçün abunə yazılışı davam edir.

Bakı şəhəri üzrə abunə yazılmaq istəyənlər aşağıdakı mətbuat yayımı firmalarına müraciət edə bilərlər:

1. "Qasid". Ünvan: Cavadxan, 21; telefon: 4-93-16-43; 4-30-02-24
2. "Səma". Ünvan: H.Cavid, 9, mənzil 63; telefon: 4-94-09-59; 4-94-02-52
3. "Kaspi". Ünvan: Mətbuat pr., 25; telefon: 5-10-61-96
4. "Qaya". Ünvan: Akademik H.Əliyev küç. 82 "q"; telefon: 5-64-63-45; 4-65-67-13

Rayonlarda isə abunəni Azərbaycan Mətbuat Yayımı İstehsalat Birliyinin yerli yayım şöbələri aparır.

AZƏRBAYCAN SOVET YAZIÇILARININ ƏSƏRLƏRİNDƏ SƏTİRALTI – MƏTNALTI MƏNALAR

Natavan MƏMMƏDOVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Hər zamana ən faal şəkildə və həm də ən dürüst şəkildə məhz bədii ədəbiyyat şəkildə tarixə daxil olur. Bədii ədəbiyyat həmişə yarandığı dövrün xalq həyatını, cəmiyyətin yaşayışını, zamanın siyasi, tarixi kodlarını əks etdirir. Tarixi-siyasi-humanitar elmlər bunu edə bilmir; həm ona görə ki, bu elmləri dövlət hazırlayır, ona xidmət eləsin; həm də bu elmlər demək istəyə də, deyə bilmir. Çünki bu elmlərin dili müstəqimdir, onlar siyasi hadisəni dövlətə qarşıduran şəkildə versə, senzura ona qırmızı işıq yandıracaq. Ona görə də tarixi-elmi ədəbiyyatın fikri həmişə tendensiyalı olur, müəyyən təmayül bucağı altında olur. Ancaq bədii ədəbiyyat qeyri-müstəqim şəkildə, dolaylı yolla, obrazlı vasitələrlə sözlünü deyir. Bədii ədəbiyyat Ezop dili ilə danışır. Ezopun üslubunun real dilə çevrilməsinin, Ezop kodlarının açılmasının tarixi təcrübələri var. Bütün ədəbiyyatlarda, bütün xalqların ədəbi nümunələrində deyilmişlərin içərisində deyilməmişləri bərpa etmək, deyilmişləri yozmaq təcrübələrinə rast gəlirik. Keçmişdə şah saraylarında yuxu yozanlar olurdu – yuxuların mənasını açırdı. Eynən bu şəkildə böyük ədəbiyyatşünaslar, filosoflar keçmiş dövr ədəbiyyatlarının sətiraltı, mətnaltı mənalarnı yoza-yoza, yozub da aç-aça qiymətli nəticələrə gəlmiş və böyük söz ustalarının öz dövrləri haqqında gerçək münasibətlərini aşkar etmişlər. Bununla da sonrakı nəsillər özlərindən əvvəlki konkret tarixi dövrün, hansısa konkret bir yaşayışın mərhələsinin real mənzərəsini oxumağa nail olmuşlar. Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən, bilavasitə 1920-ci illərdən bədii söz ustalarımız bu üsuldan gen-bol istifadə etmiş, qəddar, şovinist sovet dövləti haqqında sözlərini müasirlərinə demiş və gələcək tarixə ötürmüşlər. Təbii ki, bu dolaylı ifadə üsullarından ən kütləvisi Ezopun tətbiq etdiyi forma idi. Cəmiyyət, zaman təmsillə, alleqoriya ilə meydana qoyulurdu. Sovet dövründə bu üsuldan bilavasitə şairlər istifadə edirdilər. Nərdə bu ən çox uşaqlar üçün yazılmış nümunələrdə özünü göstərirdi. Bunun ədəbiyyatımızda yüzlərlə gözəl nümunəsi mövcuddur.

Dövlətin ayrı-ayrı məmurlarını ifşa edirlər, ancaq onların təmsil etdikləri dövlət var. Deməli, onların sifətlərindəki ləkələr, mənaviyyatlarındakı çirkab məmurları olduqları dövlətin xislətindən gəlir. Düzdür, ilk mərhələdə bu dövlət nümayəndələri xırda rütbəli məmurlardır. Ancaq sonra tədricən onların rütbələri qalxır. 1930-cu illərdə Mir Cəlal Anket Anketov adlı bir məmuru rüsvay etdi. Bu məmur insanlarla ünsiyyət yarada bilmir, ancaq kağızlar, «anket»lər vasitəsilə işçilərini tanıyır. Özünü xalqın dövləti kimi qələmə verən dövlətin məmuru budur buyurun, yazıçı bu ictimai quruluşun simasını, varlığını necə çarmıxa çəkir! Və bundan da sərt necə yazmaq olur?!

Sonrakı nəsillər, məsələn, bugünkü insanlar bu hekayə ilə həmin dövrü kifayət qədər təsəvvür edə bilir. Sonralar, 1950-ci illərdən ədəbiyyatda mənfəi kommunist obrazları, hətta mənfəi raykom katiblərinin obrazları yaradılmağa başlandı. Bu, yasaq hadisə idi. Yəni kommunistin, xüsusilə də, yüksək vəzifəli kommunistin mənfəi qələmə verilməsinin lətifəsi Kommunist Partiyasına, onun mərkəzi komitəsinə toxunurdu. Ancaq bədii ədəbiyyatımız bu maskanı yırtdı. Bu, ədəbiyyatın cəmiyyət tarixini gerçək əks etdirmək işidir. Bugünkü insanlar o dövrün tarix kitablarında kommunistlər zümərəsindəki simasızlıq haqqında heç nəyə rast gələ bilmirlər.

H.Cavilin «İblis»i 1927-ci ildə çap olundu, tezliklə də səhnəyə qoyuldu. Böyük dramaturq İblisi belə səciyyələndirir:

*İblis!.. O böyük ad nə qədər calibi-heyrət!
Hər ölkədə, hər dildə anılmaqda o şöhrət.
Hər qülbədə, kaşanədə, viranədə İblis!
Hər Kə'bədə, hər bütəxanədə, meyhanədə İblis!
Hər kəs mənə dinlər, fəqət eylər mənə nifrət,
Hər kəs mənə aciz qul ikən, bəslər ədavət...*

Bu poetik ricasın konkret ictimai, həyatı qavrayışını Cavid belə təqdim edir:

İblis nədir?

- Cümlə xəyanətlərə bais...

Ya hər kəsə xain olan insan nədir?

- İblis!..

Bu əfsanəvi obraz gerçək olaraq qanlar tökən, türk xalqlarını əzən rus sovet imperiyasının canlı portretidir. Bu, hansısa konkret xəbis, hiyləgər, şərsevər bir insana da aid ola bilər. Gündəlik davranışda nə qədər rast gəlinir ki, bir adamın ünvanına «o, İblisdir» deyirik. Ancaq bu dərinlikdə fəlsəfi əsəri Cavid belə adamcılara həsr etməyib, böyük ictimai idealın ifadə olunması, qavranması üçün yazıb. Cavid aydınca deyir ki, «cümlə fəlakətlərə bais İblisdir». Azərbaycanın müstəqil respublikasını, Xalq Cümhuriyyətini məhv edən kim idi? Xalqın böyük ziyalı oğullarını, Firidun bəy Köçərini qətl edən kim idi? Bütün bu faciələrin baisi rus sovet imperiyası idi. Heç rus çar imperiyasının etmədiyi rəzillikləri məhz o etdi. Hüseyn Cavid onu İblis obrazında xalqına təqdim elədi. Cavid demir «İblis kimdir?», deyir «İblis nədir?». Onun cildində olan «Xain insana» da «nədir» sualını ünvanlayır. Bir az sonra böyük Səməd Vurğun da Stalinə həsr edəcəyi şeirdə ona «nə» deyəcək: «O kimdir, o nədir? Canlı bir insan».

Bir zaman istedadlı yazıçımız Ənvər Məmmədخانlı deyəcək ki, «Böyük balıqlar kiçik balıqları udur». Hamı da başa düşür ki, yazıçı məhz rus sovet imperiyasını nəzərdə tutub deyir: bu böyük imperiya Azərbaycanı, onlarla onun kimi kiçik, ancaq böyük tarixi olan xalqları udub. Bu sözü ictimai-siyasi qavrayış üçün deyir, yoxsa kim bilmir ki, böyük balıqlar kiçik balıqları udur, güclü vəhşilər, canavarlar, şirlər zəif heyvanları, ceyranları, cüyürləri yeyir.

Dünyəvi ədəbiyyatın işlətdiyi Ezop fəndlərindən biri mühüm siyasi sözləri, mətləbləri mənfi tiplərin dili ilə söyləməkdir. 1920-ci illərdə C.Məmmədquluzadə, Ə. Haqverdiyev, Seyid Hüseyn və başqaları bu üsulla sovet quruluşuna qarşı çox söz dedilər. Məsələn, təkcə C.Məmmədquluzadənin «Bəlkə də qayıtdılar» hekayəsinə nəzər salmaq kifayətdir. Kimdir bu «bəlkə də qayıtdılar» deyə düşüncələr adı ilə «ifşa» olunanlar? Bunlar əvvəlki quruluşda, o biri imperiyada yaşamış var-dövlət sahibi olan insanlardır, keçmiş cəmiyyətin elitesi sayılan vətəndaşlardır. Hətta C.Məmmədquluzadə dəqiq bir tarix də yazır: göstərilir ki, bu hadisə nə zaman baş verib. Yəni bu hadisə XIX əsrdə, XX əsrin əvvəllərində yox, məhz sovetlərin hökuməti qurulandan sonra baş verib: «Bir gün, hətta tarixi də yadımdadır ki, min doqquz yüz iyirmi üçüncü ilin iyun ayının 12-də türk Tənqid-Təbliğ Teatrında xidmətdə olan məşhur Azərbaycan artisti, Balaqədəşi bir işdən ötrü axtarırdım». Və maraqlıdır ki, axtara-axtara müəllif gedib dənizkənarı bulvara çıxır. Balaqədəşi də burada tapır – Tənqid-Təbliğ Teatrı o zaman orada, sonralar Kukla Teatrı adı ilə tanıdığımız binada yerləşirdi.

Balaqədəş bu hekayəti danışan Mollanı (yəni «Molla Nəsrəddin» jurnalının redaktoru C.Məmmədquluzadəni) bir dalda yerdə oturan dörd nəfərlə tanış edir – Molla özü bunları dəfələrlə həmin dalda yerdə oturub sakit-sakit danışan görmüşdü. Müəllif özü deyir ki: «Balaqədəş üzünü mənə tərəf tutub onları da bu cür başladı mənə tanıتماğa:

- Molla dadaş, sən bu namərd dünyanın işinə bax ki, bu əyləşən dostlarım bir-iki il bundan qabaq hərəsi bir neçə milyona pul demirdi. Amma indi Allahdan gizli deyil, səndən niyə gizli olsun ki, Şura hökuməti indi bu biçarələri papiros puluna möhtac eləyibdi. Ay namərd dünya! – Və burada Balaqədəş başladı bu «bədbəxtlərin» adını bir-bir sadalamağa. Bunun rəvayətindən məlum oldu ki, bunların biri bakılı Hacı Həsəndir ki, Oktyabr inqilabından qabaq onun Bakıda 14 karvansarası və 137 tikilisi vardı ki, indi hökumət hamısını əlindən alıb və bu qoca kişini indi yomiyə ruzusuna həsrət qoyub.

- Onun yanında oturan sabunçulu Umudbəyovdur ki, eşitmiş olarsan; çünki onu tanımayan yoxdur. Onun qabaqlarda ildə yarım milyon tək bircə neftdən mədaxili olardı. Bu tərəfdə əyləşən və ruznamə oxuyan cavan məşhur milyonçu və un taciri Tələfxanbəy oğludur ki, bunu da gərək eşitmiş olasan. Rusiyanın hər bir böyük şəhərində bunun atasının böyük-böyük dəyirmanları vardı və neçə paraxodu. Bax, hələ bu dəryada işlədiyini mən özüm görmüşəm. Bax, mənim bu yanımda oturan da mənim köhnə dostum və Gəncə mülkədarı Hacı Sultandır ki, Nikolay vaxtında nər-nər nərildəyirdi və Martınov qradonaçalnikə küçədə elə bir şallağ vurdu ki, səsi düz Peterburqa getdi çatdı. Genə o vədə Hacı Sultan ağaya bata bilmədilər. Gərək axı eşitmiş olasan».

Bəli, güya yazıçı bu əski milyonlari tənqid hədəfi götürüb, ancaq həqiqət budur ki, dünyanın heç yerində insanın (bu insan istər milyon olsun, istər ortabab bir mülkədar) qanuni varını-əmlakını əlindən alıb onu gündəlik yemək-içmək imkanından məhrum etmirlər, «yomiyə ruzisinə həsrət qoymurlar.» Mirzə Cəlil özü beləcə də deyir: «Vallah, insaf və mürüvvətdən kənardır ki, Ağa bəyin, ya Cahangir xanın on min desyatindən özünə barı min desyatın də verməyələr; ya Musa Nağıyevin iki yüz otuz yeddi əla tikilisini əlindən alasan və onun varisinə, barı 5-10 ev qaytarıb verməyəsən ki, zəhmətə adətkərdə olmamış o biçarə zəhmət çəkməyə məcbur olmasın və camaat içində xəcalət çəkməsin». Güya yazıçı bu müflis olmuş varlılara kinayə edir və hətta bu kinayə bu sözlərlə bir qədər də inandırıcı görünür ki, yazıçı deyir: «zəhmətə adətkərdə olmamış o biçarə zəhmət çəkməyə məcbur olmasın və camaat içində xəcalət çəkməsin». Bu cümlənin üstündən Ezopun kinayə nəfəsini götürürsən, yerdə sırf həqiqət, çılpaq həqiqət qalır. Bu həqiqət bu ictimai quruluşun ədalətsizlik sifətini ayna kimi əks etdirir. Bu kinayə dəfələrlə təkrar olunur, hamısında da ifşa olunan dövlət quruluşudur. Balaqədəş bu var-yoxdan çıxarılmış keçmiş varlıları Mollaya təqdim edəndən sonra oturanlara tərəf əyilib yavaşca onlardan birinə deyir: «Hacı Həsənağa, heç bir zərrə fikir etməyin. Siz öləsiniz, saxlaya bilməyəcəklər, hamısını qaytaracaqlar».

Kinayə örtüyünün altındakı gerçəkliyə yazıçı öz dərdini də qoşur. Yazıçının həyat yoldaşı, Cavanşir nəslinin davamçısı Həmidə xanımın da torpaqları əlindən alınmışdı. Bunu bilən bu dörd nəfər Molla əmi ilə munisləşir: «Bu minvalla həmin dörd əks-inqilabçılarla mən müsahib oldum. Çün bunlar bilirdilər ki, mənim əyalımın 4.000 desyatın sulu yerini hökumət alıbdir, bu səbəbdən mənə özlərinə həmdərd qərar verib, heç bir sirri və heç bir təzə xəbəri məndən gizlətmirdilər. Və hərdən bir, bulvarda mənə rast gələndə mənə çox iltifatla saxlardılar, öz yanlarında əyləşdirərdilər və söhbətə tutardılar».

Yazıçının işlətdiyi «əks-inqilabçı» ifadəsində daha çox kinayə cəmləşir. Bu, dövrün qəbul olunmuş damğası idi. Yazıçı bu ifadəni qəsdən işlədir. İnsanların bütün var-dövlətini əlindən alıb mənimsəyir, özlərini də «əks-inqilabçı» damğası ilə diligödək edirlər. Beləliklə, Mirzə Cəlil öz həyat yoldaşını da bu «əks-inqilabçılara» qoşur və bir ailənin üzvü olaraq özünü də onlardan biri sayır. «Dostlarından» hər ayrılında «Allah kərimdir, bəlkə də qaytardılar» ümidilə gedir. Müəllifin son qənaəti budur: «Və müxtəsər, həmin müsahiblərimlə tez-tez görüşüb danışdıq, dərdləşərdik, bir-birimizə ürək-dirək verərdik və həmişə ayrılında da ümidvarlıqla ayrılırdıq ki, inşallah, müradımıza çatırıq və inşallah, şayəd, iş elə gətirdi ki, bəlkə mülk və

maşımızı qaytardılar özümüzə. «Bəlkə də qaytardılar». – Bu indi gecə-gündüz bizim dilimizdə əzbər olan sözlər.

İndi də ki, Şura hökuməti öz yerində durub və indi daha mən və mənim sabiqdə dövlətmənd dörd nəfər müsahiblərim dəxi hər yandan ümidimizi kəsdik və indi də dörd min desyatin sulu torpağın qədim sahiblərinə qaytarılmağını, 117 tikilinin öz sahibinə qaytarılmağını və 14 paraxodun və neft mədənlərinin köhnə sahiblərinə qaytarılmağını Vahid kimi şairlər nəzmə çəkiblər; musiqi bəstəkarları da haman şeirləri nota düzüb musiqiyə salıblar və hər ziyafət məclisində və hər bir toyda və qonaqlıqda sazəndə və nəvazəndələr çalırlar və xanəndələr də oxuyurlar:

Bəlkə də qaytardılar,

Bəlkə də qaytardılar.

Cavanlar da çıtmaq çirtirlər».

«Bəlkə də qaytardılar» kinayəsində ümid ehtiyatı, ümid ehtimalı da var. Təsəvvür edək ki, hekayədə o qədər gerçəklik, müstəqimlik mövcuddur ki, felyetona bənzəyir: milyon Musa Nağıyevin adı çəkilir, öz həyat yoldaşının dörd min desyatin sulu (suvarılan) torpağının qəsb edilməsindən danışılır. Mirzə Cəlil bu dörd əski milyonera, sovetlərin təbirilə desək, dörd əks-inqilabçıya kinayə edir. Ancaq bu kinayə, dediyimiz kimi, Ezop üsuludur. Əslində «Allah kərimdir, bəlkə qaytardılar», «bəlkə də qaytardılar» ibarələrində Cəlil Məmmədquluzadənin xəfif bir ümidi var. O inanırdı ki, bu ədalətsizliyə dövlətlər yol versələr də, insanlar dözsələr də, Allah bunun hesabını çəkəcəkdir. Ancaq bilindi ki, Allah hər işi səbrlə görür, Allah tələsmir. Nəhayətdə, yetmiş illik səbrdən sonra Allah bu işi gördü, 1993-cü ildə bu dövləti yerlə yeksan elədi – dağıtdı.

Belə kinayədən ən çox istifadə edənlərdən biri Cəfər Cabbarlı idi. Həm də Cəfər Cabbarlı kinayəni xüsusi ustalıqla işləyirdi. O da ağsaqqal qələm müəllimləri kimi, ürək sözlərini mənfə obrazların dili ilə deyirdi. C.Cabbarlı «Yaşar» dramında qolçomaq ünvanlı İmamıyarın dili ilə sovet-kolxoz quruculuğunun iç üzünü açır. İmamıyar özünü sosializmin dostu kimi göstərir, bu quruluşun mahiyyətini başa düşməyən avam camaatla «mübarizə» aparır. O, ağsaqqal kimi danışır. «Sosializmin» mahiyyətini anlamayanların ünvanına «bolşevik» sözü deyir: «Deyir, adamın gərək dərrakəsi olsun: ya özü qansın, ya da özgəsi deyəndə başa düşsün. Hələ hamısı öz qarnını güdür, daha sabahı fikirləşən yoxdur ki...Xalq burada sosialist tikir, bunlar rəhmətlik uşağı bir girvənkə çörək üçün qırğın salırlar». Əslində bu, əsil ideoloq sözüdür. Bu, tünd bir pərdədir ki, mənaviyyatını onun arxasında gizlədir. Yenilikçilər bu sözlərin içində sosializm dedikləri cəmiyyətin əleyhinə bir zərrə işarə görmürlər. Hətta tez-tez özü «belə deyil, qardaş oğlu, bəlkə mən yaxşı qanmıram?» deyərək sual verir və «yenilik» yaradan kommunistlərə özünü təsdiq etdirir: «Elədir, dayı...», «Belədir, belədir, düzdür, dayı...».

Ancaq kommunistlərin «xalqa xidmətinin» mahiyyətini xalqa başa salır və deyir ki, ey insan, başına çarə qıl: «Deməli, hökumət burada bir şey itirmir, qazanır. Qaldı indi biz kəndlilər necə, daha hökumət bizim suyumuzu kəsəndən sonra bizi siçan kimi acından qırmayacaq ki, intəhası deyəcək ki, kolxozsan, burda işləmirdin, get, orda işlə, taxıl əkirdik, pambıq ək...». O, camaata başa salır ki, sən təsərrüfatını öz güzəranına uyğun qura bilməyəcəksən, dövlət necə deyir, elə edəcəksən. Sözünü bütün işarələrdən, eyhamlardan qurtarıb, tam çıpaqlığı ilə deyir: «Ancaq indi burda bir məsələ var. Sən burda tutaq ki, əkirdin buğda, həyatında alman da var, gilasin da var. Hökumətə verəni verirdin, yerdə qalanını da satırdın, ya yeyirdin, amma indi pambıq əkəndən sonra nə bazara çıxarıb sata biləcəksən, nə yeyə biləcəksən, verəcəksən hökumətə. Əlbəttə, onda hökumət də sənə gərək çörək də versin, başqa şeylər də versin. İndi ola bilər, bir gün versin, tox olasan, bir gün geciksin, ac qalasan...». Burada bizim sonralar sosializmdə gördüklərimizi o zaman C.Cabbarlı

«qolçomaq» adlanan İmamyarın dili ilə söyləyir. Sonra Azərbaycanın rəhbəri İmam Mustafayev Moskvaya müraciət edəcək ki, Azərbaycanda pambığın həcmi azalmaq, dənli bitkilər əkinini, üzümçülüüyü artırmaq (yəni İmamyar deyən kimi: həm bazara çıxarıb satmağa bir gəliri olsun, həm özü yeməyə bir şey tapsın). Onda sovet dövlətinin başçısı Nikita Xruşov ona qəzəblə deyəcək: «Mən yoxsa pambığı Moskvada əkəcəyəm?». Bəli, bu mənzərəni İmamyar otuzuncu illərdə demişdi. İmamyar uzaqgörənliklə demişdi ki, bu hökumət xalqın yox, ancaq özünün mənafeyini güdür. Üzünü öz camaatına tutub, İmamyar var gücü ilə deyirdi: «Sən burda beş şahı itirirsən, hökumətimiz milyon qazanır». İmamyarın öz kəndinin camaatına dediyi bu sözü teatrın böyük səhnəsindən C.Cabbarlı bütün xalqa çatdırır. Sovet dövlətində xalqla dövlətin mənafeyinin ayrılığını bundan əyani, bundan da sərt demək olmazdı. İndi yaşlı nəslin adamları deyirlər ki, 1950-ci illərdə bütün günü pambıq tarlasında günün altında işləyən kolxozçu qadınlar bir kənddə öz kolxoz sədrlərinə şikayətlənirlər ki, çay içməyə qənd tapmırlar. Bu sədr də savadsız, bir qədər də avam bir insan imiş – camaata deyib ki, «ay balam, mən neyləyim, sovet hökuməti qəndi Çinə rüşvət verir». Bunların hamısı İmamyarın sözünü təsdiqləyən hadisələrdir və buna bənzər faktlar bütün dövrlərdə, bütün bölgələrdə olub. Güya İmamyar dövlətə haqq qazandırır: «Bizim borcumuz nədir? Həlbəttə, hər şeyə qatlaşmaq. Biz indi bir az ağırlıq çəkirik, əvəzində uşaqlarımız üçün yaxşı olar. Pambıq da hələ fabriklərimizə gedir də...Pəs o çiti hardan geyirsən? İntəhası bir-iki il çətin olar. Sonra düşər nizama. Neynək, az-az yeyərik, qənaət elərik. Atam, biz yoxsullar öyrəncəliyik: aş olmaz, bozbaş yeyərik». İmamyar mətləbi tam açmaq üçün gah nala vurur, gah mıxa. Gah deyir ki, pambıq hara gedir – fabriklərə, fabriklər də özümüzündür, çitindən paltar geyirik; gah da deyir ki, nə olar, bir-iki il çətinlik olar, sonra qaydaya düşər; sonra deyir ki, neynək az-az yeyərik, qənaət edərik. Sonra da baltanı dibindən vurur: «biz yoxsullar öyrəncəliyik». Yəni elə həmişə belə yoxsul qalacaqsınız. İmamyar sovet dövlətinin sözlərinin boş vədlər olduğunu camaata anladır. Deyir ki, sən kasıbsan, elə kasıb da qalacaqsan. Bəli, bu hökumət on ildən çoxdur ki, qurulub hər gün də vəd edir ki, sabah düzələcək, ancaq nəticəni özünüz görürsünüz – heç nə düzəlmir, həmin yoxsulsan ki, varsan. İmamyar düz deyir: sovet dövləti sovet vətəndaşlarını yetmiş il aldatdı ki, sabah-birisi gün kommunizm qurulacaq və hamı bərabər səviyyədə – varlı, dövlətli yaşayacaq. Ancaq İmamyar deyən oldu: əvvəl də bir qrup varlı oldu, qalanı kasıb, indi də başqa qrup təmin olunub, yenə kütlə ehtiyac içindədir. Əslində İmamyar avam camaatı daha artıq təşvişə salır: «Mən hər cür olsa, öz başımı gırləndirərəm, vay əlsiz-ayaqsızların halına». Sözüünün canını deyir, bayaqdan mıs-mıs eləyirdi, indi sözüünün mustafasını söyləyir: yəni «ay zəhmətkeş əlsiz-ayaqsızlar, vay sizin halınıza!».

İmamyar islam düşüncəsi ilə yaşayan, evdə, ailədə qadın-kişi vəzifələrinin, ər-arvad münasibətlərinin möhkəm ənənə üstündə durduğu bir mühitdə çox savadlı, düşünülmüş şəkildə nifaq yaradır: «...bunların, doğrudan da, köhnə hava başlarında qalıb. Qabaq arvad evdə otururdu, axşama kimi xırda-mırda işini görürdü. İndi işdən gəlir, çay qoy, xəmir yoğur, su gətir, belə də... Neynək, o xəmir yoğuranda sən uşağı saxla. Bəs yoldaşlıq necə olar?». Və sözüünü yeni quruluşun qurucusuna təsdiqləyir: «Belə deyil, qardaş oğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?» soruşur, o da cavabında deyir: «Lap doğru deyirsiniz, yoldaş İmamyar». Bir əsr əvvəl kommunizm ideyasını irəli atan Marks və Engelsi öz müasirləri belə şərh edirdilər ki, bu yeni cəmiyyətdə hər şey kimi qadın da ümumi olacaq, daha bir qadının bir-ərlə yaşaması olmayacaq. İndi kolxoz quruluşundan insanları iyrendirmək üçün kollektivləşməni belə ailə münasibətlərinə köçürənlər də var idi. Ancaq İmamyar güya bu məsələyə şərh verir. Burada ər arvadından çay istəyəndə arvadı ərinə «qolçomaq» deyir, onu «dəstimar» (istismar) etdiyini söyləyir. Arvad ərinə çörək bişir, xəmir yoğur, təndirə girir deyir. İş budur ki, həmin yeni həyatın qurucusu İmamyara «lap doğru deyirsiniz, yoldaş İmamyar» deyəndə məhz həmin qadının sözüünü təsdiqləmiş olur. İmamyar bu yeni

qurucunu zəhmətkeş insanla üz-üzə qoyur. Onda o qadının əri belə deyir: «Yaxşı, elə bil lap saxladım bu uşağı. Sonra ağlayanda ağzına nə verəcəyəm? Döşüm var, başım var?...». Yəni bu, qarmaqarışq bir cəmiyyətdir. Bu dövlət bütün etnik tarixi, dini etiqađı alt-üst edib yeni, vərđiş olunmamış, vulqar bir cəmiyyət forması təklif edir. İmamyar bu cəmiyyətin iç üzünü açır. Kəndə gələn yenilikçilərdən biri İmamyarın evində qalmalı olur. Bu münasibətlə İmamyarın dediyi söz təkcə yeni cəmiyyətin insanlarına inamsızlığı, yeni quruluşun xalqın imkanlı insanların var-yoxuna yiyələnmək xasiyyətini ifadə etmir, həm də çar imperiyasının Azərbaycan kimi məmləkətlərə sahiblənmə modelini əks etdirir – bunun üçün xalq məsəlindən istifadə edir: «...Qardaş oğlu, özün ki, allaha şükür, arıfsən. Bu zamanda mənim-sənin yoxdur. Deyir: at kimindir – minənin, ev kimindir – oturanın, arvad kimindir – qol-qabırğasını sındıranın... Daha bu ev sənin ixtiyarındadır. Elə bil biz də burada bir qonaq». Sovet dövləti göz qabağında camaatın evini əlindən alır, sovet təsisatlarını oralara yerləşdirir, ev sahibi evindən didərgin salınır, qolçomaq adı ilə Sibirə sürgün edilirdi. Bu iş on ildən çoxdur ki, İmamyarın gözünün qabağında gedir və əslində evindən əli üzöldüyünü bildirir: «Daha bu ev sənin ixtiyarındadır. Elə bil biz də burada bir qonaq». Sosializmin imkanlı adamlara faşist münasibətini bundan da sərrast vermək olmaz. Bu, İmamyarın inamıdır, xalq məsəlinin formasından istifadə edib fikrini xalqa çatdırır. Başqa bir yerdə İmamyar başqa bir xalq məsəli ilə sözünü söyləyir. Yenilikçi obraz camaatın yeni quruluşla razılaşmadığından gileylənəndə İmamyar deyir: «Zalım uşağı bir başa düşmür ki, eşşəyə minmək bir eyib, düşmək iki eyib. Biz ki işə başlamışıq, gərək yaman, yaxşı axıra vuraq, gərək, nə olur. Deyir: çünki oldun dəyirmançı, çağır, gəlsin dən, Koroğlu...». İmamyar özünü bilməzliyə qoyub sosializmi, yeni quruluşu eşşək sayır. Daha bu quruluşu bundan artıq necə təhqir etmək olar? Deyir ki, bir ayıb iş görmüşük ki, bu eşşəyə minmişik, yəni sosializmi qurmuşuq, indi bu eşşəkdən düşmək, yəni bu quruluşu dağıtmaq da bir başqa ayıb olar. Aşkarca bu quruluş haqqında müsbət söz demir. Deyir ki, bu quruluş yaman da ola bilər, yaxşı da. Çox aydın deyilir ki, ayrı çarəməz yoxdur, bu yolu axıra vurmalıyıq. Hələ bu axırın nə olduğu söylənmir. Bilinmir ki, bunu qurub axıra çatdırmaq, yoxsa dağıdıb axıra çatdırmaq gərəkdir. Bütün bu sözlər C.Cabbarlının sözüdür ki, İmamyarın dili ilə deyir. İlk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini dan ulduzu adlandıran C.Cabbarlı yazmışdı:

*Qaranlıq gecədə səni gözləyib
Durmaqdan yoruldu, ey dan ulduzu!
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum, ey dan ulduzu!
...Büsbütün yorulub gücdən düşərkən
Bir ulduz parladı uzaq üfüqdən.
Bu görünən səndin, artıq gəldin sən,
Axır səni buldum, ey dan ulduzu!*

Sovet dövründə bu şeiri Azərbaycanda sovet hökumətinin quruluşuna həsr olunmuş kimi qələmə verirdilər. Kim idi itirib-axtaran? Sovet hakimiyyətini vəsf edən o qədər zəif şeirlər vardı ki, belə gözəl şeirin sovetlərə həsr olunmuş olmasını siyasi ictimaiyyət məmuniyyətlə qəbul edirdi. Hətta belə olmadığını bilənlər də üstünü vurmurdular. Çünki şeir yüksək sənətkarlıqla yazılmış bir nümunədir. Yaxşı ki, belə edirdilər, sağ olsun dərslük müəllifləri. Bu şeiri «28 Aprel inqilabı»na həsr olunmuş saymaq, İmamyarı mənfi obraz kimi səciyyələndirmək kimi Ezop maneraları C.Cabbarlını tarixin sovet qada-bələlərindən qoruyub saxladı.

X SİNİFDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ (IY məqalə)

Akif MƏMMƏDOV,
Bakı Slavyan Universitetinin dosenti

Nitq mədəniyyətinin əsas şərtlərinin tədrisi

Nitqin düzgünlük şərti nitq mədəniyyətinin ən əsas şərti hesab olunur. Bu şərtin mahiyyətinə keçməzdən əvvəl şagirdlərə V sinifdən başlayaraq öyrədilmiş bəzi linqvistik qayda-qanunlar xatırladırlar. Fonetika bölməsini keçərkən V sinif şagirdləri çoxlu orfoqrafik və orfoepik qayda və qanun (məsələn, ahəng qanunu) öyrənmişlər (1). Bu, sonralar da davam etdirilmişdir. Məsələn: bəzi leksik şəkilçilərin yazılışı (-qın,-ğın; -stan; -qı⁴, -gı⁴; -i, -vi və s.), şəkilçi qoşularkən söz kökündə baş verən orfoqrafik (get-gedir, sinif-sinfin və s.) və orfoepik (nənəyə – [nəniyə], kölgə – [kəlgüyə], məndən – [mənnən] və s.) hadisələr, mürəkkəb nitq hissələrinin yazılışı, idi, imiş, isə hissəciklərinin, qoşmaların və ədatların orfoqrafiyası və s. Qrammatika bölməsinin tədrisində də (VI, VII, VIII, IX siniflər) şagirdlər çoxlu morfoloji və sintaktik normalarla həm nəzəri, həm də praktik şəkildə tanış olmuşlar. Müəllim haqqında bəhs etdiyimiz mövzu ilə bağlı bunlardan aşağıdakıları xatırlada bilər:

- 1) Müəyyən miqdar və bəzi qeyri-müəyyən miqdar saylarından sonra gələn isim cəmdə işlənməz (2).
- 2) İsimdə şəkilçilər bu ardıcılıqla düzülür: cəm – mənsubiyyət – hal – xəbərlik (şəxs) şəkilçiləri (2).
- 3) Fərdə şəkilçilər bu ardıcılıqla gəlir: addan fel düzəldən şəkilçi – təsirsiz fərdə təsirli fel düzəldən şəkilçi – qrammatik məna növünün şəkilçisi – inkar şəkilçisi-təsriflənmə forması şəkilçisi-şəxs şəkilçisi (3).
- 4) Cümlə üzvləri müəyyən ardıcılıqla düzülür (4).
- 5) Mübtədə ilə xəbər uzlaşma əlaqəsinə görə bağlanmalıdır (4).
- 6) Tamamlıq xəbərə idarə, qoşmalarla işləndikdə isə yanaşma əlaqəsi ilə tabe olmalıdır (4).
- 7) Zərflik xəbərə məna növündən asılı olaraq ya yanaşma, ya da idarə əlaqəsi ilə bağlanır (4).
- 8) Əlavə əlavəsi olduğu üzvdən sonra işlənir (4).
- 9) Təyin təyin etdiyi üzvdən əvvəl gəlir və ona yanaşma əlaqəsi ilə tabe vəziyyətdə olur (4).

Burada müəllimin məqsədi V-XI sinifdə keçilmiş bütün qaydaları sadalamaq, təkrarlamaq deyil. Bir dərs saatında buna nail olmaq onsuz da mümkünsüzdür. Ən əsas qaydaları xatırladıqdan sonra müəllim izah edir ki, nitqimizdə bu qaydalara əməl etmək çox lazımdır. Nitq mədəniyyətinin ən əsas şərti olan **düzgünlük** də məhz bu tələblə bağlıdır. Deməli, öyrəndiyimiz fonetik və qrammatik qaydalara əməl ediriksə, nitqimiz düzgündür, əks halda bu nitq düzgün olmayan, yanlış nitq sayılır.

Mövzunun daha şüurlu dərki üçün dərslərdəki 159 (5, s.102) və 160 sayılı (5, s.103) **çalışmalar** yerinə yetirilir. Birinci çalışmada düzgün və ya yanlış tələffüzlə bağlı yol verilən orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılması önə çəkilir. Müşahidələr göstərir ki, buradakı *qarannıx, vırmaq, dırnax, qapiya, bağışda, tufənh, boşduq* və s. şəkildə verilən sözlərin düzgün yazılışını tapmaqda şagirdlər o qədər də çətinlik çəkmirlər. Çətinlik nisbətən *tilivizor, ədəbiyyat, lahiyə, maqnitafon, kaset*a formasında təqdim olunan sözlərin orfoqrafiyasını müəyyənləşdirməkdə özünü göstərir.

Qabaqcıl müəllimlər imkandan istifadə edərək son orfoqrafiya lüğətində (6) yazılışı əvvəlki lüğətdən fərqli tətbiq olunan sözlərin orfoqrafiyasını da öyrədirlər. Onlara (şagirdlərə) belə bir tapşırıq verilir: “Yazılışı köhnə lüğətlərə əsasən verilmiş aşağıdakı sözlərin son lüğətdəki orfoqrafiyasını müəyyənləşdirin: *meyl, heyf, şer, ekspress, fakultativ, kompyüter, sanatoriya, qospital, otel, nəqərat, antena, hüsn-camal, hüsn-rəğbət, Azər. TA (Azərbaycan Teleqraf Agentliyi)*”. Şagirdlər adı çəkilən son orfoqrafiya lüğətində bu sözlərin aşağıdakı kimi yazıldığını müəyyənləşdirirlər: *meyil, heyif, şeir, ekspres, fakültativ, kompyuter, sanatori, hospital, hotel, nəqərat, anten, hüsn-camal, hüsn-rəğbət, Azər. TAc (Azərbaycan Teleqraf Agentliyi)*.

160-cı çalışmada tələb olunur ki, mətdəki orfoqrafik, qrammatik və üslubi-leksik səhvlər müəyyənləşdirilsin. Yaxşı olar ki, müəllim burada interaktiv metoddan – qruplar üzrə işdən istifadə etsin: bir qrupa orfoqrafik, bir qrupa qrammatik, digər qrupa isə üslubi-leksik səhvləri tapmaq tapşırılsın. Nəticədə birinci qrup aşağıdakı sözlərin düz yazılmadığını müəyyənləşdirir: *qapiyu, qarannıx, gözdəri, qarannığa, inəy, yalıyırdı, diqqət ilə, əyağa, durmaq, isdiyirdi, ancax, hələm, töyliyə*, ikinci qrup isə qrammatik səhvləri müəyyənləşdirir və düzgün variantı qeyd edir: *yavaş-yavaş qaranlığa alışanda* (qaranlığa yavaş-yavaş alışanda). Üçüncü qrup isə aşağıdakı üslubi-leksik səhvləri tapır və düzəldir: 1) *Əvvəl gözləri heç nə görmədi, yavaş-yavaş qaranlığa alışanda inəyi gördü* (Bir cümlədə “görmədi” və “gördü” sözlərinin işlənməsi nitqə üslubi ağırlıq gətirir, odur ki, onlardan birini, məsələn, birincisini “seçmədi” sözü ilə əvəz etmək olar). 2) *Yenicə-yenicə dünyaya gəlmiş buzov ...* (yenicə dünyaya gəlmiş buzov ...). 3) *Altay yaxın-yaxın gəlib ...* (Altay yaxın gəlib ...). 4) *... buzov anasının nəfəsini görüb (... buzov anasının nəfəsini duyub...)*. 5) *Nəfəsini qışqırdı* (nəfəsini çağırdı). Üçüncü qrupla iş apararkən müəllim bütün sinfi həm də növbəti mövzuya hazırlamalıdır. Növbəti mövzu “**Nitq mədəniyyətinin dəqiqlik şərti**”dir. Bu məsələni şərh edərkən müəllim iki problemlə rastlaşır:

1) Şagirdlər V sinifdə “Leksika” bölməsini öyrənsələr də, leksik normanın (və ya 160-cı çalışmada deyildiyi kimi, “üslubi-leksik səhvlərin” nədən ibarət olduğunu bilmirlər. Onlar leksik normanı bir neçə dərs sonra (“Ədəbi dilin leksik norması” mövzusunda) öyrənəcəklər. Ona görə də əvvəlki yazılarımızda tövsiyə etmişdik ki, əvvəl ədəbi dil, sonra nitq mədəniyyəti öyrədilməlidir.

2) Dərslərdə yazılır: “O nitq forması düzgün hesab olunur ki, dilin fonetik, leksik, qrammatik qayda-qanunları pozulmasın” (5, s.102) Deməli, leksik normanın (qayda-qanunun) pozulması düzgünlük şərtinin pozulmasıdır. Bəs leksik norma nədir? “Leksik norma hər bir şəxsdən sözün mənasına bələd olmağı, onu düzgün, yerində işlətməyi tələb edir” (5, s.123). Gətirilən nümunələrə fikir verək: “Qapını çalmaq düzgün deyil, qapını döymək düzgündür – burada leksik norma pozulmuşdur” (5, s. 102). “Meyvələr ağacdan yerə dağıldı” – cümləsində dağıldı sözü yerinə düşməmişdir. Bu cümlədə “töküldü” sözü işlənməli idi” (5, s.123). Nitqin düzgünlüyünə aid dərslərdə verilmiş və yuxarıda sitat gətirdiyimiz şərhə görə hər iki nümunədə nitqin düzgünlük şərti pozulmuşdur. Nitqin dəqiqliyi isə belə ifadə olunur: “...fikrin ifadəsi üçün bilavasitə tələb olunan dil vasitəsini (sözü, ifadəni, cümləni və s.) tapmaq müəyyən edilir” (5, s.102). Nümunələr belədir: “*qoyun sürüsü, mal sürüsü, at sürüsü* qrammatik cəhətdən düzgündür, ancaq *qoyun sürüsü, mal naxırı* (! – “mal naxırı” əvəzinə təkcə “naxır” sözü kifayət deyilmi? – A.M.), *at ilxısı* (! – “ilxı” daha düzgün və dəqiqdir. – A.M.) düzgün olmaqla yanaşı, həm də dəqiqdir (5, s.102). Göründüyü kimi, nitq mədəniyyətinin dəqiqlik şərti ilə düzgünlük şərti qarışdırılır.

İstər dərslikdə hər iki şərtə aid misal kimi verilən dil nümunələri, TQDK-nın testlərindəki yanaşmalar göstərir ki, nitq mədəniyyətinin düzgünlük və dəqiqlik şərtlərinin aşağıdakı şəkildə ifadə olunması daha düzgündür: "Nitqin düzgünlüyü – fonetik və qrammatik qayda-qanunlara əməl olunmasıdır. Nitqin dəqiqliyi isə leksik qayda-qanunlara (normalara) əməl etməkdir". (Nitqin dəqiqliyi ilə bağlı dərslikdəki izahı da (5, səh.102) saxlamaq olar).

"Nitqin ifadəliliyi" nisbətən çətin mənimsənilən mövzulardandır. Bəzi şagirdlər bunu nitqdə yalnız bədii təsvir vasitələrinin, məcazların işlədilməsi kimi başa düşürlər. Şagirdlərin bu qənaətini iki amil daha da gücləndirir: a) Dərslikdə ifadəli nitqə aid gətirilən nümunələrin hamısında (cəmi iki nümunə) yalnız məcazlar işlənmişdir. Məsələn, "O ömrünü yelə verdi" cümləsində metafora, "Bizim eşqimiz bir el nağılıdır" deyimində təşbeh var (5, s.102). b) Dərslikdə belə bir fikir var: "...nitqin ifadəliliyi isə, ilk növbədə, söz sənətkarlarına məxsusdur" (yenə orada). Fikir düzgündür, ancaq şagird buradakı "ilk növbədə" ifadəsinə diqqət etmədiyindən elə bilir ki, yalnız söz sənətkarlarının nitqi ifadəli olmalıdır. Müəllim məsələyə aydınlıq gətirmək məqsədi ilə şagirdlərə aşağıdakı məlumatı da çatdırmalıdır. İfadəli nitq əvəzinə, bəzən "gözəl nitq" birləşməsi də işlədilir. Nitqin gözəlliyi isə təkcə məcazlarla deyil, digər nitq vasitələri ilə də təmin olunur. Məlum olduğu kimi, dil vasitələri dedikdə səs, söz, cümlə və s. nəzərdə tutulur. Deməli, fikri ifadə edərkən bu vasitələri məqsəddən asılı olaraq (üslub baxımından) elə seçmək lazımdır ki, nitq gözəl, ifadəli olsun.

Səslərin nitqi ifadəli etməsinə aid bir neçə nümunəyə fikir verək: *Qupquru qurumaq; par-par parıldamaq; "Gülüm, gülün güllərini qurutdu"* (M. Araz); *"Sallana-sallana gələn Salatın"* (Aşıq Ələsgər) və s. Nümunələrdə işlədilmiş sait və samit səslərin ahəng yaratmasının (assonans, alliterasiya) elmi şərhini şagirdlər XI sinifdə (Obrazlılığın fonetik səviyyədə ifadəsi) öyrənsələr də, indi yeri düşmüşkən bu barədə məlumat vermək həm mövzunun mənimsənilməsinə asanlaşdırır, həm də sonralar tədris olunacaq mövzuya zəmin hazırlayır.

Sözlərin ifadəlilik yaratması isə birbaşa məcazlarla, nitqdə omonim, sinonim və antonimlərin məqsədəuyğun işlədilməsi ilə bağlıdır. Məsələnin bu yönündən izahı zamanı şagirdlərin ədəbiyyat dərslərində bədii əsərin dili, bədii təsvir vasitələri barədə öyrəndiklərinə istinad etmək vacibdir.

Cümlələrin ifadəli nitqdə rolu isə inversiyadan, qeyri-normativ söz sırasından, ellipsisdən istifadə ilə bağlıdır. Bunlar nitqin düzgünlük şərtinin pozulması hesab edilsə də, bəzən (bədii və məişət dilində) ifadəliliyi artırır, nitqi daha canlı və təbii edir. Nitqin ifadəliliyi bəzi hallarda nitqin dəqiqliyi ilə də qarışdırılır. Ancaq dəqiq nitq daha münasib olan ifadəni, sözü yox, düz olan sözü, ifadəni işlətməkdir. At sürüsünə "naxır" demək yanlışdır, "ilxı" demək həm dəqiqdir, həm də düzgündür. İfadəlilik isə bir neçə dil vahidindən daha müvafiq olanı, canlı, təbii olanı seçməkdir: "yoruldum" da düzdür, "əldən düşdüm" də. Ancaq ikincisi həm də ifadəlidir. "Bu dağlardan çox keçmişəm" – düzdür, ancaq "Çox keçmişəm bu dağlardan" ifadəlidir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz belə bir yanlış fikri də aradan qaldırmaq lazımdır ki, ifadəli nitq guya təkcə söz sənətkarlarına məxsusdur, yalnız bədii əsərlərdə olur. Biz nitqimizin yalnız düzgün və dəqiq olmasını gözləsək, müəyyən məqamlarda o (nitqimiz) quru və cansız olar. Ona görə də hər kəs nitqinin müəyyən səviyyədə həm də ifadəli olması qayğısına qalmalıdır.

Nitq mədəniyyətinin şərtləri ilə bağlı işi aşağıdakı növ tapşırıqlarla davam etdirmək uğurlu nəticələrə gətirib çıxarar : 1) Dərslikdəki müvafiq çalışmaların icrası. 2) TQDK-nın test kitabçasından (X sinif üçün), test bankından və metodik tövsiyələrindən istifadə. 3) İfadə və inşa yazıların şagirdlərin özləri tərəfindən yoxlanması, bir növ redaktə olunması. Bu zaman dəftərlər dəyişdirilir və beləliklə də, hər şagird yoldaşının yazısını yoxlamalı olur. Təbii ki, bu iş müəllimin ciddi nəzarəti altında aparılmalı və nəticələr müzakirə olunmalıdır. 4) Müəllimin bu məqsədlə təqdim etdiyi mətnlər (bilərəkdən dil xətalına yol

verilmiş) üzərində iş. 5) Radio və televiziya verilişləri üzərində şagirdlərin məqsədli müşahidəsi. Şagird eşitdiyi nitq qüsurlarını qeyd edir və sinifdə fikrini sübuta çalışır və s.

“Nitq mədəniyyətinin ümumi (ictimai) və xüsusi (fərdi) məsələləri” mövzusunun tədrisi nitq mədəniyyətinin daha bir xüsusiyyətinin mənimsənilməsi məqsədi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Müəllim nəzərə almalıdır ki, ötən dərslərdə nitq mədəniyyətinin daha çox üç şərti (məsələsi, xüsusiyyəti) üzərində iş getmişdir: düzgünlük, dəqiqlik və ifadəlilik. Digər cəhətlər isə (aydınlıq, təmizlik, yığcamlıq və s.) öləri şərh olunmuşdur, həm də bu cəhətlərin öyrənilməsi könüllü xarakter daşıyır. Mövzunu şərh edərkən şagirdlərin “köməyindən” istifadə etmək faydalıdır. Frontal sorğu ilə nitq mədəniyyətinin şərtləri bir daha xatırlanır, bu xüsusiyyətlər müvafiq dil nümunələri ilə əsaslandırılır. Nəticə etibarilə şagirdlərə aydın olur ki, nitqin düzgünlük şərti daha çox ictimai səciyyə daşıyır. Belə ki, düzgün olmayan nitqi mədəni nitq hesab etmək olmaz. Sözləri düz yazma bilməyən, düzgün tələffüz etməyən, cümlə qurmağı bacarmayan və s. dil qaydalarına əməl etməyən şəxs nitq mədəniyyəti baxımından qüsurlu sayılır. Yaxşı olar ki, müəllim burada xatırlatsın ki, nitqin düzgünlüyünü şərtləndirən əsas normalardan biri olan orfoqrafik qaydalar hökumət tərəfindən təsdiq olunmuş qaydalarla tənzimlənir. Son orfoqrafiya qaydaları (6) “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun təsbit edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanında dəyişiklik edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 may 2004-cü il tarixli Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası ilə razılaşdırıldıqdan sonra Nazirlər Kabinetinin 05 avqust 2004-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. X sinfin “Azərbaycan dili” dərslində yazılır: “Sözün fonetik tərkibini, düzgün tələffüzünü, düzgün yazılışını, leksik mənasını, cümlənin quruluşunu hamı eyni cür qavrayır” (5, s.104). Müəllim bu fikri şagirdlərin başa düşəcəyi tərzdə aydınlaşdırmağa çalışmalıdır. “Fonetik tərkib” deyəndə elə düzgün yazılış və tələffüz nəzərdə tutulur. “Cümlənin quruluşu” ifadəsi altında isə, görünür, dərsləş müəllifləri ümumiyyətlə cümlə qurmaq bacarıq və vərdişlərini nəzərdə tutmuşlar. Bütün bunları “hamı eyni cür qavrayır” fikri isə düz deyil. Bunları hamı eyni cür qavrasa idi, hamının nitqi düzgün, qüsursuz olardı. Təbii ki, belə deyil. Cümlənin sonu “...hamı eyni cür qavramağa çalışmalıdır” şəklində ifadə edilsə idi, daha yaxşı olardı. Ümumiyyətlə, nitq mədəniyyətinin ictimai məsələlərinin şərhini şagirddə belə bir qənaət hasil etməlidir ki, o da ədəbi dilin normalarına, qayda-qanunlarına yiyələnməli və nitqində bunlara əməl etməlidir.

Nitq mədəniyyətinin dəqiqlik və ifadəlilik şərtləri isə nisbətən xüsusi (fərdi) səciyyə daşıyır. Bu, o deməkdir ki, “... heç də hamı eyni cür dəqiq danışmır, yazmır, yaxud hamının nitqi gözəl (ifadəli) deyil” (5, s. 104-105). Deməli, nitqin dəqiqliyi və ifadəliliyi nisbi xarakter daşıyır. Bu baxımdan ayrı-ayrı şəxslərin nitqi müqayisə oluna bilər, biri digərindən daha dəqiq və ifadəli ola bilər. Eyni hadisəni danışan hər iki şagirdin nitqi düzgün olmalıdır, əks halda onların nitqi mədəni nitq sayılmır. Ancaq dəqiqlik (bəzən də gözəllik) baxımından birinin mədəni nitqi digərlərindən üstün ola bilər. Azərbaycan dili zəngin dildir. Fikrin ifadəsi üçün dilimizin lüğət tərkibinin imkanları sonsuzdur. Əsl ustalığ odur ki, daha tutarlı, münasib, sözü, ifadəni vəziyyətə uyğun seçib işlədə bilsən. Məsələn, məlumdur ki, II şəxsin tək əvəzliyi “sən”dir. Ancaq müəyyən məqamlarda “sən” əvəzinə “Siz” işlədilir. Deyək ki, sinif yoldaşına, aranızda dostluq münasibəti olan bir kəsə “sən” deyə müraciət etmək düzgün və dəqiqdir. Səndən yaşca böyük, müəyyən rəsmi münasibətdə olduğun, hörmət bəslədiyən adama da “sən” demək düzgün və dəqiqdir. Ancaq belə hallarda “Siz” deyə müraciət etmək daha dəqiqdir. Yaxud evinizə qonaq gələn şəxsə yer göstərib “Oturun” demək düzgün və dəqiqdir. Ancaq bu məqamda “Əyləşin” sözü mənə çalarına görə daha yerindədir və daha dəqiqdir.

Nitqin ifadəliliyi (gözəlliyi) isə daha çox fərdi mahiyyət daşıyır. Çünki bu daha çox, dərsləşdə də qeyd edildiyi kimi, ilk növbədə söz sənətkarlarına məxsusdur (5, s. 102). Ancaq bir qədər əvvəldə qeyd etmişdik ki, təkcə söz sənətkarları deyil, hamı nitqinin

mümkün qədər gözəl olmasına çalışmalıdır. Belə ki, nitqimizdə frazeoloji birləşmələrdən, atalar sözləri və məsəllərdən, aforizmlərdən, mübaliğələrdən və s. istifadə nitqi daha təbii, canlı və gözəl edir. Söz sənətkarlarının nitqində də ifadəlilik nisbi xarakter daşıyır. Sözün məcazi imkanlarından, ifadə vasitələrindən daha çox və bacarıqla istifadə edən sənətkar daha ustad sənətkar sayılır.

Müəllimin şərhindən sonra **çalışmaların icrasına** başlamaq olar. 164 sayılı çalışma (5, s.105) müəllimin yaxından köməyi ilə yerinə yetirilir. Əvvəlcə göstəriş verilir ki, məndəki sözlərin düzgün yazılışına, sözlərin yerli-yerində işlənməsinə, cümlələrdəki söz sırasına diqqət edilsin. Mətn bu baxımdan təhlil edildikdən sonra diqqət müəllifin (İsa Muğannanın) fərdi nitq xüsusiyyətlərinə yönəldilir. Aydınlaşdırılır ki, müəllifin dili nitqin dəqiqliyi baxımından yüksək səviyyədədir. Məsələn, o, hər hansı bir obyektin təsvirini vermək üçün elə sözlər, ifadələr işlədir ki, oxucuda əyani təsəvvür yaranır. Bunların bəziləri şagirdlər tərəfindən seçilir: Tapdıqilin evinin kasıb görkəmini ifadə etmək üçün: "sınıb-sökülmüş pəncərə taxtaları", "əzilib-çatlamış qapı"; Gümürünün kədərini oxucuya çatdırmaq üçün "diz çöküb ana uşağı kimi üzünü anasının üzünə söykədi", "bütün bədəni ilə silkələnib hönkürdü" kimi ifadələr işlədir. "Sinəsi xışıldaya-xışıldaya", "əzrayıl köpəy oğlundan qisas alacağ" kimi deyimlər də təsviri daha əyani canlandırmağa kömək edir. Şagirdlər oxuduğu bədii əsərlərdən bilirlər ki, bəzən nitqin düzgünlüyü məqsədli şəkildə pozulur. Bu, ustalıqla edildikdə nəinki nitq mədəniyyətinə xələl gətirir, əksinə, gözəlliyi və təbiiliyi daha da artırır. Təhlil olunan məndə də belədir:

a) Bəzi sözlər orfoqrafik qaydada yox, tələffüzə uyğun verilir: "dözmüyəcək" ("dözməyəcək" əvəzinə), "dözmüyəcəm" ("dözməyəcəyəm" əvəzinə), "köpəyoğlundan" ("köpəkoğlundan" əvəzinə) və s.

b) Söz birləşmələrində danışq dilinə uyğunluq müşahidə olunur: "qara kağız" gələn günü axşamı" ("qara kağız" gələn günün axşamı" əvəzinə), "əzrayıl köpəyoğlu" ("köpəkoğlu Əzrayıl" əvəzinə).

c) Cümlə qurluşlarında da fərdilik nəzərə çarpır: "Cəbrayıl kişi ilə Söylü arvad evdə idilər, yoxsa çıxıb hara isə getmişdilər?".

Göründüyü kimi, verilən nümunələrdə nitqin düzgünlüyü elə ustalıqla pozulur ki, bu, müəllifin nitqini daha gözəl edir.

165-ci çalışmada isə (5, s.106) şagirdlər S.Rüstəm xanlıdan verilən şeirin dili üzərində işləməlidirlər. Tələb olunur ki, "adi nitq normalarından kənara çıxan (şeiri şeir eləyən) xüsusiyyətlər" müəyyənləşdirilsin. Təhlil nəticəsində şagirdlər müəyyənləşdirirlər ki, adi məndən fərqli olaraq bu nümunənin aşağıdakı xüsusiyyətləri onu şeir kimi səciyyələndirir:

1) Fikir bəndlər və misralar şəklinə ifadə edilir.

2) Misralar arası qafiyələrdən istifadə edilir, bütün misralar 11 hecalıdır.

3) Cümlələrdəki prediqativlik xəbərlilik şəkilçiləri ilə yox, bəzən bitmə intonasiyası ilə ifadə olunur. Məsələn: birinci iki misra belədir:

Anamın savadı-köhnə əlifba,

Anamın əsəri – mənə məktublar...

Göründüyü kimi, hər iki misranın sonundakı "-dır" xəbərlilik şəkilçisi ixtisar olunmuşdur. Ancaq bu, düzgünlük şərtinin pozulması olsa da, intonasiya vasitəsi ilə qüsurlardan qalxır və bu da fikrin ifadəsinə özünəməxsusluq verir.

4) Qeyri-normativ söz sırasından istifadə. Məsələn: "Ayrı nə oxumaq keçir könlündən"(könlündən keçir) və yaxud:

Alim var... oğluna çox şeylər verib,

El ruhundan başqa – daşlanmahdır.

(Nərdə bu cümlə belə ifadə olunardı: "Alim var ki, oğluna el ruhundan başqa çox şeylər vermişdir").

5) Şeirdə işlənen bədii təsvir vasitələri də ifadənin gözəlliyini artıran cəhətlərdəndir. Məsələn: "Kaş sözə bu qədər can verə bilə" (Sözə can vermək metaforik ifadədir).

**“Ana məktubları mənim gözümdə
Dünyanın ən nadir əlyazmaları”**

Ana məktubları dünyanın ən nadir əlyazmaları ilə müqayisə edilərək təşbeh yaradılmışdır.

166 sayılı çalışmanın tələbinə görə şagirdlər “Mən Azərbaycan vətəndaşıyam” mövzusunda inşa-məqalə yazmalı (Başqa mövzularda da inşa-məqalə yazmaq tövsiyə edilə bilər) və yazdıqları mətnin dilindəki xüsusi (fərdi) cəhətləri müəyyənləşdirməlidirlər. Yaxşı olar ki, inşa mətnləri həm də müqayisəli təhlil edilsin, çünki bu halda fərdilik daha qabarıq üzə çıxır. Belə ki, təxminən eyni səviyyəli iki şagirdin məqalələri problem baxımından müzakirə oluna bilər.

167 sayılı çalışmada isə şagirddən daha çox bilik və bacarıq tələb edilir. Hər kəs müstəqil olaraq qəzet məqaləsi seçir və onun üzərində çalışmadakı suallar əsasında təhlil aparır (5, s. 106). Müəllim şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini nəzərə alaraq suallara əlavələr edə və ya onlarda müəyyən dəyişiklik apara bilər. Məsələn, müşahidələr göstərir ki, birinci sual şagirdlər üçün nisbətən anlaşılmaqdır: “Hansı məqamlarda mətnin ümumi anlaşılıqlığı gözlənilir?” Bunu aşağıdakı suallardan biri ilə əvəz etmək olar: “Mətnə nitq mədəniyyətinin ümumi (ictimai) cəhətləri nə dərəcədə gözlənilmişdir?” və yaxud “Müəllif nitqin düzgünlük şərtinə nə dərəcədə əməl etmişdir? Fikrinizi mətndən nümunələr seçməklə əsaslandırın”.

Son iki çalışmanın evdə icra olunmasını tapşırmaq olar.

“Dil, nitq və nitq fəaliyyəti” mövzusunun tədrisi də, bir növ, ümumiləşdirici xarakter daşıyır. Belə ki, indiyə kimi şagirdlər dil və nitq haqqında müəyyən bilik və məlumatlara yiyələnmişlər. Dil haqqında informasiyalar daha çox “Dil nədir?”, “Dilin funksiyaları”, “Dil və mədəniyyət. Dil və xalqın tarixi” mövzularını tədris edərkən, nitqlə bağlı biliklər isə nitq mədəniyyətinə aid keçilənlərin içərisində verilmişdir. Bu mövzunu isə öyrədərkən əsas məqsəd dillə nitqin müqayisəsini aparmaq, bu iki anlayışın oxşar və fərqli cəhətlərini şagirdlərə çatdırmaqdır. Bunları nəzərə alaraq müəllim mövzusunun tədrisinə problemlə bağlı əldə edilmişlərin frontal sorğusu ilə başlaya bilər. Sorğu zamanı daha çox **dilin ünsiyyət üçün vasitə rolunu oynadığı və işarələr sistemindən ibarət olması** cəhətləri önə çəkilir. Çünki bunlar onu **nitqdən** fərqləndirən ən qabarıq əlamətlərdir. Frontal sorğu zamanı dilin ünsiyyət vasitəsi olması məsələsini şərh edən şagird bunun mahiyyətini bilməli və izah etməyi bacarmalıdır. Bu müddəanın şərhindən aydın olmalıdır ki, dil ünsiyyətin özü deyil, onun üçün vasitədir. Bəs “vasitə” nədir? **“Vasitə - bir şeyi əldə etmək, yaxud bir şeyi həyata keçirmək üçün lazım olan şey, üsul, yol, alət və s.”** (7, s. 467). Deməli, insanlar bir-biri ilə ünsiyyət saxlamaq məqsədi ilə dildən istifadə edirlər. Müəllim burada əlavə edir ki, bu istifadə prosesinin özü isə **nitq** adlanır. Buradan şagirdlər müəllimin köməyi ilə nəticə çıxarırlar ki, vasitə olmayanda ondan istifadə mümkün olmadığı kimi, dil də nitq üçün əsasdır, nitq bir növ ondan törəmədir. Bəs dilin maddi əsası nədir? “Dil nədir?” mövzusunun tədrisindən bəhs edərkən məsləhət görmüşdük ki, müəllim dilin şərti işarələr sistemindən ibarət olması barədə şagirdlərə məlumat versin. Bu sual həmin biliyi yada salır, bir daha aydınlaşdırılır ki, dildəki səs, söz, bir növ, şərti xarakter daşıyır, onlar yalnız nitqdə, ünsiyyət prosesində “canlanır”, fəaliyyət göstərirlər. Deməli, **nitq fəaliyyətdə olan dildir**. Qeyd edildiyi kimi, dildəki işarələr şərti xarakter daşıyır, məsələn, sözün səs qabığı ilə onun (sözün) mənası arasında heç bir bağlılıq yoxdur, bu bağlılıq ancaq şərti xarakter daşıyır. Əks halda müəyyən anlayışı, əşyanı və s. bildirmək üçün bütün dillərdə söz eyni olardı. Sözün hansı mənanı ifadə etməsi isə yalnız nitqdə reallaşır. “Nitq həmişə maddidir. Nitq yalnız real, maddi keyfiyyətlərə malik vahidlər şəklində öz vəzifəsini yerinə yetirə bilər. Dil isə mücərrəd bir sistem şəklində almağa cəhd edir” (8, s. 61). Dərsliyə əsasən, dillə nitqin bir fərqi də dilin tarixən çox az dəyişikliyə uğraması, nitqin isə ona nisbətən dəyişkən olmasıdır. Bu müddəa X sinfin dərsliyində belə əsaslandırılır: “Məsələn, yüz il, üç yüz il bundan əvvəlki Azərbaycan türklərinin nitqi (yazısı, danışığı) indikindən fərqli olub, ancaq onların da dili bizimki kimi Azərbaycan dili olub” (5, səh. 107). Yuxarıda mənbə kimi verdiyimiz “Dilçilik problemləri” kitabında

bunun (dilin az, nitqin nisbətən çox dəyişməsinin) səbəbi daha ciddi əsaslandırılır: "Nitq mütəhərrik, dinamikdir, dil isə sabitliyə, statikliyə cəhd göstərir. Dil tarazlanmış, nizamlanmış daxili əlaqələr sistemidir, hər bir tarazlıq isə sabitliyə cəhd edir və dil nitqin bu tarazlığı pozma cəhdinə maneə törədir" (8, s. 60).

Dilçilik ədəbiyyatında nitqlə dilin aşağıdakı fərqləri də göstərilir:

1. Nitq fərdi, dil ümumi səciyyə daşıyır. Ümumxalq dili öz sisteminin, qaydalarının həddləri çərçivəsində ancaq ayrı-ayrı fərqlərin nitqində özünü göstərə bilər.

2. Nitq psixi, dil isə ictimai hadisədir. Çünki bütün psixi formalar (duyğu, hiss, təsəvvür, qavrayış və s.) nitqdə özünü biruzə verir.

3. Nitq tarixi və ictimai mühitin faktorlarının təsirinə məruz qalır və bunları dilə keçirməyə çalışır. Dil isə normalarının köməyi ilə nitqin bu təsirindən özünü qoruyur.

4. Dil dilçilik qanunlarına tabedir, onun qanunları müntəzəmdir, nitq isə müntəzəm deyil.

Dil və nitq haqqında ətraflı məlumat verdikdən sonra *nitq fəaliyyəti* anlayışını öyrətmək o qədər də çətin olmur.

Yaxşı olar ki, bu anlayışın (nitq fəaliyyəti) daha mükəmməl dərki üçün müəllim şagirdlərə tapşırırsın ki, dərslərin əvvəlindəki "Dil nədir?" və "Dilin funksiyaları" mövzularını diqqətlə oxusunlar, indiyə kimi dil və nitq haqqında öyrəndiklərini yada salaraq aşağıdakı suallara cavab hazırlasınlar:

a) Dil açmamış bir uşağı cəmiyyətdən, insanlardan təcrid edib böyütsələr, o danışa bilərmi?

b) Siz danışq səslərinin yaranmasında danışq üzvlərinin rolunu hələ V sinifdən öyrənirsiniz. Axı, həmin danışq üzvləri heyvanlarda da var. Bəs onlar niyə danışa bilmir?

c) Tutuquşuya təlim verdikdə bəzi sözləri, cümlələri insan kimi söyləyə bilər. Buna əsasən demək olarmı, tutuquşunun dili var?

Şagirdlər **birinci** suala asanlıqla "Yox" cavabı verir və aydınlaşdırırlar ki, dil irsən keçmir, həyatda, cəmiyyətdə, insanlar arasında qazanılır.

"Dil nədir?" mövzusunda **ikinci** sualın da cavabı var: "İnsan orqanizminin məhz gördüyümüz şaquli şəkllə düşməsi ilə danışq üzvləri, səs aparatı formalaşır, səslərin tələffüzü üçün tənəffüzü ağciyər müntəzəm təmin edir. Həmçinin başın (sifət quruluşu, çənə və s.) və onun içində yerləşən, dil üçün çox vacib sayılan, şüurun, təfəkkürün akkumulyatoru rolunu oynayan beyinin bu biçimdə müəyyənləşməsi də bədənin şaquli vəziyyəti ilə bağlıdır" (5, s. 11). Deməli, insandakı danışq üzvləri heyvanlarda olsa da, danışq səslərini tələffüz etmək üçün müvafiq formada deyil, insandakı kimi məqsədəuyğun şəkllə almayıblar.

Sonuncu sualın cavabını da şagirdlər dərslərin və müəllimin köməyi ilə müəyyənləşdirirlər. Aydın olur ki, insanın əməklə məşğul olması nəticəsində bədəninin tədricən şaquli vəziyyət alması, bışmış ət yeməsi şüurun və bununla paralel dilin formalaşmasına gətirib çıxarır. Deməli, insanın dilini digər varlıqların "dil"indən fərqləndirən başlıca cəhət insan dilinin şüurla, təfəkkürlə bağlı olmasıdır. Bundan sonra şagirdlərə dərslərin üzərində işləməyi tapşırmaq olar: təklif edilir ki, dərslərin 106-cı səhifəsindəki nəzəri material ("Dil, nitq və nitq fəaliyyəti") oxunsun. Müşahidələr göstərir ki, yuxarıda göstərdiyimiz istiqamətdə məqsədyönlü iş apardıqdan sonra şagirdlər bu materialı asanlıqla başa düşürlər. Ancaq dərslərdə verilən "**Nitq fəaliyyəti** – nitqin təzahürü üçün lazım gələn **ictimai, psixoloji və fizioloji aktların sistemidir**" (5, s. 107) izahındakı "akt" sözü anlaşılmaqlıq yaradır. Müəllim aydınlaşdırır ki, həmin söz burada *amil*, əsas mənasındadır. Beləliklə, şagirdlərə aydın olur ki, işarələr sistemi olan dilin nitqə çevrilməsi üçün **üç əsas amil** lazımdır: *ictimai* (cəmiyyətdən kənarında nitq fəaliyyət göstərə bilməz), *psixoloji* (dilnin nitqə, yəni ünsiyyət prosesinə çevrilməsi üçün şüur, təfəkkür vacibdir) və *fizioloji* (insanın danışq üzvləri tələffüz üçün, başqa sözlə, şifahi nitqin təzahürü üçün stimullar yaradır). Bu amillərdən biri olmasa, dilin nitqə çevrilməsi, nitq fəaliyyəti mümkün deyil.

Dərslıkdəki 168-ci alıřmanın (5, s.107) icrası dilin az, nitqin daha çox dyışkn olması fikrinin sübutuna xidmət edir. 169-cu alıřmada (5, s.108) İsa Muğannadan verilən bədi nümunə daxili nitq haqqında 108-ci səhifədə verilmiş nəzəri məlumatın daha praktik başa dřlməsinə yardım etmək məqsədi gdr. 170-ci alıřmada (5, s.110) řagirdlr dilin müəyyən sistemə, normalara əsaslandığını öyrənir, 171-ci alıřmanın (5, s.110) icrası nəticəsində isə müxtəlif nitq nümunələrinin bir-birindən lüğət tərkibinə, qrammatik normalarına və ifadəliliyinə görə fərqləndiyini və beləliklə, nitqin fərdi xsusıyyət dařıdığını müəyyən edirlər.

172-ci tapşırıqda (5, s.110) əksini tapan nəzəri materialı oxumaqla řagirdlr nitq mədəniyyətinin řərtləri, xsusıyyətləri ilə bir qədər də geniş, ətraflı tanış olmaq imkanı əldə edirlər. Bu mətnin üzərində řagirdləri işlətmək müəllimin z ixtiyarına verilir. Bizcə, həmin tapşırığın icrası bir qədər əvvələ - "Nitq mədəniyyəti anlayışı" mövzusunun tədrisinə keçirilsə, daha faydalı olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Əziz Əfəndizadə, Nizami Xudiyev, Ənvər Abbasov, Hüseyin Əhmədov Azərbaycan dili, V sinif üçün dərslık, 2003
2. Rafiq İsmayilov, Fazil Ellazov, Azərbaycan dili, ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslık, 2008
3. Rafiq İsmayilov, Xanım Qasımova, Fazil Ellazov, Azərbaycan dili, ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün dərslık, 2008
4. Qəzənfər Kazımov, Faiq řahbazlı, Azərbaycan dili, 8-9-cu siniflər üçün dərslık, 2003
5. Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov, Nizami Xudiyev, Azərbaycan dili, ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün dərslık, 2009
6. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, "Lider nəşriyyat", 2004
7. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IY cild, 2006
8. Z. Verdiyeva, F. Ağayeva, M. Adilov, Dilçilik problemləri, 1982.

XÜLASƏ

Məqalədə nitq mədəniyyəti və onun ən əsas řərtləri olan dzgnlik, dəqiqlik və ifadəlilik anlayışlarının nəzəri dilçilikdə və orta məktəb dərslıklərində təqdimi analiz edilir. X sinfin "Azərbaycan dili" dərslıyində problemin qoyuluşuna metodiki baxımdan tənqidi münasibət bildirilir. Nitq mədəniyyətinin əsas řərtlərinin orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisi yolları, mövcud dərslıkdəki nəzəri və praktik materialların řagirdlərə mənimsədilməsi metodikası göstərilir.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются правдивость, четкость и понятия выражений, которые являются основными условиями культуры речи, в теоретическом языкознании и в учебниках средних школ. В учебнике «Азербайджанский язык» X класса с точки зрения методики критикуется постановление проблемы. Рассматриваются учебные методы основных методов в общеобразовательных школах, дается методика усвоения теоретических и практических материалов в учебниках.

SUMMARY

The article deals with the rightness, exactness and the expressing of the basic points of the speech culture. It also gives its critical attitude to the problem from methodological points of view. The practice materials and the teaching methods in secondary schools are also given in this article.

Aar sözlər: nitq mdəniyyəti, nitq mdəniyyətinin řərtləri, nitqin dzgnliyi, nitqin dəqiqliyi, nitqin ifadəliliyi.

TƏRCÜMEYİ – HAL MATERIALLARININ ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ YENİ TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ

Soltan HÜSEYNOĞLU,
Bakı şəhərindəki 162 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Yeni texnologiyaların tətbiqi üzrə apardığımız eksperimentdə müxtəlif təlim materialları əhatə olunmuşdur. Bunların sırasında tərcümeyi– hal materiallarının öyrədilməsi mühüm yer tutur. Dərsin təsvirinə keçməzdən əvvəl mövzu ilə əlaqədar zəruri məlumatların xatırladılmasına ehtiyac duyulur.

Müəllim üçün məlumat

Bu gün ümumtəhsil məktəblərində tərcümeyi-hal materialları, siniflərdən asılı olaraq, fərqli məzmununda və həcmdə öyrədilir. V—VII siniflərdə tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi ilə bağlı proqramda heç bir tələb irəli sürülməmişdir. Lakin həmin siniflər üçün hazırlanan dərsliklərdə ənənədən çıxış edilərək yığcam bioqrafik məlumat verilir. Bu materiallarda başlıca məqsəd **sənətkarın şəxsiyyətinə və yaradıcılığına maraq oyatmaqdır.**

VIII—IX siniflərdə isə tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi proqramın tələbi əsasında həyata keçirilir. Həmin siniflərin proqramında hər bir sənətkar haqqında verilən annotasiyada «həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat» şəklində tələb irəli sürülmüşdür. Bundan çıxış edən dərslik müəllifləri bioqrafik məlumatla sənətkarın yaradıcılığı barədəki informasiyanı qovuşuq şəkildə vermişlər. Bu iki istiqaməti birləşdirən materiallar yığcam olduğundan dan onların tədrisinə ayrıca saat verilməmişdir. Sənətkarın tədris olunan əsərinin məzmununun mənimsədilməsi üzrə işin müəyyən qismi həmin materialın öyrədilməsinə həsr edilən dərsdə reallaşdırılır.

X—XI siniflərdə isə vəziyyət fərqlidir. Bu siniflərdə, proqramın tələbinə əsasən hər bir sənətkarın həyatının öyrədilməsinə ayrıca saat verilir. Bu, dərslik müəlliflərinin də qarşısında fərqli vəzifə qoyur; həmin siniflərin dərsliklərində hər bir sənətkarın həyatı haqqında əhatəli məlumatın verilməsi zəruri olmuşdur.

Deyilənlərdən aydın olur ki, müxtəlif siniflərdə tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi fərqli yanaşma tələb edir. Bu fərqli yanaşma metodların, priyomların, vasitələrin, iş növlərinin və formalarının seçilməsini şərtləndirir.

Ənənəvi metodikada tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi yollarından kifayət qədər danışılmış, məktəb təcrübəsi ümumiləşdirilərək faydalı tövsiyələr verilmişdir. Bu sahədə zəngin təcrübə qazanan müəllimlər bioqrafik məlumatların mənimsədilməsini hər bir mərhələnin (V—VII, VIII—IX, X—XI siniflər üzrə) özünəməxsusluğunu nəzərə almaqla həyata keçirirlər. Lakin tərcümeyi-hal materiallarının tədrisi prosesində məktəb təcrübəsində yol verilən qüsurlar barədə də metodik ədəbiyyatımızda az yazılmamışdır. Bu qüsurlar, əsasən, dərsliklərdən irəli gəlir. Dərsliklərin bir qisminə rəqəm sıxlığı, faktların sadalanmasına aludəçilik yazıçının şəxsiyyətinin, onun yaradıcılığının istiqamətlənməsinə, dünyagörüşünün formalaşmasına təsir edən mühüm sosial-siyasi hadisələrin şərhini ya kölgədə qoyur, ya da unutturur. Nəticədə tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsinə həsr edilən dərslər sönük, maraqsız keçir, şagirdlərdə əzbərçiliyə (dərslikdəki materialın məzmunu bunu tələb edir) meyil güclənir.

Tərcüme-yi-hal materiallarının tədrisində müşahidə edilən digər bir qüsur subyektiv səbəblə bağlıdır; bəzi müəllimlər ehtiyac olmadan dərəcə xeyli əlavə material cəlb edir, onsuz da ağır olan proqramı yükləyirlər. Bu, xüsusən V—IX siniflərdə yolverilməzdir. Əlbəttə, hər bir sənətkarın tərcüme-yi-halının öyrədilməsi prosesində müəllimin əlavə məlumatına ehtiyac yaranır. Lakin bundan sui-istifadə edilməməlidir. Fəal/interaktiv təlim tədris materialının lüzumsuz olaraq yüklənməsini məqbul saymır.

Tərcüme-yi-hal materiallarının öyrədilməsinə həsr edilən dərslərdə fəal/interaktiv təlimin tətbiqi maraqlı nəticələrin əldə edilməsinə səbəb olmuşdur.

V sinifdə «Qara torpaq və sarı qızıl» hekayəsinin tədrisindən əvvəl onun müəllifi — S.Rəhimov haqqında şagirdlərə müəyyən məlumatın verilməsi nəzərdə tutulmuşdur². Dərslərdə müəllif haqqında verilən məlumat, yığcam olsa da, maraqlıdır; bu mətnə yazıçı haqqında aşağı siniflərdə öyrənilmiş məlumatların xatırladılması tələbinin irəli sürülməsi diqqəti, xüsusilə çəkir.

Dərsi **müsaibə** ilə başlayıram.

M. — Siz keçən il — dördüncü sinifdə «Şir və tülkü» adlı bir hekayə oxumuşsunuz. O, hekayəni xatırlayırsınız? Hekayədə nədən danışılır?

Şagirdlərin əksəriyyəti fəallıq göstərir, süjeti, demək olar ki, olduğu kimi xatırlayırlar.

Yenidən sinfə müraciət edirəm:

M. — Bəs bu maraqlı hekayəni kim yazmışdır?

Sinfə sükut çökür. Şagirdlərimin gərginlik içində düşüncələrini müşahidə edirəm. Onlardan doğru cavab ala bilmirəm, amma kədərlənirəm. Açıq-aşkar hiss edirəm ki, şagirdlərin çoxu narahatdır, qaşlarını çataraq nigarançılıqla qurcuxur... Onları intizardan qurtarıram: — Hekayəni Süleyman Rəhimov yazmışdır! Şagirdlərimin sifətində yaranan rahatlıq cizgilərini, daha dəqiq desəm, məmnunluğu bir anlığa müşahidə edir və ucadan: — «Amma...» deyirəm, bir anlığa fasilə edir, sifətlərdə intizarın yarandığını daxili razılıqla müşahidə edirəm...

— Amma, bu yazıçı haqqında məlumatınızın olması vacibdir. Madam ki, hekayəsini xoşlayırsınız, deməli, onu, həm də tanımalıyırsınız ki, sonralar da əsərlərinə rast gələndə oxuyasınız.

Beləliklə, mövzunu elan edir və lövhədə yazıram: **Süleyman Rəhimov (1900—1983).**

Sinfə müraciət edirəm:

— Yazıçı haqqında hansı məlumatlar sizi maraqlandırır?

Şagirdlərin fikirləri dinləndikdən sonra tədqiqat sualını lövhədə yazıram.

Tədqiqat sualı: Süleyman Rəhimovun həyatı və yaradıcılığı barədə nələri bilmək vacibdir?

Bundan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsi başlanır.

Tədqiqatın aparılması.

Şagirdlər dərslərdə S.Rəhimovun həyatı və yaradıcılığı barədə verilmiş məlumatı, yazıçının xatirələri əsasında hazırladığım yığcam mətni (həcmi bir səhifədən də az olmuşdur) fərdi olaraq oxuyur, lövhədə əks olunmuş aşağıdakı cədvəli dəftərlərində doldururlar:

Anadan olduğu yer	Təhsil aldığı məktəblər	Çalışdığı peşələr	Əsas əsərlərinin adı	Ən çox yazdığı məsələlər

Növbəti mərhələ qazanılmış biliklərin mübadiləsi olur.

² Burada dərslərin ilk iki mərhələsinin («Sınıfın təşkili», «Keçmiş mövzunun soruşulması») təsviri verilmir.

Qazanılmış biliklərin mübadiləsi.

Hər şagird parta yoldaşı ilə fikir mübadiləsi aparır. Cütlər cədvəllərini müqayisə edir, vacib saydıqları düzəlişləri aparır, əlavələr edirlər.
Yeni mərhələyə keçilir.

Qazanılmış biliklərin müzakirəsi və formalaşdırılması.

Lövhəyə iki şagird dəvət edirəm. Onlardan biri cədvəldəki ilk üç sütunu, ikincisi isə son iki sütunu doldurur. Bu prosesdə maraqlı məqamlar müşahidə olunur; müxtəlif mənbələrə, xüsusən internetə müraciət edən şagirdlərin əlavələri dolğunluğu, zənginliyi ilə seçilir.

Bütün şagirdlər lövhədə (cədvəldə) yazılanları izləyir və öz yazılarına əl gəzdirlər.

Zəif şagirdlərdən birinə cədvəldəki məlumata əsaslanmaqla S.Rəhimovun həyatı və yaradıcılığı barədə danışmağı həvalə edirəm.

Növbəti mərhələyə keçilir.

Nəticənin çıxarılması, ümumiləşdirmənin aparılması.

Şagirdlərin müstəqil fikir söyləmələrinə, öz qənaətlərini bildirmələrinə nail olmaq üçün istiqamətləndirici suallardan istifadə edirəm:

– S.Rəhimovun həyatı, yaradıcılığı barədə məlumatın öyrənilməsi nəyə görə əhəmiyyətlidir?

– Yazıçı bu gün yaşasaydı, əsərlərini hansı mövzuda yazardı, o, əsərlərində ən çox hansı məsələlərdən yazardı? Nə üçün belə düşündüyünüzü əsaslandırın.

Sonda qiymətləndirməni həyata keçirirəm.

Qiymətləndirmə:

Şagirdlərin hər birinə dərstdəki fəaliyyətini, dərsin özünü (bioqrafik məlumatın mənimsənilməsinə həsr olunan mərhələni) qiymətləndirməsi üçün imkan yaradırəm. Şagirdlərə fərdi qiymətləndirmə vərəqi paylayıram. Onlar artıq bilirlər ki, 0-dan 10-a qədər olan 4 şkala üzrə qiymətləndirmə aparmalıdırlar. Yəni şagird göstərilən tələbi əsas götürməklə müvafiq rəqəmi göstərməlidir (dairəyə almalıdır).

Şagirdin adı və soyadı: _____ Tarix: _____

Mövzunun mənimsənilməsi.

Çox zəif: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 tam mənimsəmişəm.

Dərstdə fəal olması (sual verməsi, suallara cavab verməsi, əlavələr etməsi).

Fəal olmadım: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 çox fəal oldum.

Dərstdə digərlərini dinləməsi.

Zəif dinlədim: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 çox diqqətlə dinlədim.

Dərsin maraqlı olub-olmaması.

Maraqlı olmadı: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 çox maraqlı oldu.

Müəllim üçün məlumat

Bioqrafik məlumatın V, VI və VII siniflərdə bu şəkildə mənimsədilməsi məqsədə uyğundur. Lakin burada yalnız bir dərns modeli verildi. Yəni V—VII siniflərdə bioqrafik məlumatların öyrədilməsi prosesində dərnsin fərqli şəkildə (modeldə) qurulması da mümkün və faydalıdır. Müəllim sövqetməni başqa cür təşkil edə bilər, tədqiqat sualı fərqli məzmununda ola bilər və s.

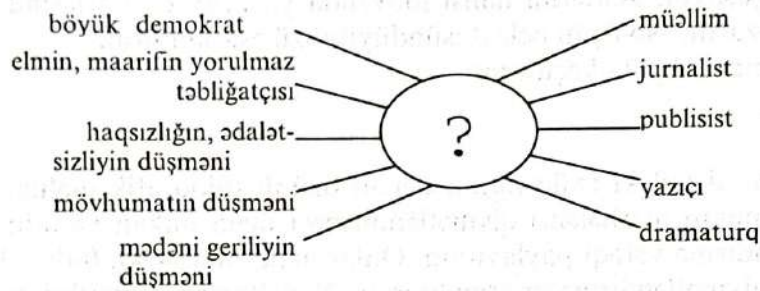
Bir mühüm məsələni də unutmaq olmaz; bədii əsərin tədrisinə ayrılan vaxt az olarsa, V—VII siniflərdə bioqrafik məlumatın ənənəvi metodların tətbiqi ilə mənimsədilməsi məqbul sayıla bilər. Məsələn, VI sinifdə A.Səhhətin «Vətən» şeirinin tədrisinə proqramda bir saat ayrılmışdır. Deməli, vaxtın məhdud olması müəllifin

tərcümeyi-halını yuxarıdakı qaydada öyrətməyə imkan verməyəcəkdir. Belə olan halda müəllim yığcam məlumat verməklə kifayətlənə bilər. Şagirdlər dərstdə öyrəndiklərini digər mənbələrdən (o cümlədən internet şəbəkələrindən) əldə etdikləri məlumatlarla zənginləşdirməli olurlar.

Müəllim üçün məlumat

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, VIII və IX siniflərdə tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi həm əvvəlki (V—VII), həm də sonrakı (X—XI) siniflərdən fərqlənir; bu iki sinifdə bioqrafik məlumatla sənətkarın yaradıcılığı barədəki məlumat qovuşuq verilir. Üstəlik onun tədrisi üçün ayrıca saatin nəzərdə tutulmaması eksperimentin təşkilinə ciddi çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb oldu; bu, birinci növbədə vaxt qıtlığında özünü göstərdi. Bu faktın özü də bir daha sübut edir ki, ədəbiyyatdan mövcud proqram yeni texnologiyaların tətbiqi baxımından əlverişli deyildir.

C.Məmmədquluzadənin VIII sinifdə öyrədilən tərcümeyi-halı (yaradıcılığı ilə qovuşuq) eksperiment materialı kimi müəyyənləşdirilmişdir. Keçmiş mövzunu (S.Ə.Şirvaninin «Müctəhidin təhsildən qayıtması» əsərinin təhlili) yekunlaşdırdıqdan sonra **sövqetmə** məqsədilə aşağıdakıları lövhədə əks etdirirəm:



Şagirdlərin əksəriyyəti Cəlil Məmmədquluzadənin nəzərdə tutulduğunu bildirir. Mövzunu elan edir və lövhədə yazıram: **Cəlil Məmmədquluzadə (1866—1932).**

Şagirdləri aşağıdakı tədqiqat sualının müəyyənləşdirilməsinə istiqamətləndirirəm:

Tədqiqat sualı: C.Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılığı barədə nələri öyrənmək vacibdir?

Şagirdlər fikirlərini söyləyirlər və bunun əsasında tədqiqatın hansı istiqamətdə aparılmasının lazım olduğu müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın aparılması.

Lövhədə əksini tapmış aşağıdakı cədvəli dəftərlərinə köçürmələrini şagirdlərdən xahiş edirəm.

Anadan olduğu yer və mühiti	Təhsil aldığı məktəblər, fikri inkişafına onların təsiri	Çalışdığı sahələr	İlk əsərləri	Çap etdirdiyi jurnal və onun əhəmiyyəti	Bədii əsərlərinin mövzusu, onlarda əksini tapan başlıca məsələlər (yazıçını düşündürən, narahat edən problemlər)

Şagirdlər aşağıdakı mənbələr üzrə fərdi qaydada işləyir, əldə etdikləri məlumat əsasında cədvəli doldururlar:

1. Ədəbiyyat. VIII sinif üçün dərslik (müəlliflər: N.Cəfərov, N.Arslı, Ş.Hüseynoğlu). B., 2005, səh. 159—160.
2. Cəlil Məmmədquluzadə. Həyat və yaradıcılığı. B., 1974, səh. 15, 19—20.
3. Mir Cəlil, F.C.Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. B., 1974, səh. 17—19.

Müəllim üçün məlumat

Fəal/interaktiv təlimin mühüm əlamətlərindən biri informasiya (bilik) mənbəyinin çox olmasının təmin edilməsidir. Çap materialları (məqalə, elmi və bədii əsərlər, xatirələr və s.) mühüm mənbələrdən sayılır. Klassik metodikada çap materiallarından istifadə faydalı hesab edilsə də, konkret tövsiyələr verilməmişdir. Bu materialların sinifdən asılı olaraq hansı həcmdə və necə tətbiq olunması, öyrənilən mövzu ilə əlaqələndirilməsi yolları və s. tədqiq olunmamışdır. Xarici ölkələrin pedaqoji ədəbiyyatı ilə tanışlıq göstərir ki, bütün siniflərdə müxtəlif mənbələrdən — çap materialları, internet, kompyuter, elektron vasitələri və s. — istifadə zəruri tələb kimi həyata keçirilir. Aşağı siniflərdə (VI sinif də daxil olmaqla) çap materiallarının hansı bölməsindən istifadə olunacağı, nələrə diqqət yetirməyin vacib olması və s. barədə şagirdlərə tövsiyələr verilir. Yuxarı siniflərdə tövsiyələrdəki konkretlik zəifləyir; şagirdlərin çap materiallarından özləri üçün lazım olanları seçə bilmələri onların müstəqilliyinin göstəricisi kimi qiymətləndirilir. Çap materiallarındakı fikirləri müqayisə etmək lazım gələndə, yaxud onlarda mübahisəli məqamlar olanda yuxarı siniflərdə də istifadə mənbəyi dəqiqliklə göstərilir.

Biz eksperimentin gedişində fərqli yol seçməyə məcbur olduq. Buna əsas səbəb şagirdlərin təcrübəsizliyi idi; elə ilk mərhələdə aydınlaşdı ki, hətta X—XI sinif şagirdləri belə mənbələrlə müstəqil işləyə bilmir. C.Məmmədquluzadənin «Anamın kitabı» ilə bağlı konkret tapşırıq üzrə təklif olunan cəmi iki mənbədən (çap materialından) istifadə etməli olan şagirdlər xeyli vaxt sərf etsələr də, əhəmiyyətli nəticə əldə edə bilmədilər. Məhz buna görə də eksperimentin gedişində şagirdlərin istifadə etdikləri çap materiallarının bölmələri dəqiq göstərildi. Təcrübə onu da təsdiq etdi ki, bu istiqamətdəki işə aşağı siniflərdən başlanması şagirdlərin yuxarı siniflərdə mənbələrlə müstəqil işləmələrinə imkan yaradır.

Məktəblərin heç də hamısında dərslə istifadə üçün nəzərdə tutulmuş çap materiallarını tapmaq mümkün olmur. Bu, bizim işimizi də çətinləşdirirdi. Lazım olan səhifələrin surətini çıxarmaqla problemi həll etdik. Bu, şagirdlərin hamısını materialla təmin etmək baxımından da əlverişli oldu.

Qazanılmış biliklərin mübadiləsi.

Bu, cütlük şəklində işin tətbiqi ilə həyata keçirilir. Həmin prosesdə cədvəllərdə düzəlişlər, dəqiqləşdirmələr aparılır, əlavələr edilir.

Qazanılmış biliklərin müzakirəsi və formalaşdırılması.

Üç şagirdə (hərəsi iki sütunda işləməklə) lövhədəki cədvəli doldurmağı həvalə edirəm. Bu prosesdə, adətən, qızgın mübahisə gedir. Hər kəs cədvəle daha tutarlı, əhəmiyyətli əlavələr etmək arzusunda olduğunu bildirir. Onların şifahi şəkildə bildirdikləri əlavələrinin, düzəlişlərinin bütün sinif tərəfindən dinlənilməsinə, münasibət bildirilməsinə xüsusi diqqət yetirir və buna vaxt ayırıram.

Bir sıra hallarda cədvəldəki hər sütunda əhatə olunmalı cavabı ayrı-ayrı şagirdlərə danışdırıram. Bu, şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi baxımından səmərəlidir. Ümumiyyətlə, şagirdlərin monoloji nitqinin dinlənilməsi imkanı diqqətdən yayınmamalıdır.

Nəticənin çıxarılması, ümumiləşdirmənin aparılması.

Buna nail olmaq üçün aşağıdakı istiqamətləndirici suallardan istifadə edirəm:

– C.Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılığı barədə məlumatın öyrənilməsi nə üçün lazımdır?

– Onun həyatında, fəaliyyətində bu günün adamı üçün örnək nə ola bilər?

– Yazıcının əsərlərində əksini tapan hansı məsələlər bu günə səsləşir?

Şagirdlərdən bir neçəsini qiymətləndirir və jurnalda qeyd edirəm. Bunun üçün yalnız şifahi cavabları yox, müstəqil işlərin nəticələrini də əsas götürürəm.

Tərcümeyi – hal materiallarının bu şəkildə tədrisi şagirdlərin fəallığının artırılmasında, tədqiqatçılıq bacarığının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Dərslərin bu məzmununda və formada təşkili elmi-metodik ədəbiyyatımızda az işıqlandırılmışdır. Məhz buna görə də həmin istiqamətdə hələ çox iş görülməlidir.

Tərcümeyi – hal materiallarının öyrədilməsində yeni texnologiyaların tətbiqi ***(Xülasə)***

Tərcümeyi – hal materiallarının tədrisində yeni texnologiyaların – fəal/interaktiv təlimin tətbiqi şagirdlərin idrak fəallığının artırılmasında, tədqiqatçılıq bacarığının formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Belə dərslərdə şagirdlər müxtəlif mənbələrə müraciət edir, informasiya toplayır, onları ümumiləşdirərək müstəqil nəticə çıxarırlar.

The application of new technologies for learning of biography materials. ***(Summary)***

The use of the new technologies of the active interactive training for teaching of the biography materials plays the main role for developing pupils intellectual activities? Forming their ability of investigation/

During such lessons pupils address to different sources, get information? Generate them and come to their own results.

Применение новых технологий в изучении биографических материалов ***(Резюме)***

Применение новых технологий, т.е. активное/интерактивное обучение при изучении биографических материалов, играет значительную роль в активизации познавательной деятельности учащихся. Это так же способствует формированию исследовательских умений учащихся. На таких уроках школьники приобретая информацию из разных источников, обобщают ее и делают самостоятельные выводы.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov N., Arashlı N., Hüseynoğlu S. Ədəbiyyat: VIII sinif üçün dərslik. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, 224 s.
2. Məmmədquluzadə C. Həyat və yaradıcılığı. Bakı: Elm, 1974, 316 s.
3. Mir Cəlil, Hüseynov F.C. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1974, 391 s.
4. Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2007, 153 s.

Açar sözlər: fəallıq (activity; активность), interaktivlik (interactiveness; интерактивность), yaradıcılıq (creative work; творчество).

(soltanhuseynoglu@mail.ru)

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARINDAN FAYDALANMA VASİTƏLƏRİ

Yusif ASLANOV,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Qabaqcıl təcrübə əsasında zənginləşən “ənənəvi təlimi bir kənara atmaq, tamamilə gərəksiz saymaq qeyri-mümkündür. Ənənəvi təlimdə bu gün, eləcə də sabah üçün çox şey var; bunları, sadəcə olaraq, yaşatmağı, yeni təlimi yanaşmalarla uzlaşdırmağı bacarmaq lazımdır” (S.Hüseynoğlu. Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim. B., 2009, səh. 30). Nəticəsi eksperiment vasitəsilə yoxlanılmayan, özünü doğrultmayan iş üsulları haqqında danışmağa heç bir metodistin mənəvi haqqı çatmır. Təcrübə göstərir ki, elmi-nəzəri düşüncə tərzilə qabaqcıl iş təcrübəsinin sintezi əsasında hazırlanan metodik tövsiyə daha güclü və inandırıcı olur, müəllimlərin gündəlik tələbatına cavab verir.

Bu gün müəllimləri belə bir sual düşündürür: Ədəbiyyat dərslərində yeni təlim texnologiyalarının hansı formalarından, iş üsullarından istifadə olunmalıdır? Bu məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün pedaqoji ədəbiyyatdakı ümumiləşdirilmiş fikirlərə diqqət yetirək: “Təlim texnologiyası təhsilin müvafiq mərhələsinə, məzmununa, formasına və təlimin (dərs) tipinə görə müxtəlif ola bilər... Üsul, vasitə və tərzlər, faktik yanaşmalar bu prosesdə öyrədən ustalığından asılı olaraq öyrənenlə əməkdaşlıq şəraitində yerinə görə seçilir və tətbiq olunur. Dərsi optimallaşdırma, əyaniləşdirmə, intensivləşdirmə, fənlər və mövzulararası əlaqə yaratma, məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkür, şagird müstəqilliyi və şəxsiyyətini inkişafətdirmə və formalaşdırma məqsədilə verilən biliyin məzmununu ötürmək məqsədilə fəal/interaktiv metodlardan-debatlardan, müzakirə və diskussiyalardan, qruplarla, cütlərlə işdən, əqli hücumdan, didaktik oyunlardan və digər yaradıcı işlərdən istifadə olunur ki, bütün bunlar təlim texnologiyalarından istifadə prosesinə daxildir və bu, prosesdə həllini tapan metodlardır” (A.Həsənov, Ə.Ağayev. Pedaqogika. 2007, səh. 248-249).

Deməli, fəal/interaktiv təlimdə irəli sürülənlər heç də yeni tipli üsullar kimi qavranılmamalı, başa düşülməməlidir. Burada istifadə olunan üsullar iş formaları ənənəvi təlimdə də istifadə olunmuş, təlim, təhsil və tərbiyənin dərinədən öyrənilməsinə zəmin yaratmışdı. Ancaq fəal/interaktiv təlimdə bu iş sistemi dərinləşdirilmiş, fəal iş üsullarından istifadəyə kompleks yanaşılaraq yeni təlim texnologiyalarından dərsin müxtəlif mərhələlərində istifadənin müasir sistemi yaradılmış, dərsin təşkili yeni məzmun və mahiyyət kəsb etmişdir.

Müəllimlərin daha çox metodik köməyə ehtiyac duyduqları məsələ fəal/interaktiv təlim əsasında dərsləri aparmağa istiqamət verən metodik vəsaitlərin azlığıdır. Açıqını etiraf edək ki, bu haqda pedaqoji tədqiqatlarda, metodik araşdırmalarda çox az danışılmışdır. Bu sahədə professor Ş.Mikayılovun dosent B.Həsənlinin, dosent F.Yusifovun, habelə Aydın Paşayevlə Esmira Cəfərovanın araşdırmalarını müsbət addım kimi qiymətləndiririk.

Bugünkü dərsin modeli müəllim və şagird fəallığı zəminində qurulur, yeni pedaqoji prinsiplərə əsaslanır. Səmərəli nəticənin əldə edilməsi pedaqoji tədqiqatlara, metodik vəsaitlərə istinad etmək, şəxsi təcrübə ilə bu tövsiyələrin sintezini yaratmaqla şərtlənir. Başqa sözlə, ənənəvi və müasir dərs modellərini əlaqələndirmək və ədəbiyyatı da bu zəmində öyrətmək haqqında düşünmək vacibdir. Bu baxımdan ədəbiyyat dərslərində fəal/interaktiv təlimin imkanlarının öyrənilməsi aktualdır və S.Hüseynoğlunun inşil

çapdan çıxmış “Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim” vəsaiti də müəllimlər üçün dəyərli bir mənbədir.

Vəsait iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə fəal/interaktiv təlimin mahiyyəti, başlıca xüsusiyyətləri, tətbiqi imkanları araşdırılmış, mübahisə doğuran məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir. İkinci hissədə isə tərcümeyi-hal materiallarının, epik, lirik, dramatik növdən olan əsərlərin, icmal mövzuların fəal/interaktiv təlimin tətbiqi ilə öyrədilməsi yolları işıqlandırılmışdır..

Məktəb təcrübəsində tez-tez gündəmə gətirilən, müəllimlərin izahına ehtiyac duyduqları məsələlərdən biri fəal/interaktiv təlimlə aparılan dərslərin quruluşu, mərhələləridir. Bəzi müəllimlər düşünürlər ki, fəal təlimdə əsas iş şagirdlərin qruplara bölünməsi, problemin qoyuluşu, tədqiqatın aparılması, nəticələrin müzakirəsi, qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsidir. Fəal/interaktiv təlimlə aparılan dərslərə hansı işlə başlamaq, ev tapşırıqlarının icra vəziyyətini, keçmiş mövzunun öyrənilmə səviyyəsini necə yoxlamaq lazımdır? Adı çəkilən vəsaitdə bu suallara cavab tapmaq olur.

Vəsaitdə maraq doğuran məsələlərdən biri motivasiya, problemin qoyuluşu ilə bağlı fikirlərin ümumiləşdirilməsidir. Pedaqoji və metodik ədəbiyyatda fəal/interaktiv dərslərin mərhələlərində bunun müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyi əsaslandırılır. Təcrübə də göstərir ki, psixoloji vəziyyətin nəzərə alınması, əhval-ruhiyyənin fəallığa nail olunması əsasında təşkil olunan dərslər sevinc, ilham mənbəyinə çevrilir. Rəmzi (simvolik) materiallardan, suallardan, problemin müxtəlif yollarla həlli vasitəsilə motivasiya mərhələsinin səmərəli təşkili vəsaitdə dəqiq və ətraflı şərhini tapır.

Müəllifin diqqət mərkəzində saxladığı məsələlərdən biri də “açar sözlər”in seçilməsidir. Tədqiqatçı “açar sözlər”in kim tərəfindən seçilməsinə ikili münasibət bildirir, əvvəlcə müəllimin özünün, sonra isə artıq təcrübə qazanmış şagirdlərin bu işə cəlb edilməsi mövqeyində dayanır. Unudulmamalıdır ki, “açar sözlər” təlim materiallarının mahiyyətini açmaq üçün seçilmiş ayrı-ayrı sözlər əsasında müəyyənləşdirilir. Müəllif əsaslandırmağa çalışır ki, pedaqoji ədəbiyyatlarda xassələr, xüsusiyyətlər, növlər, tiplər, rol, əhəmiyyət, səbəb, nəticə, əlaqə, qarşılıqlı əlaqə, nöqsanlar və uğurlar, varislik, yenilik, qayda, quruluş və s. kimi sözlər “açar sözlər” kimi qəbul edilə bilər. Vəsait bizdə belə bir təsəvvür yaratdı ki, o, həqiqətən müəllimlərin praktik işini xeyli asanlaşdıracaqdır, buradakı dərslər nümunələrini diqqətlə nəzərdən keçirən müəllim öyrəndiklərini digər mövzuların tədrisində tətbiq edə biləcəkdir. Müəllifin hazırladığı metodik işin bir hissəsi tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsinə əhatə edir. Epik əsərlərin tədrisi yolları V sinifdə S.Rəhimovun “Qara torpaq və sarı qızıl”, VIII sinifdə C.Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy”, Ə.Haqverdiyevin “Mirzə Səfər” hekayələri nümunələrində izah olunur. V sinifdə S.Vurğunun “Ceyran” və IX sinifdə Ə.Cavadın “Göy göl” qoşmalarının əsasında lirik əsərlərin öyrədilməsi üsullarından danışılır. Dramatik əsərlərin öyrədilməsi üçün XI sinifdə C.Cabbarlının “Oqtay Eloğlu” əsəri nümunə kimi təqdim olunur.

İcmal materiallarının tədrisi metodikasını hazırlamaq üçün XI sinifdən “Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (XX əsrin 10-cu illərinin sonlarından 50-ci illərə qədər)” mövzusu tədqiqata cəlb edilmişdir.

Seçilmiş mövzuların müxtəlif ədəbi növləri əhatə etməsi, ayrı-ayrı siniflərdə tədrisi üsullarından danışılması, dərslərin fəal/interaktiv üsulların tələblərinə uyğun təşkili və aparılması vəsaitin dəyərini, müəllimlər üçün faydalı olduğunu təsdiqləyir. Müəllifin eksperimentə cəlb etdiyi mövzuların tədrisində proqramda ayrılmış saatlardan səmərəli istifadə etmək, ədəbi əsərlərin məzmununu əhatəli mənimsətmək, təhlilini yüksək səviyyədə aparmaq, şagirdləri tədqiqata istiqamətləndirmək üçün tədqiqat suallarını müəyyənləşdirmək, qrupları müzakirəyə cəlb etmək və s. bağlı mövqeyi hər bir müəllim üçün metodik örnək ola bilər.

MƏMMƏD ARAZIN “BU GECƏ YUXUMDA ARAZI GÖRDÜM” ŞEİRİNİN TƏHLİLİNDƏ YENİ TƏLİM ÜSULLARINDAN İSTİFADƏ

Esmira CƏFƏROVA,
Bakı Pedaqoji Kadrların
İxtisasartırma və Yenidənhazırlanma
İnstitutunun müəllimi, qabaqcıl təhsil işçisi

Azərbaycan müəlliminin bir məqsədi, bir amalı olmalıdır: Azərbaycanımızı çiçəklənən, inkişaf edən, firavan, qüdrətli dövlətə çevirməyə qadir, müstəqillik ideyalarına sadıq, özünü vətənin azadlığı naminə fəda etməyə hər an hazır olan, yeni təfəkkür tərzini qavrayaraq müasir tələblərə cavab verən sağlam əqidəli, milli ruhlu nəsil yetişdirmək... Ulu öndər Heydər Əliyevin söylədiyi bu fikirlər özünü vətənpərvər hesab edən hər bir müəllimin müqəddəs əməlinə çevrilməlidir.

Həm də ona görə ki, biz sürətlə dəyişən dünyada yaşayırıq və İKT–nin sıçrayışlı inkişafının şahidləriyik. Bir müəllim kimi şagirdlərimizə zəruri informasiyaları müstəqil qazanmaq yollarını, ondan düzgün istifadə və tətbiq etmək bacarıq və vərdişlərini öyrətməliyik. Ədəbi mövzuların tədrisi zamanı, onların daha yaxşı mənimsənilməsi üçün yeni təlim üsullarından istifadə hər bir ədəbiyyat müəlliminin mühüm amalı olmalıdır. IX sinifdə keçilən Məmməd Arazın “Bu gecə yuxumda Arazı gördüm” şeirinin təhlili mövzusunun tədrisi zamanı istifadə etdiyim interaktiv təlim metodları haqqında söz açmaq istəyirəm.

Sınıf dörd qrupa bölünür. Qruplara mövzuya uyğun “Azərbaycan”, “Araz”, “Xudafərin”, “Təbriz” adları verilir. Lövhədə Məmməd Arazın portreti, bütöv Azərbaycanın xəritəsi və meyarlar üzrə qiymətləndirmə cədvəli asılır. Mövzu Cənub mövzusunə həsr olunduğu üçün öncə ictimai televiziyanın hazırladığı “Təbrizim” adlı bir neçə dəqiqəlik klipin proyektor vasitəsilə ekranda nümayiş etdirilməsi şagirdlərin təfəkkür prosesini işləməyə sövq edir. Klipin nümayişindən sonra fəal dərslərin birinci və ən vacib mərhələsi sayılan, həm də bünövrə rolunu oynayan motivasiya mərhələsi üçün tədqiqat (təməl) sualı qoyulur: “XIX əsrin əvvəllərində ikiyə bölünmüş o taylı – bu taylı bütöv Azərbaycanı yenidən birləşdirmək mümkündürmü?” Tədqiqat sualı qoyulduqdan sonra şagirdlər həmin sualın ilkin həlli variantlarına dair öz proqnozlarını verirlər. Sonra proyektor vasitəsilə ekranda M.Araz haqqında görüntülər: oxucularla görüşləri, çıxışları, ömrünün son illərində ulu öndərimiz Heydər Əliyevlə görüşü və s. nümayiş etdirilir.

İlk əvvəl müəllim qısaca olaraq M.Araz dünyasına səyahət edir:

– Uşaqlar, bu gün biz qeyri–adi bir insandan, adiliyi ilə əslində dahiliyini sübut edən bir şairdən – Məmməd Arazdan söhbət açacağıq. M.Araz aləmi sirli, sehrli bir aləm, gəlimgli–gedimli dünyada əbədiyyət qazanan bir aləmdir. Sağlığında ikən canlı klassikə çevrilən, hamının qəlbində özünə heykəl qoyan və həyatda Daşlaşan, Qayalaşan, Heykəlləşən bir sənətkar olmuşdur. “Allah, sən məni gələcək heykəlimdən qoru” – deyən şəxsiyyətin istehzalı atmacasının, bəlkə də gileyinin əksinə olaraq biz bu gün onun canlı bir

abidəyə çevrildiyinin şahidi oluruq. Ömrünün son illərində dinib–danışmasa da, əslində, danışan, yazan, yaradan, ürəyini köz–köz, gilə–gilə əridən, lakin bütün ürəkləri öz nuru ilə günəşləndirən bir şairə, əlbəttə, qibtə etməmək olmaz. Yaradan onu yaratmışdır ki, biz Səməd Vurğun kimi bir günəşin yoxluğunu hiss etməyək, poeziyanın kasadlığından gileylənməyək. Yaradan onu yaratmışdır ki, Vurğunun söz salonu, şeir kürsüsü boş görünməsin. Bu gün bizim hər birimizin qəlbində M.Araaz yangısı, M.Araaz işığı, M.Araaz dünyası yaşayır. İndi isə gəlin bu poetik dünyanın qapılarını açmağa can ataq, baxmayaraq ki, çətindən çətindir.

Sonra M.Araazın həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar tərtib olunan suallar iş vərəqlərində qruplara paylanır.

İş vərəqi 1:

Məmməd Araazın həyatı haqqında danışın.

İş vərəqi 2:

Məmməd Araazın yaradıcılığı ilə bağlı konkret nümunələr söyləyin.

İş vərəqi 3:

“Bu gecə yuxumda Arazi gördüm” şeirinin məzmunu və təhlili haqqında bildiklərinizi söyləyin.

İş vərəqi 4:

Şeirin ideyasını, müəllifin niyyətini müəyyənləşdirin. Şeirdə işlənən məcaz növlərini aydınlaşdırın.

Şagirdlər suallar ətrafında düşünənə qədər müəllim qabiliyyətli şagirdlərə mövzu ilə bağlı rəsmlər çəkməyi tapşırır: M.Araazın doğulduğu Nurs kəndindən bir görünüş, Xudafərin körpüsü, Naxçıvan ərazisində yerləşən Möminə xatun türbəsi, tikanlı məftillərə söykənən “həsrətli əllər” və Ordubad ərazisində Nəsirvaz kəndindən Şimal Şərqdə yerləşən Gəmiqaya rəsmləri və s. (çəkilən rəsmlər dərsin sonunda nümayiş etdirilməlidir).

Dərsin “İnformasiya mübadiləsi” mərhələsi başlayır. Şagirdlər suallar ətrafında bir–birilərinin təqdimatını dinləyir, əlavələr edirlər. Öncə M.Araazın həyatı haqqında bilgiler söylənilir:

– 76 il əvvəl Şahbuzun Nurs kəndində İnfil kişinin ailəsində Məmməd adlı qarabuğdayı, qaragözlü, çəlimsiz bir uşaq dünyaya göz açdı. Atası və anası bəlkə də heç xeyallarına gətirməzdilər ki, o böyüyüb şair olacaq. Amma, sən demə, bu uşaq allah sevgisi ilə doğulubmuş. İllər keçdi, ata da, ana da hər şeyi öyrənmək, bilmək istəyən, xalq deyimlərinə heyran–heyran qulaq asan balaca Məmmədin qarşısında sinə dəftərlərini səxavətlə açdılar. Özləri də bilmədən onun məhz bir şair kimi yetişməsinə zəmin yaratdılar. Məmmədin anasının yazı savadı yox idi, ancaq cəhrə üstə bayatı, ağı qoşardı. Ana folklordan qidalanan şeiri çox gözəl duyurdu və təbii ki, oğlunun şeir yazmasına sevinirdi. Oğlunun şeirini oxudar və xoşuna gəlməyəndə deyərdi: “bunda mənim südüm yoxdur”. Bəli, Məmmədin şeirə həvəsinin ilk müəllimi evdə anası və onun cəhrəsi olmuş, beləcə onun qəlbində yavaş–yavaş söz həvəsi göyərmişdir.

Digər qruplar şairin həyatı haqqında əlavələr edirlər:

– Məmməd Araaz poeziyanın dumdurunu, şəffaf bulağı başına Araazın bulanıq sahilindən gəldi, özü ilə poeziyaya Araazın dərini, ağrısını da gətirdi. Özü də tarixdən və təbiətdən, ana dilindən, bayatıdan, folklordan axan bir Araza döndü – Məmməd Araaz! Lap uşaqlıqdan meylini nəbatat elminə saldı. Qələmi isə bir pöhrə kimi çəməndən, çöldən, meşədən göyərdi. Poeziyada yeni təbii iqlimin – çağdaş ekoloji təfəkkürün ilk təməl daşlarını qoyanlardan biri M.Araaz oldu. “Gündoğandan günbatana mənzilim” deyən şair bütün dünyanı evi bildi. Bu, bir günəş ömrü idi.

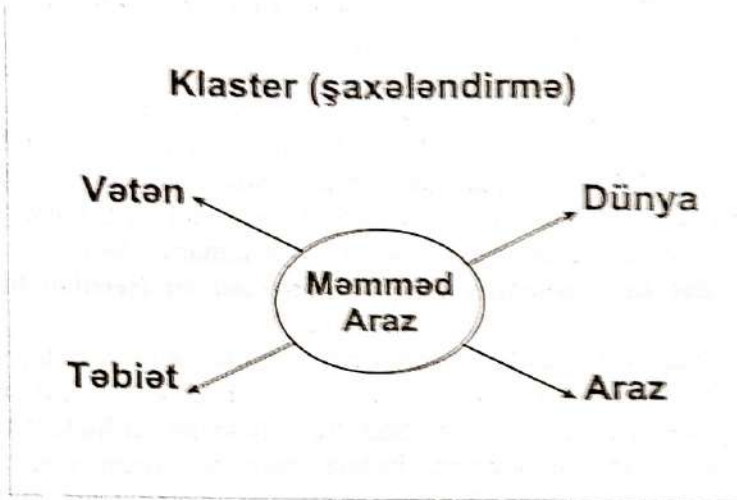
– M. Araazın insanla rəftarı çox örnək bir rəftar idi. Yaxın dostu Məmməd Aslanın söyləməsinə görə, ən adi tələbə oxucularla görüşəndə belə uşaqların ətrafında dolana-

dolana, onların boynunu sıgallaya-sıgallaya şeirlərini elə həvəslə söyləyərdi ki, elə bil dolu salonlarda kürsüdən çıxış edir. Hətta nəşriyyatda işləyərkən öz tabeliyində olan, iş gecikən, yaxud işdən qaçan insanlara göz yumar, lakin qarşına çıxdığı zaman "yallah-yallah" – deyib hal-əhval sorar, öz müstəsna rəftarı ilə sənin pərtliyini götürərdi.

– İstedad şair üçün bir meyardır – deyirlər. Lakin bu, yetərli deyil. Həqiqi istedad hələ əl dəyməmiş qızıl külçəsidir. Onu ağılla yoğurmaq işin özəyini təşkil edir. Nizami "Çox iti zehinlər yatan oldular, axırda saxsı qab satan oldular" – deyir. Lakin M.Araz bir sənətkar olaraq hər zaman kəskin zehin sahibi, söz sərrafı olmuşdur. Onun poetik sözü hər zaman xalqın ürəyindən su içmişdir. Bu şair yaşadığı ömürdə kimsənin buyruğuna qol qoymadı, kimsənin tuşladığı barmağın istiqamətini qəbul etmədi, eləcə ürəyinin hökümünə qulaq asdı. Məmmədin təkbaşına zirvələrdə keçid araması var idi, alov saçan səhraları bələdəsisiz keçmək inadı var idi. Bu şair heç də oxucunu yormur, eləcə qarşısındakı çeşmədən içdikcə içmək istəyirsən.

Müəllim: – İndi də gəlin azacıq da olsa, M.Araz çeşməsindən su içməyə çalışsaq.

– İkinci iş vərəqi üzərində iş başlanılır. Lövhdən şairin yaradıcılığına aid bir sxem asılır.



Bu cür şaxələndirməyə semantik xəritə də deyilir. Bütün qrup bu mərhələdə iştirak edir, M.Araz yaradıcılığını şaxələrə bölərək hər şaxəyə aid fikirlərini və şair parçalarını əzbər söyləyir, münasibət bildirirlər:

– Poeziya heyvətdir – deyirlər. M.Araz heyvələndirən şairdir. Poeziya sürü kəşi arasında bir addımdır. M.Araz hər addımında kəşfləriylə heyvələndirən, bizim hər an, hər dəqiqə görəb duyduğumuz, ancaq fərqi nə varmadığımız incə mətləblərə toxunan şairdir. Nəhayət, M.Araz poeziyamızın günəş planetidir. Bu planetin ulduzları sönməzdir. M.Araz elə bir yüksək zirvədir ki, bu zirvədən Azərbaycan poeziyasının bütün əzəməti görünür. Onu bu yüksəkliyə çatdıran isə misilsiz fitri istedadı, dəryaca ağıl, təbiətinin bəllurhüsnü, sadəliyi, səmimiliyi olmuşdur. Vətən mövzusu onun yaradıcılığının əsas qayasıdır. "Vətən daşı olmayandan olmaz ölkə vətəndaşı" – deyən sənətkar milli poeziyamızın "daş əsgəri" tək yaşayıb – yaratmağı özünün vətəndaşlıq borcu bilir. Qayaların keçmişimi qayalara yazdığı üçün vətən onu bir balaca vətən daşı sanarsa, şair özünü xoşbəxtlərin xoşbəxti hesab edir. Yaxud "vətən mənə oğul desə nə dərdim, mamur olub qayasında bitərdim" – deyən şair hətta vətənin adı bir qayasında kiçik bir mamur olmasına belə razıdır.

– M.Arazın vətən haqqında onlarca şeiri var. Onların əvvəli də, axırı da vətəndir. Bugünkü Azərbaycanın şeirini yalnız Azərbaycan dərini öz içində gəzdirən M.Araz kimi bir şair yazsa bilərdi. "Azərbaycan – dünyam mənim" şeirində şair vətənə məhəbbətini təsirli bir dillə ifadə edir:

Azərbaycan – mayası nur, qayəsi nur ki...
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.

“Azərbaycan” – deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.

– 1988-ci ildən etibarən ermənilərin vətənimizə qarşı başladığı əsassız iddialar, törətdikləri faciələr M.Arazın ürəyini ağrıdır. O, bu harayı poetik haraya çevirərək vətənə müraciətlə “Ayağa dur, Azərbaycan!” – deyir. Bu şeirdə “gözünü sil, vətən oğlu, ayağa qalx!” – kimi alovlu misraları ilə M.Araz oxucunun qəlbini təlatümə gətirir, onu mehərindən, öz oxundan tərpədir, onu silkələyib ayağa qaldırır, səfərbər olmağa hazırlayır. Vətənin belə ağır vaxtlarında az qala yalvararaq üzünü milyonlara, xüsusilə gənclərə tutaraq onları ayıq-sayıq olmağa, elliklə ayağa qalxıb öz ata-baba torpaqlarını yağıldardan xilas etməyə çağırır. (**Şeirən ən təsirli hissəsi sayılan sonuncu misralar əzbər söylənilir**).

– 1990-ci ildə xalqımızın başı üstünü alan qorxunc təhlükə, hakimiyyət davası, iqtisadiyyatımızın böhranı, bir milyona yaxın köçkünün faciəsi M.Arazın da qəlbində əks-səda verir. 20 Yanvar faciəsindən sonra içində yana-yana ağı deyən, oğul, qardaş, yurddaş deyib ağlayan analara müraciətlə: “səsini boğ, millət qızı, ağlama” – deyərək hayqırır. Bu şeir öz ciyərparasını, oğlunu, ərinə itirmiş ağlar ana – bacılarımıza sanki bir təsəllidir. (**Şeirdən bir parça əzbər söylənilir və müğənni Flora Kərimovanın ifasında həmin şeirə bəstələnən “Ağlama” musiqisi səsləndirilir**).

– M.Araz bəzən öz şeirlərində vətənin daxilində gedən çəkişmələri, didişmələri də göstərir və qeyd edir ki, belə çəkişmələr keçmişimizdən, xanlıq dövründən, ata-oğul, qardaş hissənin haçalandığı, bir şəhərin beş qardaşın xanlığına parçalandığı bir dövrdən bizə miras qalmışdır. “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi” – şeirində nifrət obyektini olan xanlara qarşı çox qəzəblidir. Bu şeir vahid Azərbaycanı xanlıqlara bölən, bizi parçalayan xanlara qəzəb və nifrətin nəğməsidir – desək səhv etmərik. Şair burada etiraz etdiyi haqsızlıq, ədalətsizlik kar qulaqlarda qəhqəhə kimi səslənir (**şeirdən bir parça əzbər söylənilir**).

– M.Araz hadisələrin mahiyyətinə varan və onu ustalıqla deyə bilən bir şair olmuşdur. Onun nəfəsində biz Mirzə Cəlil kəsənə görürük. O, hər cür siyasi və mənəvi əsarətə qarşı cəsarətlə çıxan söz sərrafıdır. Şair “Bu millətə nə verdik ki ?...” şeirində 70 il boyunduruq altında olan millətimizin başına gətirilən oyunlardan, onun səbrinin böyüklüyündən və sonda bu səbrin tükənməsindən, intiqamdan danışır (**şeirdən bir parça əzbər söylənilir**).

Beləliklə, şəxələndirmənin birinci qolu olan vətən mövzusunda çıxışlar sona çatır, ikinci şəxə – **dünya mövzusunda müzakirələr başlanır**. Müğənni Niyaməddin Musayevin ifasında “Dünya sənin, dünya mənim” mahnısı səsləndirilir (kiçik bir hissəsi). Sonra qruplar M.Arazın dünya mövzusunda yazdığı şeirlər haqqında məlumat verirlər:

– “Gəlimli – gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya” – bu kəlamı və ovqatı Dədə Qorquddan sonra M.Araz qədər tutarlı şəkildə ifadə edən bədii misralara çox az rast gəlmək olar. “Dünya silsiləsi” onun fəlsəfi lirikasında aparıcı şeirlərdir. M.Arazın poetik aləmində dünya monumental obraz səviyyəsinə yüksəlir. Dünya əbədidir, daimidir. O, sənin, mənim və hamınıdır. Eyni zamanda, o nə sənin, nə mənim, nə də heç kimindir. Göründüyü kimi bu fikir məşhur filosofların dünya haqqında fikirlərinin poetik variantıdır. M.Araz bütün yaradıcılığı boyu dünya ilə əlbəyaxa olmuşdur. Əslində bu dava insan uğrunda davadır, insanın saf qəlbini şeytanın caynaqlarından qoparmaq uğrunda davadır. Şair yeni bir dünya axtarışındadır. Lakin onu da etiraf edir ki, əbədi dünya ilə yarışmaq, onunla ədəbiyyat yarışma girmək sadələvhlükdür. Dünya səninlə yox, sən dünya ilə hesablaşmalısən. Dünya isə öz dünyalığındadır. (**“Dünya sənin, dünya mənim” şeirindən bir parça əzbər söylənilir**).

– M.Araz bəzən dünyanı zərbə ilə zərərsizləşdirmək istəyir. Lakin hərdən öz düşməninə vəziyyətini də yaddan çıxarmır, bu fikrə gəlir ki, hələ də onun zərbi-dərsi dünyanın halına təfəvüt eləməyib. Böyük Mirzə Cəlilə müraciətlə söylədiyi “Dünya düzəlmir ki, düzəlmir, baba!” şeirində, adından göründüyü kimi, artıq dünya nizamının

pozulmasına, dünyanın sanki öz məhvərindən çıxmasına, mizan-tərəzinin yox olmasına etiraz nidası yüksəlir. Bu dünya sevgilər dünyası deyil, yalan dünyasıdır, şər dünyasıdır – deyərək kədərini qəzəbə çevirir. (**“Dünya düzəlmir” şeirindən bir parça əzbər söylənilir.**)

– Bəzən bu duyum bir az dərinləşir, şairin qəzəbi görürsən ki, müdrik bir sakitliyə, təmkinə çevrilir. Dünyanın azacıq belə diqqətə layiq olmadığı, küsməyə belə dəymədiyi fikri meydana çıxır. Respublikamızın o qarmaqarışq illərində yazdığı “Mən belə dünyanın nəyindən küsüm ?” şeirində göstərir ki, sirlə-soraqlı dünyanın fərəhindən fənalıqları daha çoxdur. Lakin çətinliklərdən qorxub çəkinmək məğlubiyyətdir. Həyat nə qədər amansız olsa da, mayası turş ayran olan zət qırıqlar, qeyrəti xırdalananlar, başımızın altına yastıq qoyub ayağımızın altına qumbara qoyanlar, yurdumuzu qumara qoyan nadanlar çoxalsa da, əsl vətəndaş öz əqidəsindən dönməməlidir. Əlim ətəyindən üzülü dünya – deyən şair öz qəlbinin təlaşlarını bu şeirdə artıq müdrik və lakonik şəkildə ifadə edir. (**“Mən belə dünyanın nəyindən küsüm ?” şeirinin sonuncu üç bəndi əzbər söylənilir. Bütün şeirlər “Dünya sənin, dünya mənim” mahnısının sədələri altında söylənilir.**)

Müəllim: – İndi gəlin, şaxələndirmənin 3-cü qolu olan təbiət mövzusunda müraciət edək:

– Məmməd Arazı oxumaq Azərbaycanın mənəvi gözəlliklərini seyr etməyə bərabərdir. Onun təbiət mövzulu şeirlərini oxuduqca Azərbaycanın gözəllikləri, füsunkarlığı bir tablo kimi qarşımızda canlanır. Onun “Göygöl” şeiri sanki bir tablodur. Burada şair Göygölü elə təsvir etmişdir ki, elə bil şeir oxumursan. Göygölün şəkildə təsvirinə baxırsan. Burada şair qələmi deyil, sanki rəssam fırçası işləmişdir. (**“Göygöl” şeirindən bir parça əzbər söylənilir.**)

– Akademik Budaq Budaqov M.Araz haqqında belə söyləmişdir: “Dağların qoynunda dünyaya gəlməyən, onun şəhli çəmənliklərində ayağı yalın gəzməyən, bulaqların gözündən dizi üstə çöküb su içməyən, yayın istisində qəflətən soyuğa, qara, doluya, tufana, şimşəyə, ildırıma və selə rast gəlməyən şəxs nə qədər yaxşı şair olsa belə həmin təbiəti poeziyaya bütün incəlikləri ilə gətirə bilməz”. Doğma yurdunun dağlarına, meşələrinə, çiçəklərinə, durnalarına sonsuz məhəbbət bəsləyən M.Arazın “Əlvida, dağlar”, “Dağlar küsüb”, “Durnaları dönmək oldu” şeirləri təbiət mövzulu şeirləri içərisində şah zirvədə dayanır. (**Həmin şeirlərdən parçalar əzbər söylənilir. Müğənni Şamo İsayevin ifasında “Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim” mahnısı səsləndirilir.**)

– Nəhayət, şaxələndirmənin dördüncü qolu olan **Araz mövzusu üzərində iş aparılır.** Mövzuya uyğun olaraq ekranda proyektor vasitəsilə Araz çayı, Xudafərin körpüsü və Təbriz şəhərindən görüntülər nümayiş etdirilir. Əvvəlki qaydada olaraq bu mövzu haqqında yenə də bütün qruplar öz fikirlərini bildirirlər:

– “Məmməd Araz” deyəndə bizim ağılımıza ən əvvəl ikiyə bölünmüş Azərbaycan gəlir, sonra ağır taleli bir millət. Onun öz təxəllüsünü Araz çayının adından götürməsi isə heç də təsadüfi deyildir. Çünki o poeziyaya Arazın bulanıq, haylı-haraylı sahillərindən gəlmiş, özü ilə də Arazın dərini gətirmişdir. Araz dərini şeirimizdə ən gözəl ifadəçilərindən sayılan M.Araz üçün Araz təkcə çay demək deyildir. Araz tarixdir, qəmli, dərli bir tarixdir. Ümumiyyətlə, onun Araza aid şeirlərinin hamısı qəmli notlarla köklənərək ikiyə bölünmüş vətənin dərnlərinə, xalqımızın birlik arzusuna həsr olunub. (**“Araz yadıma düşüb” şeirindən bir parça əzbər söylənilir.**)

– M.Arazı Araz sahilindəki dəmir tikanlar çox narahat edirdi. “Arazın işıqları” şeirində yırğalana-yırğalana axan Araza baxır, onun sahili ilə yük aparən dəvəyə müraciətlə deyir: “Aclığın varsa, boynunu bir çölə döndər və dəmir tikan qırmağı öyrən. Bu tikanlı məftillər bizi Təbrizə həsrət qoyub”. M.Araz bu həsrəti hər yerdə duyurdu, hər yerdə qəlbində gəzdirdi. “Oxuyan Təbriz” şeirində Aşıq Hüseyn Cavanın İstisu yaylaqlarında çaldığı sazın simlərindəki sızıltıda da bu göynərtini duyurdu. Hiss edirdi ki, dağlar başında aşığın sazında Təbriz ağlayır. (**Həmin şeirdən bir hissə əzbər söylənilir.**)

Müəllim: – İndi isə “Bu gecə yuxumda Arazı gördüm” şeiri haqqında fikirlərinizi bölüşün:

– Bu şeir M. Arazın Araz mövzusunda yazdığı əsərlər içərisində şah zirvədə dayanır – desək səhv etmərik. XIX əsrdə Azərbaycanın iki yerə parçalanması, Araz çayının sərhədə çevrilməsi xalqımıza böyük əzab-əziyyətlər gətirdi, yurdumuzun başına gələn bir çox bəlalərin başlanğıcı oldu. Xalqımızın birləşmək, vahid vətən arzusu, bu məqsədə çatmaq üçün mübarizə aparması, şəhidlər verməsi M.Arazı daim düşündürmüşdür. Bu şeirdə vətənin ikiyə bölünməsindən ürəyi parçalanan şair yuxuda Arazı görür, onunla söhbət edir. Həmişə dərddə olan Arazı bu dəfə cəsarətli görür. Şair Arazın dili ilə “əgər cəsarət adlı atınız üstümdə şahə qalxmasa, Təbriz öz Təbrizliyini itirəcək” – deyir. Bu sözlərlə şair xalqı mübarizəyə səsləyir. (**Şeirin 1–ci və 2–ci bəndi əzbər söylənilir**).

– Şeirin sonrakı misralarında xalqımızın heç vaxt özgə torpaqlarına göz dikməməsindən, heç bir xalqın dilinə qəsd etməməsindən danışılır. Lakin başqaları tarix boyu qədim abidələrimizi gülüş hədəfinə çevirərək dilimizə qənim kəsilmişlər. (**3–cü və 4–cü misralar əzbər söylənilir**).

– Sonrakı bənddə şair daha cəsarətlə çıxış edir, əsrimizin körpülər əsri olduğunu qeyd edir, pas atmış ağılların təzədən işləməsini məsləhət bilir. Nəhayət, sonuncu bənddə xalqımızın mübarizə əzmi, qətiyyəti daha da yüksələrək ən yüksək zirvəyə çatır. Belə ki, vətəni bütöv görmək arzusu bu misralarda qabarıq verilmişdir. “Ya mənim dərdimlə yanar bu dağlar, ya da ki, üstümə aşar bu dağlar” – deyən şair bu mənəvi birliyə nail olmayınca vətənin bütövlüyündən danışmağın mənasız olduğunu vurğulayır. (**sonuncu misralar əzbər söylənilir**).

Sonuncu iş vərəqində qoyulan sual (şeirdə müəllifin niyyətini müəyyənləşdirin) birbaşa dərslə əvvəlindəki motivasiya mərhələsində qoyulan tədqiqat (təməl) sualı ilə səsleşir. Şagirdlərdən biri bu suala cavab verməklə tədqiqat sualına cavab vermiş olur:

– Əsərdə müəllifin niyyəti XIX əsrin əvvəllərində sinəsinə Araz çayı vasitəsilə dağ çəkilib iki yerə parçalanmış Azərbaycanı bütöv görmək arzusunun hayqıraraq hər kəsə bildirmək, o taylı-bu taylı bütün Azərbaycan xalqını bu mübarizəyə səsləməkdir.

Sonra şeirdə istifadə olunan məcaz növləri aydınlaşdırılır. Epitet və metafora (istiara) haqqında qısa məlumat verilir, “lal sahillər”, “pas atmış ağıllar”-ın “epitet”, “qədimlik utanır”, “dad qılır çalağan”, “hay salar sularım”, “dillər alışı”, “Arazdan içməmiş Təbriz” və sairənin metonimiya olduğu qeyd olunur.

Beləliklə, təhlilə yekun vurulur. Tarix və coğrafiya fənləri ilə inteqrasiya yaradılır.

Müəllim: – XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın iki yerə parçalanması haqqında nə bilirsiniz ?

Şagirdlər iki işğalçı dövlət – Rusiya ilə İran arasında 1813–cü ildə bağlanan “Gülüstan” və 1828–ci ildə bağlanan “Türkmənçay” sülh müqaviləsi haqqında məlumat verir və bu müqavilələrin ümumdünya tarixində özgə torpaqlarının bölüşdürülməsi üçün bağlanmış antihumanist və zorakı müqavilələr olduğunu qeyd edirlər. Sonra coğrafiya fənni ilə inteqrasiya yaradılır. Lövhədən bütöv Azərbaycanın xəritəsi asılır, şagirdlər Araz çayının mənbəyi, mənsəbini, Kürə qovuşduğu yeri (Sabirabadın Suqovuşan kəndi) xəritədə göstərir, çayın coğrafi mövqeyindən danışılır. Dərslə sonunda şagirdlərin əqli yorğunluğunu aradan qaldırmaq məqsədilə qruplara iki kağızda çəkilmiş krossvord (xanalar boşdur) və suallar paylanır. Krossvordlarda “Azərbaycan”, “Təbriz”, “Araz” və “Xudafərin” sözləri alınmalıdır.

Alınacaq “Azərbaycan” sözü (yuxarıdan aşağıya)

Suallar

1. Qarabağın əzəli adı.
2. Cənubi Azərbaycanda şəhər adı.
3. Cənubi Azərbaycanda şəhər adı.

A	Z	Ə	R	B	A	Y	C	A	N
*									
*	*							*	*
*	*	*	*	*				*	*
*	*	*	*	*		*	*	*	*

17. əsrdə Azərbaycanda vergi verən əhali necə adlanırdı ?
- Gürcüstanda bölgə adı.
- Elektrik keçiriciliyi olan metal nə adlanır ?
- “Pislik” sözünün antonimi.
- Gəncə xanlığının sonuncu hökmdarı.
- XVII əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda 200 dinar dəyərindən olan pul vahidi necə adlanırdı ?
- XII əsrin klassik Azərbaycan şairi.

Alınacaq “Araz” sözü (soldan sağa)

A							
R							
A					*	*	
Z					*	*	

Suallar

- Amerika Birləşmiş Ştatlarında ən böyük yarımada.
- XVIII əsrdə Azərbaycanda təsərrüfatı, torpağı olmayan kəndli necə adlanırdı ?
- Hansı Səfəvi hökmdarının dövründə fars dili dövlət dili oldu?
- XVIII əsrdə Azərbaycanda ali zümrələrdən sayılan ruhanilərə verilən dini rüsum nə adlanırdı ?

Alınacaq “Təbriz” sözü (soldan sağa)

T									
Ə				*	*	*	*	*	
B				*	*	*	*	*	
R				*	*	*	*	*	
İ									*
Z									*

Suallar

- Azərbaycanı iki hissəyə bölən müqavilə.
- XVII əsrin II yarısında Azərbaycan kəndlisindən alınan verginin adı (daimi olmayan vergi).
- XVII əsrdə Azərbaycan kəndlisindən feodal və ya dövlətin nəfinə zorla, havayı işləməsi necə adlanırdı ?
- XVII əsrdə Azərbaycan dövlət canişinləri və ruhanilər üçün natura ilə alınan vergi necə adlanırdı ?
- XVIII əsrdə Şəki xanlığı əhalisinin ən çox məşğul olduğu sənət sahəsi.

6. Gəncə xanlığının banisi kim olmuşdur ?

Alınacaq "Xudafərin" sözü (yuxarıdan aşağıya)

X	U	D	A	F	Ə	R	İ	N
*	*		*	*			*	*

Suallar

1. Qarabağda şəhər adı.
2. XVIII əsrin ortalarında Azərbaycanın cənubunda yaranan xanlıq.
3. XVIII əsrin ortalarında Azərbaycanın şimal-şərqində yaranan xanlıq.
4. Azərbaycanın cənub bölgəsində şəhər adı.
5. Qrammatik növün janrlarından biri.
6. Qarabağda şəhər adı.
7. 12 ayın sultanı.
8. XVII əsrin ortalarında Azərbaycanda yaranan xanlıqlardan biri.
9. Azərbaycanda milli bayram.

Verilmiş suallar əsasında krossvordların boş xanaları doldurulur, lövhədə nümayiş etdirilir. Sonra mövzuya uyğun çəkilən rəsmlər nümayiş etdirilir və həmin şəkillər haqqında qısaca məlumat verilir. Onlardan biri "Gəmiqaya rəsmləri" haqqında şagirdlərin söylədikləri fikirlər daha maraqlı olur. Gəmiqayanın hansı dövrə aid olması, nə üçün Gəmiqaya adlanması, üzərində çəkilən təsvirlər haqqında söylənilən faktlar hamının marağına səbəb olur. Hətta Gəmiqayanın ətlərində yerləşən Nəsirvaz kəndində doğulub boya-başa çatan məşhur pedaqoq Babaxan Muradovun "Gəmiqaya, hüzuruna gəlmişəm" şeirindən bir neçə bənd əzbər söylənməsi dərsin emosiyasını daha da artırmağa imkan verir.

Ev tapşırığı: "Bütöv Azərbaycan hər birimizin müqəddəs əməlidir" mövzusunda inşa yazmaq.

Qiymətləndirmə: Qrupların işi aşağıdakı meyar cədvəlinə əsasən qiymətləndirilir. (2, 3, 4, 5 balla)

Qruplar	Azərbaycan	Təbriz	Araz	Xudafərin
Meyarlar				
Tədqiqat aparır				
Əməkdaşlıq edir				
Təqdim edir				
Nəticə çıxarır				
Ümumi bal				

DƏRSDƏ İNTERAKTİV TƏLİM METODLARININ TƏTBİQİ VASİTƏSİLƏ ŞAĞİRDLƏRƏ MİLLİ DƏYƏRLƏRİN AŞILANMASI

Oqtay ABBASOV,
Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti

Yazının başlığı bəzi suallara cavab verməyi tələb edir. Suallardan biri belədir: dərstdə interaktiv təlim metodlarından istifadənin başlıca məqsədi nədir? Qoyulan suala dünya təhsil sistemində gedən proseslərə öləri də olsa nəzər salmadan cavab vermək çətindir. Ötən əsrin 70-80-ci illərinə qədər Avropa ölkələrinin böyük əksəriyyətində təhsilin məzmunu daha çox nəzəri materiallar əsasında qurulurdu. Nəzəri materialların xarakteri öyrətmə prosesində ağırlığı müəllimin üzərinə qoyur, təlim zamanı müəllimlə şagird arasındakı fəallıq nəzərəcarpacaq dərəcədə pozulurdu; müəllimlər daha fəal, şagirdlər isə hazır verilən bilikləri mənimsəməyə can atan passiv dinləyiciyə çevrilirdilər(1). Təhsil məsələlərindən az-çox xəbərdar olan hər bir adam etiraf edər ki, uzun illər ərzində təlimin belə təşkili öyrənilmiş materiallardan fərqli situasiyalarda istifadəni çətinləşdirir. Bu isə birbaşa həm şəxsiyyətin, həm də cəmiyyətin inkişafına ləngidici təsir göstərir. Məhz bu vəziyyət təlimə və onun təşkilinə yeni xüsusiyyət gətirilməsi zərurətini ortaya qoydu. Təlimdə, o cümlədən onun təşkili forması olan dərstdə tədris materialı üzrə işin şagirdlə müəllimin qarşılıqlı fəallığı şəraitində təşkili beləcə, qaçılmaz oldu. Bütün mümkün hallarda şagirdlərə bilik yox, bu biliyi mənimsəməyin yollarını öyrətmək! Qarşıya qoyulan vəzifənin yerinə yetirilməsi isə təlimdə interaktiv metodlardan istifadə etmədən mümkün deyil. Məhz bunar nəinki interaktivliyi təlimə gətirdi, hətta onun zəngin variantlarının yaranmasına (1, səh.86), müxtəlif modellərinin tətbiqinə imkan açdı (1, səh. 88-89). Deyilənlər ədəbiyyat dərsləri üçün də tamamilə məqbuldur. Qarşılıqlı fəallıq şəraitində, interaktiv metodlarla təşkil olunan ədəbiyyat dərsləri şagirdləri təhsildən sonrakı həyatlarında ehtiyac duyulan yeni bilikləri müstəqil şəkildə öyrənməyə hazırlayır.

Dərsin interaktiv şəkildə təşkilinin bir sıra üstün cəhətləri vardır. Əsası isə budur ki, çox da az olmayan təhsil illərində fəallığa, müstəqil öyrənməyə alışmış şagird müxtəlif situasiyalarda daha yaradıcı fəaliyyət göstərir. Beləliklə, birinci sualın cavabı: ədəbiyyat dərslərində yaxın məqsəd şagirdlərin fəallığını, müstəqilliyini, mənimsəməyə, öyrənməyə yaradıcı yanaşmalarını təmin etməkdir. Sadalananları isə təlim prosesində interaktiv metodlardan istifadə etməklə daha səmərəli yerinə yetirmək mümkündür.

Digər sual belədir: ədəbiyyat dərslərində interaktiv üsullardan istifadə zamanı diqqət nə üçün məhz milli dəyərlərə yönəldilməlidir? Məlumdur ki, milli dəyərlər xalqın çoxəsrlik tarixində yaradılmış, nəsillərin ağıl süzgəcindən keçərək cəmiyyətin daha da inkişaf etməsinə köməklik göstərmiş, insanların həyatında mühüm rol oynamış mənəvi və maddi dəyərləri özündə əks etdirir. Təhlil göstərir ki, milli dəyərlərimizin içərisində insanları fəallığa ruhlandırın, onda həyata yaradıcı münasibətin formalaşmasına təsir göstərən zəngin materiallar vardır. Bu materiallardan ədəbiyyat dərslərində istifadə milli dəyərlərin daha səmərəli mənimsənilməsinə, onlardan müxtəlif situasiyalarda istifadənin səmərəliliyinə kömək göstərir. Ədəbiyyat dərslərində öyrədilməsi nəzərdə tutulan tədris materiallarının böyük əksəriyyətinin milli dəyərlərdən ibarət olması faktı da dərslərdə interaktiv metodlardan istifadə zamanı onların diqqət mərkəzində olmasının əhəmiyyətini göstərir. Bu metodlar təlimi şagirdyönümlü etməklə, verilən biliklərin həyati əhəmiyyətini diqqət mərkəzinə çəkir. Ümumtəhsil məktəblərində pedaqoji prosesdə, xüsusən təlim

zamanı yeni metodlardan istifadə edərək qarşılıqlı fəallığa üstünlük verən, şagirdləri öyrənməyə ruhlandırən Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin sayı artır. Faktndan nə nəticə çıxır? O nəticə çıxır ki, ədəbiyyat dərslərində yeniliklərdən istifadə olunur. Bundan başqa, cəmiyyətdə, şagirdlərin yaşadıkları mühitdə də çoxsaylı yeniliklər özünə yer tapır. Həmin yeniliklərin xeyli hissəsi müxtəlif informasiya vasitələri ilə şagirdlərə çatır: informasiyaların ötürülməsinə qoyulan məhdudiyyətlərin getdikcə azalması onların məzmununu tənzimləməyə, xüsusilə, əxlaq baxımından daha məqsədyönlü olmasına əngəl törədir; digər insanlar üçün olduğu kimi, şagirdlər üçün də bu informasiyalar açıqdır. Ölüm, qan, seksual vəhşiliklər, müharibə səhnələrini izləyən uşaq və yeniyetmələrin bu təsir altına düşməyəcəklərinə heç kəs zəmanət verə bilməz. Məktəblilər daha tez təsir altına düşən emosional qruplar sırasına daxildirlər. Bəzən təsəlli xatirinə “pisdən də yaxşı nəticə çıxarmağı öyrənsinlər” deyənlər tapılır. Təəssüf ki, məhz məktəblilər arasında pisdən yaxşı nəticə çıxarmağı bacaranların sayı olduqca azdır. Həyat tərzinə kor-koranə şəkildə həsəd apardığımız inkişaf etmiş ölkələrdə məktəblilərin öz sinif yoldaşlarını soyuqqanlıqla, çox vaxt məhz kütləvi şəkildə qətlə yetirmələri ilə bağlı ilbəl artan xəbərlər bizə xəbərdarlıq deyilmi?! Kim məsuliyyətsiz və kommersiya xarakterli filmlərlə “bəzənmiş” ekranlar qarşısında gün keçirən məktəblilər arasında belələrinin yetişməyəcəyini söyləyə bilər? Şübhəsiz, heç kim!

Qloballaşma prosesində, Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyasının düzgün olaraq gücləndiyi bir şəraitdə nə informasiyaları azaltmaq, nə də onu necə deyər, “milli mentalitet çərçivəsinə salmaq” mümkündür. Amma “hər şey itirilib” demək də olmaz. Əksinə, hələ gec deyil, şagirdlərimizi, sabahkı cəmiyyətimizin vətəndaşlarını qeyd olunan informasiyaların mənfi təsirindən qorumaq, heç olmasa bu təsiri minimuma endirmək vacibdir. Bunun üçün çoxlu imkan vardır ki, onlardan da biri ədəbiyyat dərslərində interaktiv metodlarla iş prosesində milli dəyərlərimizdən istifadə etməkdir.

Ədəbiyyat dərslərində milli dəyərlərdən istifadə imkanları öyrədilməsi nəzərdə tutulan tədris materiallarının məzmunu ilə bağlıdır. Janrından asılı olmayaraq ədəbiyyat həmişə milli dəyər hesab olunmuşdur. Əlbəttə, ədəbiyyatın o nümunələrindən söhbət gedir ki, onlar xalqın formalaşmasında, dünyada tanınmasında böyük iz qoyur və bir qayda olaraq bəşəri status hüququ qazanır. Belə ədəbi nümunələrin tarixi insanlığın yaşı qədərdir. Bu yaşı dəqiqləşdirmək mümkün deyil. Bəlkə də onun dəqiqləşdirilməsinə heç ehtiyac da yoxdur. Bu tarix anaların söylədikləri laylaların, ağsaqqaların ilk öyüdlərinin, Vətən uğrunda şəhid olmuş igidlərin nümunəsinin yaşı qədər qədimdir.

Məlumdur ki, ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat fənninin tədrisinə beşinci sinifdən başlanılır. Aşağı, ibtidai siniflərdə müxtəlif bədii materialların nümunələri əsasında aparılmış işlər beşinci siniflərdə ədəbiyyat dərslərini daha səmərəli qurmağa kömək edir. Amma məzmununda və məzmun üzrə aparılan işlərin metodikasında müəyyən fərqlər də yaranır; ibtidai siniflərdə fəaliyyət praktik materiallar əsasında həyata keçirilir. Lakin daha sonrakı siniflərdə şagirdlər həm də sadə nəzəri materiallarla tanış olurlar. Məsələn, ibtidai sinif şagirdləri şifahi xalq ədəbiyyatı haqqında anlayışlara yiyələnmişlər də, bu ədəbiyyatın müxtəlif janrlarına aid olan nümunələrdən xəbərdar olur, nağıllarla, atalar sözləri, tapmacalar və sairə tanış olurlar. Bu baza yuxarı siniflərdə həmin nümunələr üzrə iş zamanı şagirdlərə milli dəyərlərimizlə bağlı məlumatlar verməyə imkan yaradır. Şagirdlər atalar sözlərinə, nağıllara və s. təkcə bədii yaradıcılıq nümunələri kimi baxmır, onların xalqın çoxəsrlik tarixində yaratdığı dəyər olduğunu dərk edirlər. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, beşinci sinifdə milli dəyərlərimizin zəngin bir sahəsini təşkil edən şifahi xalq ədəbiyyatının öyrənilməsinə geniş yer verilmiş, bunun üçün təxminən 17 saat vaxt ayrılmışdır (2, səh. 60). Həmin müddətdə şagirdlərə bədii ədəbiyyatın söz sənəti olması, şifahi və yazılı ədəbiyyat, laylalar, əzizləmələr, onlarda ifadə olunan arzular, istəklər, əfsanələr, əfsanələrdə xalqın dünyagörüşünün əks olunması, tapmacalar, nağıllar, bunların insan təfəkkürünün inkişaf etdirilməsində rolu kimi məsələlər öyrədilir. Hər bir janrın konkret nümunələr üzərində aydınlaşdırılmasının nəzərdə tutulması, həmin məzmunun

milli dəyər kimi təqdim olunmasına lazımi imkan yaradır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, zəruri məlumatlar şagirdlərə hazır şəkildə verilməməli, əksinə, onları düşünməyə, fikirlərinin doğruluğunu isbat etməyə istiqamətləndirməlidir. Məhz bunlar təlimdə interaktiv metodlardan istifadənin əsas vəzifələrindəndir. Müəllim hər şeydən əvvəl konkret mövzu ilə bağlı fənn proqramının qarşıya qoyduğu vəzifəni yerinə yetirməli, şagirdlərə şifahi xalq ədəbiyyatının mahiyyətini, yazılı ədəbiyyatdan fərqi və onunla oxşar cəhətlərini şagirdlərə aydınlaşdırmaq üçün iş aparmalıdır. Məlum olduğu kimi, təlimdə interaktiv metodlardan istifadə tədris materialının öyrədilməsi prosesində şagirdin maksimum fəallığını təmin etməyi mühüm tələb kimi irəli sürür. Deməli, haqqında konkret söhbət gedən material üzrə işdə də bu tələb ciddi şəkildə gözlənilməlidir.

Təlimdə interaktiv metodlardan istifadə təcrübəsi ilə tanış olduğumuz Şabran şəhər 1 sayılı məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi Nadir Qəribovun dərsləri bu cəhətdən maraqlıdır. O, şifahi xalq ədəbiyyatı üzrə materialın öyrədilməsinə şagirdlərin aşağı siniflərdə əldə etdikləri biliklərin yada salınması ilə başladı. Suallara əvvəl öyrəndikləri bilikləri yada salaraq cavab verən şagirdlər arasında çox keçmədən canlanma yarandı. Müəllim şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlı şagirdlərin söylədikləri hər bir nümunənin məna çalarlarına diqqəti yönəltdi. Qısa şəkildə nəzərə çatdırdı ki, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindəki bu zənginlik nəsillərin sınağından keçərək formalaşdığından, fikir və ifadələrdəki dəqiqlik isə həm də xalqın müdrikiyindən xəbər verir. Gətirilən misal onu göstərir ki, müəllim hələlik "milli dəyər" məfhumunun adını çəkməsə də, onunla bağlı məlumatı beşinci sinif şagirdlərinin başa düşəcəkləri şəkildə çatdırma bildi. Məhz bu baza əsasında o, ədəbiyyatın, xüsusilə şifahi xalq ədəbiyyatının milli dəyər olması ilə bağlı təsəvvür formalaşdırdı. Bu isə yuxarı siniflərdə həmin məlumatların daha da genişləndirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması deməkdir.

Ədəbiyyatın milli dəyərlərin çox böyük sahəsini əhatə etməsi ilə bərabər həm də onların gələcək nəsillərə çatdırılmasının mühüm bir vasitəsi olması dərslərdə diqqəti bu dəyərlərin əhəmiyyətinə, onların inkişaf etdirilməsi və qorunmasının vacibliyinə yönəldilməsinə imkan verir. Bu imkanlardan yetərincə istifadə həm də Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlıq səviyyəsindən, ali məktəbdə milli dəyərlərimizlə bağlı onlarla aparılan işlərdən asılıdır. Ona görə də nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müəllim hazırlığında ədəbiyyatımız, onun qızıl nümunələri tələbələrə-sabahın müəllimlərinə milli dəyər kimi təqdim olunmalı, bu dəyərlərin şagirdlərə interaktiv metodlarla öyrədilməsi yolları üzrə geniş iş aparılmalıdır.

Значение использования национальных ценностей в процессе применения интерактивных методов на уроках литературы

В процессе использования интерактивных методов на уроках литературы внимание учащихся должно быть направлено на национальные достижения, т.к. использование национальных ценностей на уроках активизирует учащихся, усиливает у них интерес к учению. А возможности использования национальных ценностей связано с содержанием уроков литературы. Важную роль в этом деле играет научно-методический уровень учителей.

The importance of using national values by interactive methods at the lessons of literature

Much attention should be paid to national values in the process of teaching literature by using interactive methods. This type of activity makes the learners active, because the opportunities given at the lessons are closely connected with the contents of the subject. The level of qualification plays an important role in this matter.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı:

- 1. İnteraktiv kurikulum: mahiyyəti və nümunələr. "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2005.*
- 2. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üzrə ədəbiyyat fəmindən proqram materiallarının planlaşdırılması. "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalı, 2009-cu il, № 3, s. 60-65.*
- 3. Mehriban Əhmədova, Məcid Əliyev və b. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri. "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2005.*

Açar sözlər: interaktiv, milli dəyər, məqsəd, imkan və yollar.

DÜZƏLTMƏ SİFƏTLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ YENİ TEKNOLOGİYALARIN ROLU

Şəhla MİRZƏYEVA,
Bakı şəhərindəki 30 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Bildiyimiz kimi, morfologiya üzrə öyrədilməsi nəzərdə tutulan mövzuların böyük bir qismi VI-VII siniflərdə tədris olunur. Son dövrlərdə cəmiyyətdə belə bir fikir formalaşmış ki, şagirdlərin təlim marağı azalır, bilik səviyyələri aşağı düşür və s. Belə bir narahatlıq doğuran vəziyyətdə necə edəsən ki, VI sinif şagirdi üçün onsuz da çətin olan bəzi problemlər uğurla öz həllini tapsın? Bu kimi suallar valideynləri də, müəllimləri də, təhsil problemləri ilə məşğul olan digər şəxsləri də çox düşündürür. Əslində bu narahatlıq təbiidir, çünki təhsilə laqeydlik cəmiyyətə olduqca aşındırıcı təsir göstərir. Ona görə də hər bir müəllim dərslərini şagirdlərin xarakterinə dərindən bələd olmaqla elə müxtəlif yollar axtarıb tapmalıdır ki, bunun sayəsində dərslər şagirdlər üçün maraqlı və cəlbedici olsun, onları yormasın. Bu baxımdan fəal-interaktiv təlimdə istifadə olunan üsullar çox əlverişlidir. Fəal-interaktiv təlimdə istifadə olunan iş üsullarına nəzər saldıqda “Morfoloji qutu” adlı bir üsul diqqətimi cəlb etdi. “Morfoloji qutu” üsulunu dərslərimdən birində tətbiq etdim. Bu üsul şagirdlər tərəfindən çox maraqla qarşılandı. Qeyd etməliyəm ki, dərslər də daha maraqlı, canlı və səmərəli alındı. O dərslərin icmalını təqdim etməzdən əvvəl “Morfoloji qutu” üsulu haqqında məlumat vermək istədim. Şübhə yoxdur ki, bu üsul müəllimlərin də rəğbətini qazanacaq və dərslərində ondan istifadə edəcəklər.

Morfoloji analiz (qutu) bütün siniflə aparılır. Əvvəlcə şaquli oxun üzərində mükəmməl (ideal) obyektin və ya onun hissələrinin əsas xüsusiyyətləri göstərilir (qeyd edilir). Üfiqi oxun üzərində isə onların dəyişikliklərinin əsas evristik yolları, onları həyata keçirmənin mümkün konkret variantları verilir.

Morfoloji analiz və ya morfoloji qutu İsveçrə astrofiziki Svinski tərəfindən təqdim edilmişdir. Bu üsul əşyaların təkmilləşdirilməsi əsasında şagirdlərdə yaradıcı təfəkkürün inkişafına zəmin yaradır.


Təkmilləşmə dedikdə yaxşılaşdırma, hər hansı obyektin yeni ideyalarla zənginləşməsi nəzərdə tutulur.

Mən bu üsula yaradıcı yanaşaraq onu “Düzəltmə sifətlərin əmələ gəlməsi. İsimdən sifət düzəldən şəkilçilər” mövzusunda dərslərdə tətbiq etmişəm.

Məqsəd: Şagirdlərə düzəltmə sifətlərin əmələ gəlməsi, isimdən sifət düzəldən şəkilçilər barədə məlumat vermək, qrupla işləmək bacarığını, əməkdaşlıq vərdişlərini və məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirmək.

İş forması: fərdi iş, qruplarla iş, bütün siniflə birgə iş.

İş üsulu: BİBÖ, beyin həmləsi, morfoloji qutu, müsahibə, karusel, müəllimin izahı.

Təchizat: –  VI sinif üçün dərsləri Azərbaycan dili (müəlliflər: R.İsmayılov, F.Əllazov) kompüter, iş vərəqləri, cədvəllər.

Motivasiya yaratmaq məqsədi ilə BİBÖ üsulundan istifadə edirəm. Bu üsul həm də şagirdlərin əvvəlki bilik və təcrübələri ilə yeni biliklər arasında əlaqə yaratmağa, mövzu barəsindəki əvvəlki təcrübələrini nəzərdən keçirməyə və dərslərdəki cavablarına əsasən suallar formalaşdırmağa imkan verir

Bilirəm	İtəyirəm bilim	Öyrəndim
Sözlər quruluşuna görə üç cür olur.	Sifətlərin quruluş- ca növləri.	Sifət düzəldən şəkilçilər də iki cür olur. İsimdən və feldən sifət

Düzəltmə sözlər leksik şəkilçilərin köməyi ilə yaranır. İsim düzəldən leksik şəkilçilər iki cür olur. Feldən isim və isimdən isim düzəldən şəkilçilər.	Sifət düzəldən şəkilçilər.	düzəldən şəkilçilər. İsmədən sifət düzəldən şəkilçilər əsasən aşağıdakılardır: -lı ⁴ ; -sız ⁴ ; -dəki ² ; -i ⁴ ; -i, -vi, -cılı ⁴ və s.
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----------------------------	------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Tədqiqat sualı:

İsmədən sifət düzəldən şəkilçilər hansılardır? Dərsin bu mərhələsində "Morfoloji qutu" üsulundan istifadə edirəm.

- Düzgün, düzül, düzəl,
- Bağban, bağdakı, bağlıq, bağça, bağlı, bağısız
- Savadlı, savadsız, bisavad
- Gümüş, gümüşü, gümüşdəki, gümüşsüz
- Kəskin, kəsici, kəsik

Şagirdlərə tapşırıqlar ki, şaquli xəttin qabağındakı sözlərdən sifətləri seçib tərkibinə görə təhlil etsinlər və onların kökünün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirsinlər.

Düzgün, bağdakı, bağlı, bağısız, savadlı, savadsız, bisavad, gümüşü, gümüşdəki, gümüşsüz, kəskin, kəsici, kəsik.

Müəllim şagirdlərə bildirir ki, kökü isim olan sifətlərə qoşulan şəkilçilər ismədən sifət düzəldən şəkilçilərə aiddir.

Sonra sinif qruplarına bölünür və onlara iş vərəqi paylanır.

Dərsin bu mərhələsində karusel üsulundan istifadə edirəm. Belə ki, iş ilə vərəqləri müəllimin köməyi saat əqrəbi istiqamətində qruplara ötürülür. Vərəqlər "karusel" kimi bütün digər qruplara keçərək, axırda öz qrupuna qaydır. Cavablar yazı lövhəsinə bərkidilir və işgüzar səs-küy şəraitində müzakirə edilir.

İş vərəqlərinin hamısının şərti eynidir: Verilmiş mətnlərdəki düzəltmə sifətləri göstərin.

Birinci iş vərəqi

**Üçrəngli bayrağın kəlgəsində mən,
Qaraca torpağı vətən görmüşəm.
Zəfər güllərini dövri-qədimdən,
Bayraq işığında bitən görmüşəm.**
(B. Vahabzadə)

İkinci iş vərəqi

**Öz adına layiq işlər gör ki, sən
Axırda utanma xəcələtindən.
Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as!
Ata nəsihəti faydasız olmaz.**
(N. Gəncəvi)

Üçüncü iş vərəqi

Düşdün uğursuz dillərə,
Nəs aylara, nəs illərə.
Nəsillərdən-nəsillərə
Keçən bir şöhrətin vardır,
Oğlun, qızın bəxtiyardır.
(S.Vurğun)

Dördüncü iş vərəqi

Tüstüsüz qalmış
bacalar,
Qardaşı itkin bacılar,
Yuxusu qaçmış qocalar
Axşam düşəndə
neyləsin?
(F.Qoca)

Fikir versək, görərik ki, birinci iş vərəqində ümumiyyətlə düzəltmə sifət yoxdur. Bu iş vərəqi cavablandırılarkən bəzi şagirdlər müəyyən səhvlərə yol verdi. Daha hazırlıqlı şagirdlərin isə cavabları düzgün idi. İkinci və üçüncü iş vərəqi nisbətən sadədir. Dördüncü iş vərəqindəki "yuxusu qaçmış" ifadəsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər dinlənilirdi. Axırda-dərsin ümumiləşdirmə və nəticə hissəsində isimdən sifət düzəldən şəkilçilər və onlara aid nümunələr nümayiş etdirildi.

İsim	Leksik şəkilçi	Sifət
qar	-li ⁴	qarlı
güc	-siz ⁴	gücsüz
zarafət	-cıl ⁴	zarafətci
şabalıd	-i ⁴	şabalıdı
ev	-dəki ²	evdəki
həftə	-liq ⁴	həftəlik (plan)
gecə	-ki ⁴	gecəki
elm	-i;-vi	elmi

Sonra isə isim düzəldən alınma şəkilçilər, onların xüsusiyyətləri haqqında məlumat verdim:

İsim	Leksik şəkilçi	Sifət
zəhmət	-keş	zəhmətkeş
əmək	-dar	əməkdar
xəyanət	-kar	xəyanətkar
rüşvət	-xor	rüşvətxor
hikmət	-amiz	hikmətamiz
xəyal	-pərəst	xəyalpərəst
vətən	-pərvər	vətənpərvər

Gördüyümüz kimi, bu şəkilçilər birvariantlıdır və ahəng qanununa tabe olurlar. Meyarlar əsasında qiymətləndirmə aparılır.

Meyarlar	Leksik şəkilçiləri grammatik şəkilçilərdən fərqləndirməyi bacarır.	Düzəltmə sifətləri seçməyi bacarır.	Əməkdaşlıq etməyi və başqalarını dinləməyi bacarır.	Nəticə
Qruplar				
I qrup				
II qrup				
III qrup				
IV qrup				

Ev tapşırığı: Dərslikdəki mövzu ilə bağlı çalışmaları yerinə yetirmək.

“ƏDATLARIN ORFOQRAFIYASI” MÖVZUSUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ

Xanım QASIMOVA,
Bakı şəhərindəki 220 nömrəli orta məktəbin müəllimi,
Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Dil millətin mənəvi diriliyi sayıldığı üçün onun tədrisi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Elə buna görə də dilimizin qrammatik xüsusiyyətləri elə tədris olunmalıdır ki, şagirdlər dili şüurlu şəkildə öyrənsinlər və sevsinlər. Bu vəzifə hər mövzunun tədrisinə qayğı və məsuliyyətli yanaşılmasını, axtarışlar aparılmasını, yeniliklərin tətbiq olunmasını tələb edir. Bu deyilənləri pedaqoji fəaliyyətimdə əsas tutur, yeni texnologiyaların tətbiqinə xüsusi diqqət yetirirəm. İş təcrübəm barədə oxucularda təsəvvür yaratmaq məqsədi ilə şagirdlərin asan qavramadıqları “Ədatların orfoqrafiyası” mövzusunun öyrədilməsinə həsr olunmuş dərslin səciyyəvi məqamlarını onların nəzərinə çatdırıram. Yeni mövzunun öyrənilməsinə başlarkən VII sinfin şagirdləri vizual görüntünün müşayiəti ilə Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirindən bir parçanı dinlədilər.

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən.
Anam, doğma vətənim sən,
Ayrılar mı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan ?!*

Şagirdlərin diqqəti səsləndirilən parçada –mi⁴ sual ədatının cümlədəki roluna yönəldilir: sual cümləsinin yaranmasında iştirak edən bu ədatın bitişik və ya ayrı yazıldığı soruşulur. Qrupların cavabı (sınıfdəki şagirdlər dörd qrupa bölünmüşdü) dinləndikdən sonra “Ədatların yazılışı” ilə bağlı elektron lövhədə cədvəl verilir.

Ədatların yazılışı

Bitişik yazılanlar

-sana² (əmr)

əqca, necə, nə (qüvvətləndirici)

-ca² (qüvvətləndirici)

-mi⁴ (sual)

Ayrı yazılanlar

lap, olduç

məgər, bəs (sual)

gör, bax (əmr)

yalnız, tək (məhdudlaşdırıcı)

-mi⁴ (sual)

Şagirdlərə belə bir sualla müraciət olunur: “Hansı ədat həm bitişik, həm ayrı yazılır?”.

Görüntü əsasında şagirdlərin əksəriyyəti –mi⁴ sual ədatının həm bitişik, həm ayrı yazıldığını müəyyənləşdirir. Növbəti görüntüdə –mi⁴ sual ədatının cümlələrdə iki məqamda yazılışı verilir: Bunun günahı səndəmi? Sən də mi günahkarsan?

Şagirdlərin nəzərinə çatdırılır ki, hər iki məqamda –mi⁴ sual ədatı “də” hissəciyindən sonra gəlib. Bəs –mi⁴ ədatının həm bitişik, həm ayrı yazılmasının səbəbi nədir?

Problem vəziyyətin yaradılması şagirdlərin fəallığının artırılmasına, qruplar arasında işgüzar “rəqabət”ə şərait yaradır. Dil qaydaları üzrə nəzəri material, ilk növbədə ədəbi dilin normalarının və zəruri dilçilik terminlərinin mənimsənilməsinə yönəlmişdir. Şagirdlərə bu terminləri öyrətmədən müəllimin onlarla səmərəli ünsiyyət qurması qeyri-mümkündür. Elmi – nəzəri material oxu materialı qismində tədris edilsə, daha effektiv

nəticələr əldə edilə bilər və fəndaxili inteqrasiya üçün zəmin yaranar. Növbəti mərhələdə qruplarla işləmək üçün şagirdlərə mətn təqdim olunur. Mətn qruplara paylanır, lövhədə elektron görüntü vasitəsilə verilir. Qruplar mətndə işlənən ədatları müəyyənləşdirməli və onları mənə növlərinə, yazılışlarına görə qruplaşdırmalıdırlar. Şagirdlərə bu mətn üzərində işləmək təklif olunur:

"Əsl zəfər"

Yavuz Sultan Səlim Misir səfərinə çıxmışdı. Ordu alma bağının yanından keçəndə sultanın ürəyinə şübhə düşdü: "Görəsən, bağdan icazəsiz alma dəran oldumu?" Bir qədər sonra orduya "dayan" əmri verdi. Sərkərdəni yanına çağırıb əmr etdi ki, bütün əsgərlərin heybələrini yoxlansın. Axtarılan tək bir cə alma idi. Axtarışdan sonra məlum oldu ki, kimsədə alma tapılmadı. Bu xəbəri aldığı üçün sultan çox sevindi və ətrafdakılara dönərək: "Əgər tək bir əsgərin üzərində xalqın bağından bir alma tapılsaydı, Misir səfərindən geri qayıdacaqdım", - dedi.

Müəyyən dil qaydalarının konkret mətndəki nitq materialı ilə bağlı öyrədilməsi daha səmərəli nəticə verir. Bu yanaşma kurikulumun da tələblərinə (dil qaydalarını dilçiliyin mücərrəd əhkamları şəklində deyil, nitq bacarıqlarının bir komponenti kimi tədris edilməsinin vacib olması) cavab verir. Mətnlər şagirdin oxuyub anlama və nəticə çıxarma bacarığını yoxlayan sual və tapşırıqla müşayiət olunur. Mətdən seçilib mənə növlərinə və quruluşuna görə qruplaşdırılan ədatların yazılışı şagirdlərin orfoqrafiya haqqında biliklərinin artırılmasına xidmət edir. Şagirdlərə təqdim olunan mətn oxu, yazı, anlamı vəhdətdə əks etdirməlidir. Seçilən mətn yalnız qrammatik baxımdan deyil, həm də əxlaqi-tərbiyəvi cəhətdən uğurlu olmalıdır. Mətdən çıxan nəticə şagirdlər tərəfindən müəyyənləşdirilərsə və müəllim tərəfindən bu fikirlərə münasibət bildirilərsə, şagirdlərin fəallığı daha da artar.

Dərs prosesində fəallığın artırılması üçün sualın problem şəklində qoyulması vacib şərtlərdəndir. Dil materialı əsasında qoyulan problem sual məqsədə çatmağın yollarından biri ola bilər. Tərtib olunan tapşırıqların özündə də şagirdi maraqlandıran, onun məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirən cəhətlər olmasa, müəllim istədiyinə nail ola bilməz. Ədatların orfoqrafiyası ilə bağlı bu cür problem sual qoyulur:

Bircə mənim bacım var. Mənim **bircə** bacım var. Hər iki cümlədəki "bircə" sözünün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirən qruplar təqdimat zamanı fikirlərini əsaslandırmağa çalışırlar. "İnteraktiv" termini "qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanan" deməkdir. İnteraktiv təlim müəllimin qarşısında ciddi tələblər qoyur. Şagirdləri tədqiqata, diskussiyaya cəlb etmək, müstəqil fikir yürütməyə alışdırmaq onlara müəyyən bilik toplusunu təqdim etməkdən daha çətindir. Şagirdlərin müstəqil işi, müstəqil qərar verməsi təlimin keyfiyyətini artırır, onlarda özünə inam hissi formalaşdırır. Bu yolla qazınan biliklər şagirdlərin yaddaşında uzun müddət qalır və onlar tərəfindən hər hansı bir təcrübə kimi istifadə olunur.

Qədim Çində buna xüsusi əhəmiyyət verən məşhur filosof Konfutsi demişdir: "Qulaq asıram – unuduram, görürəm – yadda saxlayıram, özüm edirəm – anlayıram." Müasir pedaqoji və sosial araşdırmalar göstərir ki, ənənəvi dərstdə müəllimin passiv dinlənilməsi mövzu və faktların tezliklə unudulmasına gətirib çıxarır, şagird oxuduğunun, gördüyünün və eşitdiyinin çox az bir hissəsini, özü də qısa müddətdə yadda saxlayır. Lakin dərslər şagirdin fəallığı şəraitində təşkil olunduqda o öyrəndiklərinin böyük bir qismini qavrayır və uzun müddət unutmur.

Əlbəttə, şagirdlər əvvəl öyrəndikləri dil materiallarını tətbiq etməyi, onları fərqləndirməyi bacarmalıdırlar. Bu cür müqayisə şagirdləri məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirməyə, araşdırma aparmağa sövq edir. Hər qrup üçün müxtəlif variantlarda hazırlanmış testlər şagirdlərə təqdim olunur, qiymətləndirilmə aparılır. Müəllim çalışmalıdır ki, testlər mövzu ilə əlaqəli olsun. Qiymətləndirmə zamanı fəal qrupların fərqləndirilməsi müəllimdən bacarıq və təcrübə tələb edir, çünki hər bir işin nəticəsi obyektiv olaraq

qiymətləndirilərsə, bu, sonrakı fəaliyyət üçün həvəsləndirici amil ola bilər. Dil qaydaları üzrə formativ qiymətləndirmə hər bir mövzudan sonra testlər əsasında, eləcə də oxu və dinləmə mətnləri üzrə qoyulmuş sual və tapşırıqlar əsasında aparıla bilər. Summativ qiymətləndirmənin isə test əsasında aparılması məqsədəuyğundur, çünki müvafiq bölmədə öyrədilmiş dil qaydaları üzrə bütün mövzuları əhatə edən nitq materialından ibarət mətn tapmaq çox çətin olur və bu üsul məqsədi məhdudlaşdırır. Test sualları vasitəsilə ilk növbədə dil qaydalarının konkret nitq materialına tətbiqi bacarığı yoxlanılmalıdır. Bununla belə, bəzi nəzəri biliklər və dilçilik terminləri ilə bağlı məlumatlar da qiymətləndirmə vasitəsi ola bilər. Nitq bacarıqları ünsiyyət vasitəsi olaraq sosial bacarıqlardır. Bu baxımdan şagirdlərin cütlər və qruplarla iş zamanı, eləcə də müzakirələrdə və debatlarda fəallığı qiymətləndirmə obyektı olmalıdır. Aşağıda sosial bacarıqlarla bağlı qiymətləndirmə cədvəllərinin nümunələri verilmişdir.

Kiçik qruplarda iş zamanı qrup üzvünün qiymətləndirilməsi
Şagirdin adı, soyadı _____

<i>Meyarlar</i>	<i>Bəli</i>	<i>Qismən</i>	<i>Xeyr</i>
Qrupun ümumi vəzifəsini dərk etməyə çalışır.			
Qrupda vəzifəsini aydınlaşdırır.			
Üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyə çalışır.			
Müzakirələrdə fəallıq göstərir.			
Qrup yoldaşlarına kömək etməyə çalışır.			
Danışanın sözünü kəsmir.			
Qrup yoldaşı səhv danışanda onu danlamır.			
Daxil olduğu kollektivin qərarına hörmətlə yanaşır.			
Qrup liderinin göstərişlərinə sözsüz əməl edir.			
Kollektivdə qəbul olunmuş qaydalara riayət edir.			

Sinfin cütlüklərə və qruplara bölünməsinə müxtəlif prinsiplərdən istifadə etmək olar. Məsələn, şagirdlərin bacarıqlarına görə bölünməsi, dostların qruplara ayrılması və ya birləşdirilməsi, əlifba sırası ilə bölünməsi və sair yollarla yaradılmış 5-6 nəfərdən ibarət qruplar optimal sayılır. Sinfin qruplara və cütlüklərə bölünməsi şagirdlərə qarşılıqlı fəaliyyət üçün daha böyük imkanlar yaradır.

Yuxarıda təqdim etdiyimiz dərs modelini hər bir müəllim öz məqsədlərinə uyğunlaşdırıb istifadə edə bilər. Əsas odur ki, seçilən mövzu şagirdlərin tərəfindən qavranılsın, onları maraqlandırsın və müəllim məqsədinə çatsın. Yeni təlim metodlarından səmərəli istifadə, onları ənənəvi metodlarla qarşılıqlı əlaqədə tətbiq etmək hər bir müəllimdən səriştə, bacarıq və xüsusi hazırlıq tələb edir. Metodika elmimiz bu problemlə bağlı müəllimlərimizə müntəzəm kömək etməlidir.

M.MÜŞFİQİN “YAĞIŞ” ŞEİRİNİN TƏDRİSİ ZAMANI FƏAL/İTERAKTİV TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Gültəkin ABDULLAYEVA,
Füzuli rayonundakı A.Əliyev adına
Böyük Bəhmənli kənd 2 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Mövzu: M.Müşfiqin “Yağış” şeiri.

Məqsəd: M.Müşfiqin “Yağış” şeirinin məzmununu şagirdlərə öyrətmək:

- müəllifin təbiətə münasibəti;
- yağışın yağması insanlara və təbiətə necə təsir edir;
- gözəl bir təbiət lövhəsi olan “Yağış” şeirində səslərin ahəngi yağışın yağmasını xatırladır.

ç) şeirdəki köhnəlmiş sözlərin mənasını izah etmək;

d) yağışa aid el deyimləri;

e) şeirdə təbiət təsviri - peyzaj, bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək;

İş forması: kiçik qruplar və iş, bütün sinifləbirgə iş.

Təlim metodları: beyin həmləsi, klaster (şaxələndirmə) diskussiya, müzakirə.

Təchizat: İş vərəqələri, rəsmlər, fotoşəkillər, elektron vəsait, maqnitafon, M.Müşfiqin 100 illik yubileyinə aid video kaset, televizor, dərslik, şairin əsərləri.

Dərsin gedişi:

Sinfin təşkili.

Sinifdə şagirdləri dərhal 4 qrupa bölmək.

Motivasiya.

Bəşəriyyət yarandığı gündən həmişə gözəllikdən zövq almış və gözəlliyin vurğunu olmuşdur. Gözəlliyi təbiət özü yaradır. Gözəllik yaradan amillərdən biri də müxtəlif təbiət hadisələridir. Şagirdlərə belə bir sual verirəm:

- Müşahidə etdiyiniz və oxuyub öyrəndiyiniz hansı təbiət hadisələrinin adlarını çəkkə bilirsiniz?

Müxtəlif cavablar aldıqdan sonra şagirdlərin diqqətini yazı taxtasına yönəldirəm. Yazı taxtasında mərkəzdə təbiət hadisəsi yazıb onu müxtəlif şaxələrə ayırıram. Şagirdlər bildikləri, müşahidə etdikləri təbiət hadisələrini həmin şaxələrə qeyd edirlər. Məsələn, aşağıdakı sxemə nəzər salmaq:

Təbiət hadisələri: yağış; çovğun; zəlzələ; dolu; boran; külək; qasırğa.

Bu təbiət hadisələrindən birinə böyük sənətkarımız M.Müşfiq “Yağış yağarkən” adlı şeir həsr edərək, gözəl bir təbiət lövhəsi yaratmışdır. Təbiətə xüsusi bir gözəllik verən adi yağışı görün şair bizə necə sevdirmişdir. “Yağış” şeirinin müəllifi M.Müşfiqin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verirəm. Bu zaman şairin 100 illik yubileyi çəkilmiş video kasetdən bəzi fraqmentləri nümayiş etdirirəm. “Yağış” şeirinin ifadəli oxusunun diskə köçürülmüş variantını kompüterdə səsləndirirəm. Bu zaman göy gurultusu, yağış yağarkən tökülən su şırıltısı, quşların həyəcanlı, təlaşlı səsləri də eşidilir. Sanki, doğrudan da şiddətli yağış yağır.

Qısa sual-cavabdan sonra dərsin II mərhələsinə başlayıram.

Yaradıcı tədqiqat:

I Qrup:

1. Mikayıl Müşfiqin “Yağış” şeiri sizdə hansı təəssüratları yaratdı?

2. Yağışı sevirsinizmi? Nə üçün? Fikrinizi əsaslandırın.

II Qrup:

1. Adi yağışı şair sanki bir rəssam əli ilə çəkib təbiət lövhəsi yaratmışdır. Siz də hər hansı bir təbiət lövhəsi yaratmaq istərdinizmi? Əgər istərdinizsə, bunu sözlə, yoxsa rəsm çəkməklə edərdiniz?

2. Şeirdə sanki yağışın səsinə eşidirik. yağmasını duyuruq. Sənətkar buna necə nail olmuşdur?

III Qrup:

1. M.Müşfiq "Yağış" şeirində Yağış yağır, rəqs eyləyir gur damlalar, Sıra-sıra, inci-inci nur damlalar misraları ilə təbiətin bu möcüzəsinə öz hisslərini necə ifadə etməyə çalışmışdır? İnsanlar rəqs edərkən onlarda hansı hisslər üstün olur? Sevinc, yoxsa kədər?

2. "Ey ildırım, səs ver mənə səsim kimi" misrasını necə başa düşürsünüz?

IV qrup:

1. Şeirdə yağışın yağmasını göstərən səslərin ahənginə uyğun seçilmiş sözləri mətndən seçin. Bu sizin xoşunuza gəlirmi?

2. Sizcə, bu şeir həmişəyaşardır, yoxsa bir müddətdən sonra unudulub yaddan çıxacaqdır?

Siz şeirin müasirliyini nədə görürsünüz?

Şagirdlər yaradıcı tədqiqatla məşğul olarkən vaxtdan səmərəli şəkildə istifadə etmək məqsədilə "Yağış" şeirindəki çətin sözlərin izahını kompüter vasitəsilə aydınlaşdırıram: 1. "Müşfiq" şəfəq sözündəndir. Ərəb dilində şəfəqli, mehriban, ürəyiyumşaq deməkdir. 2. Navalça - yağış, qar suyunun axması üçün damların kənarına qoyulan boru. 3. Qaldırım - köhnəmiş sözdür. Səki deməkdir. 4. Sırma - 1. Qızıl kimi parlayan incə gümüş tel. 2. Əsgəri rütbələri bir-birindən ayırmaq üçün rəsmi paltarların qollarına və sairə tikilən fərqlənmə nişanı. 5. Sırmalamaq - sırma tikmək. Sırma ilə bəzəmək. Köynəyi sırmalamaq.

Vaxt tamam olur. Şagirdlər yaradıcı işlərini təqdim edirlər. Qruplar üzrə verilmiş suallara şagirdlər yaradıcı şəkildə cavab verirlər.

III mərhələ.

Hər bir qrupun cavabı müzakirə olunur, təhlil edilir və qiymətləndirmə aparılır.

I qrup:

M.Müşfiqin "Yağış" şeiri məndə gözəl hisslər, duyğular oyadı. Şeir coşqun bir tərzdə yazılıb. Onu oxuduqca hər bir oxucunun qəlbində təbiətə, insanlara, hətta adi yağışa qarşı qaynar bir hiss yaranır.

2. Təbiəti canlandıran insanlara xeyir verən yağışı sevirəm. Bir anlığa təsəvvür etsək ki, dağlara, yamaclara, su tutmayan yerlərə yağış yağmır, onda nə baş verər? Əlbəttə, bu təbiətin faciəsi olar. Yağış yağır, hər tərəf toz-torpaqdan yuyulur, təmizlənir, bitkilər su içir, cana gəlir, güllər-çiçəklər hər tərəfə atır saçır, sanki, təbiət də sevinir, gülür.

Yağış yağır, rəqs eyləyir, gur damlalar,

Sıra-sıra, inci-inci nur damlalar.

Nur işıqdır. Işıq isə həm təbiətə, həm də insanlara lazımdır.

II qrup:

1. M.Müşfiqin "Yağış" şeiri əslində bir tablodur. Təbiət gözəlliklərini əks etdirən tablo. Lakin şair bu tablolu adi sözlərlə yaratmışdır. Adi sözlərin həmrəyliyindən yaranmış bu tablo insan qəlbində xoş duyğular, tərəvət, qurub-yaratmaq həvəsi oyadır. Mən də rəsm çəkməklə belə bir tablo yaratmaq istədim.

2. Təbiətdə müxtəlif səslər olduğunu hamımız bilirik. Lakin bu səsləri şeirə gətirmək sənətkarın böyük qüdrətindən xəbər verir. Şaraq-şaraq ildırım, göy gurultusunu, şırıl-şırıl suyun, yağışın səsinə, fırl-fırl quşların yağışdan gizlənmək üçün qəflətən pırıltı ilə uçub getməsinə göstərir. Bu da şeirdəki hadisələrin təbii və real olmasına oxujunu inandırır.

III qrup:

1. M.Müşfiq "Yağış" şeirində Yağış yağır, rəqs eləyir gur damlalar,
Sıra-sıra, inci-inci nur damlalar" deməklə yağışın yağmasını insanların rəqs etməsinə bənzətmişdir. İnsanlar rəqs edərkən sevinir, gülür, şənələnir, dərdədən-qəmədən uzaq olurlar. Sanki yağış da təbiəti gözəlləşdirdiyi üçün sevinir, rəqs edir.

2. İnsanlar sevinərkən ucadan qışqırır, sevincini hamı ilə bölüşmək istəyir. İldırımın gurultusu hər yana yayılır. Şair özündə də ildırım səsinə bənzər şaqraq səslər görmək istəyir. Öz sevincini, fikirlərini, hisslərini hamıya ucadan bildirmək istəyir. Bu, şairin coşqun təbiətindən irəli gəlir.

IV qrup:

1. Şairin yağışın yağmasını göstərmək üçün seçdiyi sözlər: şırıldayır, şırıl-şırıl.

Bu seçim bizim xoşumuza gəlir. Yağış yağmasa da bu sözlərə görə şeiri oxuyanda adama elə gəlir ki, güclü yağış yağır. Biz həmin səsləri duyuruq, eşidirik.

2. Bu şeir həmişəyəşərdir. Təbiətin gözəlliyinə və təmizliyinə insanların həmişə ehtiyacı var. Bu, əbədidir. İnsanlar daima gözəlliklərdən zövq almalı və sağlam yaşamaladırlar. "Yağış" şeiri də insanların bu istəklərinə cavab verdiyinə görə həmişə müasir olaraq qalacaq.

IV mərhələ:

Biz bu gün dərsimizdə böyük sənətkarımız M.Müşfiqin hamı üçün adi bir təbiət hadisəsi olan yağışın yağmasını poetik bir dillə necə gözəl nəzmə çəkdiyini öyrəndik. Gəlin birlikdə yadımıza salaq: nənə və babalarımız yağışa öz münasibətlərini necə bildirmişlər. Qruplar birlikdə öz aralarında müzakirə edib şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, atalar sözləri, tapmacalar, sınımalar və s. oxuyub, eşitdiklərini söyləmişlər. Sınıfın bütün şagirdləri fəallaşır. Bu zaman şagirdlərin əhval-ruhiyyəsi yüksəlir. Hər kəs daha çox cavab verməyə çalışır.

Aşağıdakı cavabları alıram:

Atalar sözləri və məsəllər:

1. Yağmadı yağış, bitmədi qamış.
2. Yaz yağışı tez kəsər.
3. Yağış isladar, gün qurudar.
4. Yağış yağar yer doymaz.
5. İslanmışın yağışdan nə qorxusu.

Tapmacalar:

1. Göydə doğular,
Yerdə boğular.

(Yağış)

2. Yağış yağanda çimər, yuyunar,
Yazda geyinər, qışda soyunar.

(Yağış)

3. Adam deyil, hey qaçır,
Ayna deyil, nur saçır.

Ondan sonra təbiət,
Elə bil ki, nur saçır.

(Yağış)

Sınımalar:

1. Sübh çağı buludlar günəş çıxan tərəfə axsa, deməli, yağış yağacaq.
2. Səmada buludlar dağ kimi topalanarsa, yağış yağacaq.

Deyimlər:

Yağış elə yağır ki, tut ucundan göyə çıx.

Yağışı çağırmaq:

Göydən-göydən nə gələr?

Damla-damla yağmur gələr.

Ağaclar dolu-dolu,

Sənəklər sulu-sulu,
Bizdən hərəkət,
Yerdən bərəkət,
Göydən yağmur
Ver, Tanrım, ver!

V mərhələ.

Şagirdlər təbiət gözəlliklərini əks etdirən rəsmlər çəkir və nümayiş etdirirlər.

“Yağış” şeirində ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid məlumatları şagirdlərin nəzərinə çatdırıram.

“Yağış” şeirində yağışın rəqs etməsi, zümzüməsilə şirin-şirin dillənməsi əslində insanlara aid xüsusiyyətlərdir ki, yağışın üzərinə köçürülüb. Ədəbiyyat nəzəriyyəsində buna metafora deyirlər. Bu zaman şagirdlər kitabda “Yağış” şeirinin mətnindən həmin sözləri tapırlar. Bənzətmə və ya təşbeh isə uşaq kimi, səs kimi, fikrim kimi, hissəm kimi və s. Samit səslərin ahəngindən isə alliterasiya - fırl-fırl, şırl-şırl, şaraq-şaraq və s. yaradılmışdır. Şeir özü isə bütövlükdə bir təbiət tablosudur. Bədii ədəbiyyatda işlədilən belə təbiət təsvirinə ədəbiyyat nəzəriyyəsində peyzaj deyirlər.

VI mərhələ.

Yaradıcı tətbiqetmə.

Dərsin bu mərhələsində hər qrupa bir test tapşırığı verirəm. Bunu həm iş vərəqələrində işləmək üçün, həm də kompüterdə bütün qrupların öz yoldaşlarının sualları ilə tanış olmaq üçün kompüterdə göstərirəm və cavablar qiymətləndirilir.

I qrup:

M.Müşfiq 10 kitabı neçə ilə nəşr etdirmişdir və 100 illik yubileyi nə vaxt olmuşdur?

A. Beş ilə nəşr etdirib, 2008-ci ildə 100 illik yubileyi keçirilib.

B. 10 ilə nəşr etdirib, 2009-cu ildə 100 illik yubileyi keçirilib.

C. 12 ilə nəşr etdirib, 2008-ci ildə 100 illik yubileyi keçirilib.

D. 8 ilə nəşr etdirib, 2006-cı ildə 100 illik yubileyi keçirilib.

E. 6 ilə nəşr etdirib, 2006-cı ildə 100 illik yubileyi keçirilib.

II qrup:

M.Müşfiqin “Yağış” şeirində yağışın yağmasının təsviri - gözəl bir təbiət mənzərəsinin yaradılması ədəbiyyat nəzəriyyəsində necə adlanır?

A. Alliterasiya. B. Köçürmə. C. Peyzaj. D. Təşbeh. E. Assonans.

III qrup:

“Uzaq, yaxın çöllərə yağ,

Ölkələrə, ellərə yağ”. - deməklə şair nə arzulayır?

A. Çoxlu yağışın yağıb hər tərəfi selə qər q etməsini. B. Çöllərin yağışa ehtiyacı olduğunu, bolluğun, bərəkətin ölkəmizə, ellərə vacib olduğunu. C. Çaylarda suyun çoxalmasını. D. Toz-torpağın yatmasını. E. Adamların yağışa tamaşa etməsini.

IV qrup:

2010-cu il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev tərəfindən ölkəmizdə “Ekologiya ili” elan edilmişdir. Yağışın ekologiya ilə nə əlaqəsi var?

A. Ekologiyanın təmizliyi təbiətin və insanların sağlamlığı üçündür. Yağış isə təbiət hadisəsidir və təbiətin tarazlığını tənzimləyir. B. Ekologiyanın yağışla heç bir əlaqəsi yoxdur. C. Ekologiya ağac əkməkdir. D. İnsanlar yağışı sevmirlər. E. Ekologiyanın yağışla yox, dənizlə əlaqəsi vardır

Şagirdlər cavabları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirirlər:

I qr. – A. II qr. – C. III qr. – B. IV qr. – A.

Sonda şagirdlərin və müəllimin birgə rəyinə əsasən qiymətləndirmə aparılır.

Qiymətləndirmədən sonra evə belə bir tapşırıq verirəm: M.Müşfiqin “Yağış” şeirinin məzmununu öyrənməklə bərabər “Təbiəti gözəlləşdirən amillərdən biri də yağışdır” mövzusunda kiçik bir inşa yazmaq.

SƏMƏD VURĞUNUN “AZƏRBAYCAN” ŞEİRİNİN YENİ ÜSULLARLA TƏHLİLİ

Sevda MEHDİYEVA,
Bakı şəhərindəki 22 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Xalq şairi Səməd Vurğunun VI sinifdə tədris olunan “Azərbaycan” şeiri müəllimin dərslə yaratdığı fəallığı üçün geniş imkanlar yaratmaq gücünə malikdir. Mən bu imkanlardan səmərəli istifadə etməyə çalışıram.

- Mövzu:** “Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirinin təhlili”.
- İş forması:** Qruplarla iş, kollektiv iş.
- İş üsulu:** Suallar, müsahibə, diskussiya, əqli hücum.
- Məqsəd:** 1. Azərbaycan ədəbiyyatının nadir incilərindən olan Səməd Vurğun yaradıcılığında şairin vətənə olan məhəbbətini şagirdlərə aşılamaq.
2. “Azərbaycan” şeirinin fonunda şagirdlərdə vətənə məhəbbət hisslərini formalaşdırmaq.
- Biliklər:** 1. Əsərin ideyasını şagirdlərə çatdırmaq. 2. Şeirin dili ilə vətənimizi şagirdlərə bir daha tanıtmək.
- Bacarıqlar:** 1. Əsərdəki ən vacib məqamları işıqlandırmaq. 2. Şagirdlərdə induksiya və deduksiya bacarığını inkişaf etdirmək.
- İnkişaf:** 1. Şagirdlər əsərin təhlili ilə bağlı suallara cavab verəcək.
- İntegrasiya:** musiqi, tarix, coğrafiya.
- Təchizat:** Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirinə çəkilmiş klip, Pover Point proqramında hazırlanmış təqdimat, Z.Xanlarovanın ifasında “Azərbaycan” şeirinə həsr olunmuş musiqi parçası, kompüter, proyektor, Azərbaycan Respublikasının xəritəsi, iş vərəqləri, dərslik.

Dərsin gedişi:

Şagirdlər “Muğan”, “Vaqif”, “Aygün”, “İnsan” adlı 4 qrupa bölünür. Davamiyyət yoxlanılır. Qrup liderləri özlərini təqdim edirlər:

“De, yolun düşdümü Muğan çölünə, Piyada gəzdinmi çölləri sən də, Söz qoşub ceyranın qara gözünə, Dincini aldınmı bu göy çəməndə”.

“Şairdir, ləqəbi Vaqif, Yaranmış deyirlər, hər elmə vaqif. Şairdir, qəlbi var, şirin sözü var. Böyük bir ölkənin onda gözü var”.

“Hər daş parçacığı, hər dalğalı su, İnsan övladının min bir arzusu, Qansız, ədavətsiz böyük istiqbal, hamsı öz donunu Lalədən geyir, Hamsı bir ağızla, bir səslə deyir: Qalib gələcəkdir cahanda kamal”. “Aygün alıb çağasını bağına basır, Analara təsəllidir dar gündə övlad; Uşağığın nəfəsinə o qulaq asır, Bu mənaya səcdə qılır bütün kainat”.

Birinci mərhələ. Keçən dərslə öyrənilmiş mövzu üzərində iş zamanı şagirdlərlə oyun keçirirəm. Belə ki, sinifdəki bütün şagirdlər dairəvi şəkildə düzülürlər. Əlimə kiçik bir top alıram, o topu şagirdlərdən birinə atıram. Topu alan şagird “Azərbaycan” şeirinin ilk bəndini söyləyir, daha sonra topu digər şagirdə ötürür. Beləliklə, şeirin bütün bəndləri müxtəlif şagirdlər tərəfindən səsləndikdən sonra topu bir – birinə ötürülərək şairin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatlar da sadalanır. Səməd Vurğun haqqında ən sonuncu məlumatı söyləyən şagird və ya onun komandası qalib sayılır.

İkinci mərhələ: tədqiqatın aparılması və informasiya mübadiləsi.

Tədqiqat sualı: Şeirin əsas ideyası nədir? Tədqiqat sualını açmaq üçün qruplara Pover Point programında hazırladığım təqdimatı göstərərək qruplara müraciət edirəm. Bayrağı ilk qaldıran qrup suala cavab verəcək. Şagirdlərə verəcəyim suallar aşağıdakılardır:

1. Şair "Çox keçmişəm bu dağlardan" və "Dağların başı qardır, Ağ örpəyi buludlardır" misraları ilə nə demək istəyir? Azərbaycanda yerləşən hansı dağları tanıyırsınız? Onları xəritədə göstərin.
2. Şair "Durna gözlü bulaqlardan" misrası ilə nə demək istəyir? Azərbaycanda yerləşən hansı çayları, gölləri, mineral bulaqları tanıyırsınız? Onları xəritədə göstərin.
3. Şair "Böyük bir keçmişin vardır." misrası ilə nə demək istəyir? Azərbaycanda yerləşən hansı tarixi abidələri, qalaları tanıyırsınız?
4. "Ceyran qaçar, cüyür mələr, Nə çoxdur oylağın sənin" misraları ilə şair nə demək istəyir? Azərbaycanın heyvanat aləmi haqqında nə deyə bilərsiniz?
5. "Sarı sümbül bizim çörək, Pambığımız çiçək – çiçək" misrası ilə şair nə demək istəyir? Azərbaycanın təbii sərvətləri nədən ibarətdir?
6. Qazax daha hansı məşhur şairin vətənidir?
7. Azərbaycan yazıçı və şairlərindən kimlərin adlarını çəkmə bilərsiniz?
8. "Nələr çəkmiş başın sənin..." misrası ilə şair nə demək istəyir? Azərbaycan xalqı zaman – zaman hansı tarixi faciələrlə üzləşmişdir? 31 mart tarixində biz hansı hadisəni yad edirik?
9. Şəhərimiz gözəl və möhtəşəmdir. Niyə?
10. Hansı muğamları, muğam ustalarını tanıyırsınız? Muğamın beşiyi haradır?

Üçüncü mərhələ: informasiyanın müzakirəsi.

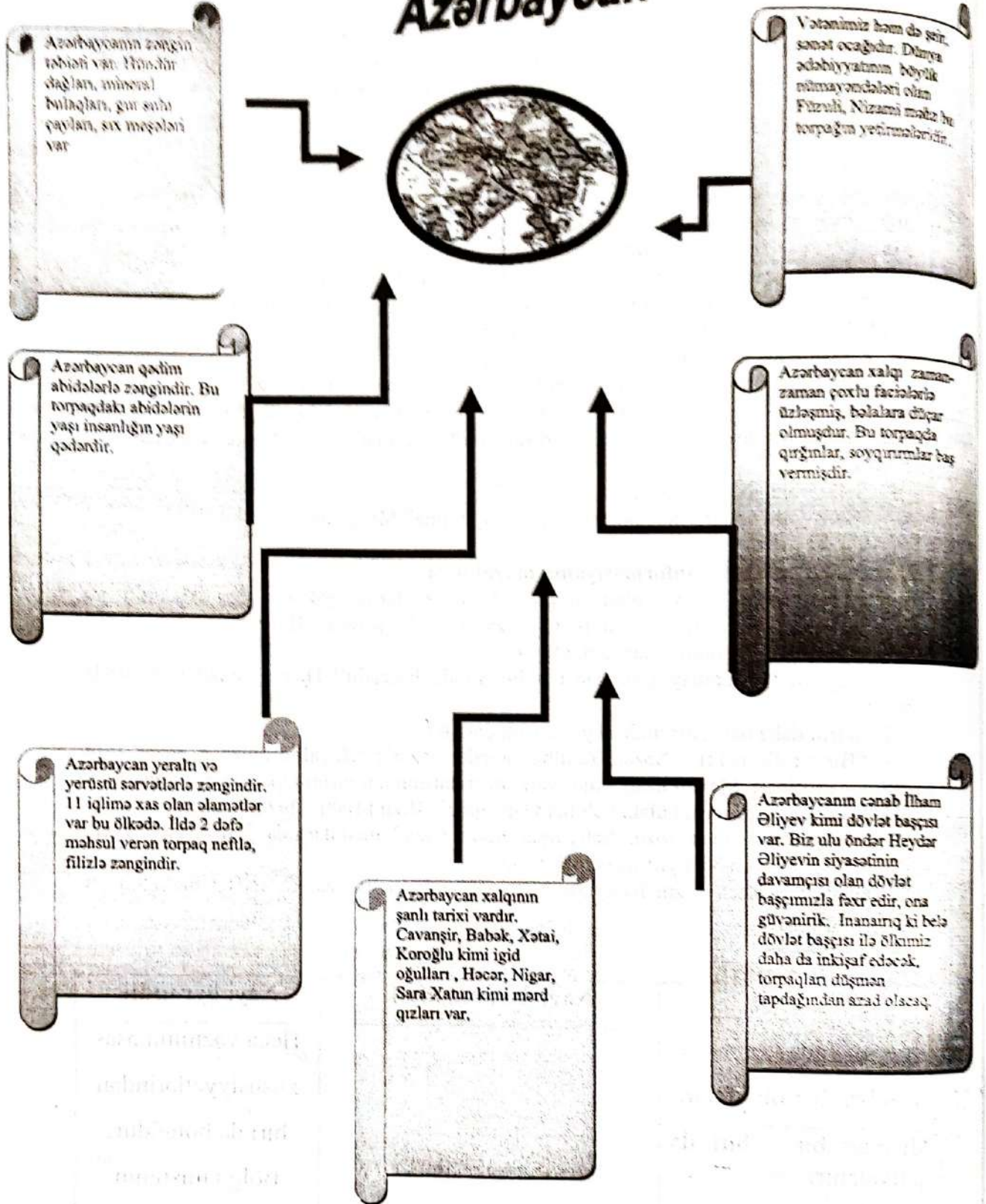
Bundan sonra əlavəsi olan qruplar da bayraqlarını qaldıraraq öz fikirlərini və münasibətlərini bildirməyə başlayırlar. Sınıfta işgüzar səs-küy yaranır. Bu zaman qruplar bir-birlərinə aşağıdakı suallarla müraciət edirlər:

1. "Ağ qızıl" Azərbaycanın hansı bölgələrində becərilir? Həmin əraziləri xəritədə göstərin.
2. Şairin daha hansı əsərində ceyranın adı çəkilir?
3. "Bir tərəfin bəhri – Xəzər, Yaşılbaş sonalar gəzər"; "Xəyalım dolanar, gəzər, Gah Muğamı, gah Eldarı, Mənzil uzaq, ömür yarı" misralarının hər birinin mənasını açıqlayın.
4. "Nazlandıqca sərin külək, Sahillərə sinə gərək, Bizim Bakı – bizim ürək!"
5. "İşıqdadır qüvvət sözü. Səhərlərin ülkər sözü" misralarında "ışıq" və "Bakı" sözlərini yanaşı işlətməklə şair nə demək istəyir?

Daha sonra heca vəznini haqqında məlumat verirəm. Bu zaman BİBÖ metodundan istifadə edirəm.

Nə bilirik	Nəyi öyrənməliyik	Nəyi öyrəndik
Hər misrada hecaların sayı bərabər olmalıdır.	Bölgü	Heca vəzninin əsas xüsusiyyətlərindən biri də bölgüdür.
Misralar bir – biri ilə qafiyələnir.		Bölgü misranın daxilindəki fasilədir.

Azərbaycan



Bu, həm də yaradıcı tətbiq etmə mərhələsidir.

Bu mərhələdə şagirdlərə iş vəzəqləri paylayır və aşağıdakı tapşırıqla müraciət edirəm:

İş vərəqi 1

"Muğan"

Digər iki misranı bacardığınız kimi yaradıcı şəkildə davam edin:

Dağlarının başı qardır

İş vərəqi 2

"Aygün"

Digər iki misranı bacardığınız kimi yaradıcı şəkildə davam edin:
Çox keçmişəm bu dağlardan

İş vərəqi 3

"İnsan"

Digər iki misranı bacardığınız kimi yaradıcı şəkildə davam edin:

Bir tərəfin bəhri – Xəzər

İş vərəqi 4

"Vaqif"

Digər iki misranı bacardığınız kimi yaradıcı şəkildə davam edin:
Lənkəranın güllü rəng – rəng

Daha sonra şagirdlərə test tapşırıqları verirəm:

"İnsan" qrupunun testləri

1. Səməd Vurğun neçənci ildə anadan olmuşdur?
A) 1906 B) 1908 C) 1910
2. "Azərbaycan" şeiri neçə bənddən ibarətdir?
A) 22 B) 24 C) 31
3. Səməd Vurğunun ilk kitabının adı nədir?
A) "Fənar" B) "Şairin andı" C) "Könül dəftəri"
4. Biri Səməd Vurğunun pyesi deyil:
A) "İnsan" B) "Vaqif" C) "Aygün"
5. Səməd Vurğun neçənci ildə vəfat edib?
A) 1956 B) 1959 C) 1962

"Muğan" qrupunun testləri

1. Biri Səməd Vurğunun poeması deyil?
A) "Zəncinin arzuları" B) "Muğan" C) "Fərhad və Şirin"
2. İlk xalq şairi adını alan ədib kimdir?
A) Süleyman Rüstəm B) Səməd Vurğun C) Rəsul Rza
3. Səməd Vurğun harada anadan olmuşdur?
A) Qubada B) Qazaxda C) Şəkiddə
4. "Könülüm keçir, Gah o dağdan, gah bu dağdan." Nöqtələrin yerinə nə yazılmalıdır?
A) Lənkərandan B) Qubadlıdan C) Qarabağdan

5. G6z6l V6t6n! M6nan d6rin

“.....” N6qt6l6rin yerin6 n6 yazılmalıdır?

- A) X6yalın dolanar g6z6r B) Sahill6r6 sin6 g6r6k!
C) B6siv6s6n g6z6ll6rin

“Ayg6n” qrupunun testl6ri

1. Biri S6m6d Vurğunun kitabı deyil?
A) Fanar B) “G6zaydınlıęı” C) K6n6l d6ft6ri
2. S6m6d Vurğun harada x6st6l6nir?
A) Pekind6 B) Rusiyada C) Fransada
3. Şeird6 hansı heyvanın adı ç6kilmir?
A) B) C)



4. Şeird6 hansı şairin adı ç6kilmir?
A) Nizami B) F6zuli C) X6qani
5. Şeird6 hansı rayonun adı ç6kilmir?
A) L6nk6ran B) Qazax C) K6lb6c6r

“Vaqif” qrupunun testl6ri

1. “Gah Muęanı, gah Eldarı” misrasında Eldar obrazı hansı 6s6rind6ndir?
A) “Xanlar” B) “Vaqif” C) “Ayg6n”
2. Şeird6 hansı s6n6tkarın adı ç6kilir?
A) Xanın B) U. Hacıb6yovun C) M. Maqomayevin
3. “Elim, g6n6m, obam s6ns6n” misrasında var:
A) Antonim B) Omonim C) Sinonim
4. “Az6rbaycan” şeiri hansı v6znd6 yazılıb?
5. A) Əruz B) Heca C) S6rb6st
6. S6m6d Vurğunun soyadı n6dir?
A) Axundov B) M6mm6dov C) V6kilov

Bundan sonra qrup 6zvl6ri il6 birlikd6 testl6ri m6zakir6 edir6m. Onları qiym6tl6ndirib qiym6t c6dv6lin6 yazıram. Daha sonra řaęirdl6r6 (6mumilikd6 sinf6) rebus verir6m. Rebus çox vaxt apardıęından b6t6nl6kd6 sinf6 verir6m. Hansı qrup tez h6ll ets6, h6min qrupu qiym6tl6ndirir6m.

REBUS

1	2	3	4	5	6	1	7	8	2	1	2	3	4	5
4	13	4	11	7	10	5	12	3	10	2	4	11	9	8
5	14	2	10	2	4	11								

1	S. Vuęunun pyesi	10	7	13	12	7
---	------------------	----	---	----	----	---

2	S6m6d Vurğunun kitabı	9	12	7	12	11
---	-----------------------	---	----	---	----	----

4	Taxıl	5	4	3	10
---	-------	---	---	---	----

5	H6r....d6n bir řir6 ç6k	8	5	8	3
---	-------------------------	---	---	---	---

Beřinci m6rh6l6: qiym6tl6ndirm6v6 refleksiya. Bu m6rh6l6d6 qrupların yekun qiym6tl6rini elan edir6m. D6rsd6 f6al iřtirak ed6n řaęirdl6ri d6 ayrıca qiym6tl6ndirir6m. Daha sonra řaęirdl6r dair6vi ř6kil alaraq 6l-6l6 tuturlar. N6vb6 il6 v6t6n6 aid atalar s6zl6ri deyirl6r. Bununla da d6rs yekunlařır.

Ev tapřırıęı: “Az6rbaycan t6bii s6rv6tl6ri il6 z6ngindir” m6vzusunda esse yazın.

“QARACA QIZ”: HEKAYƏMİ, POVESTMİ?

Zaman ƏSGƏRLİ,
filologiya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında çox az öyrənilən mövzulardan biri ədəbi növlər və janrlardır. Müxtəlif lüğətlərdə, ali və orta məktəb dərsliklərində deyilən bəzi qısa, əsasən, məlumatlandırıcı mülahizələri istisna etməklə, demək olar, lirik, epik və dramatik növlərə aid janrların təbiəti, bu növlərdə yazılmış ayrı-ayrı əsərlərin janr xüsusiyyətləri (janr özünəməxsusluğu) ya geniş təhlildən kənar qalır, ya da səhv izah olunur. Bu neqativ hal nəinki klassik poeziyanın janrları haqqındakı fikirlərdə, eləcə də yaxın dövrlərdə – XX əsrin əvvəllərində yazılmış epik əsərlərin, xüsusilə bədii nəsr nümunələrinin janrına dair fikirlərdə də aydın görünür. Azərbaycan nəsrinin Şərq – müsəlman bədii təfəkkürünün məhsulu kimi meydana çıxması unudularaq, onun klassik nümunələri Qərb nəzəri fikrinin kontekstində qiymətləndirilir. Nəticədə mübahisəli, hətta metodoloji cəhətdən aşkar səhv fikirlər meydana gəlir. Məsələn, M.F.Axundzadənin “Hekayəti-Yusif şah” (“Aldanmış kəvakib”) əsəri gah povest, gah roman, gah novella hesab edilir.

Hələ 15-20 il bundan öncə mərhum tədqiqatçı Vəli Nəbioğlu özünün doktorluq əsərində yazırdı ki, “Kitabi-Əsgəriyyə”, “Riyazül-Qüds”, “Səfərnamə”, “Rəşid bəy və Səadət xanım”, “Hekayəti-Yusif şah”, “Kəmalüddövlə məktublari” “roman”, “povest”, yaxud “hekayə” adlandırılmalı bilməz. Bu əsərlər janr-üslub baxımından xalis Şərq ənənəsi, Azərbaycan epik ədəbiyyatının janr-üslub poetikası əsasında yaradılmışdır. V.Nəbioğlu yazırdı: “Hekayəti-Yusif şah” hər halda povest deyildir, roman da deyildir, öz adında göstəriləni kimi, “hekayət”dir. Bu hekayətin epik forma biçimini, mənşəyini, tarixi poetikasını isə, yaqın ki, gələcək tədqiqatçılar açıqlayacaqlar”.

Tədqiqatçının mülahizələrinin elmi həqiqətə tam uyğun olduğunu nəzərə almaqla bərabər, bunu da bildirmək vacibdir ki, “hekayət” məzmun və formaca elə “povest”dir; eyni janrın Qərb (daha doğrusu, Rusiya) və Şərq ədəbiyyatlarındakı iki müxtəlif adıdır. Müşahidə və araşdırmalar göstərir ki, bu janrların hər birinin yaranma və inkişaf tarixi, milli-regional xüsusiyyətləri ilə şərtlənən özünəməxsus bədii-struktur əlamətləri onları kəskin şəkildə fərqləndirə bilmir; “povest” və “hekayət” terminləri eyni anlayışı bildirir. Elə buna görə “Aldanmış kəvakib” əsərini rus dilinə çevirərkən onu “povest” adlandıran tərcüməçilərin əməlinə heç bir səhv yoxdur. Müasir ədəbi-elmi və pedaqoji fikir haqlı olaraq bu əsəri povest hesab edir. Dərsliklərdə “Aldanmış kəvakib”in janra povest olduğu göstərilir.

Janrı haqqında müxtəlif mülahizələr yürüdülmən nəsr əsərlərindən biri də maarifpərvər yazıçı Süleyman Sani Axundovun “Qaraca qız” povestidir. Yazıçının “Qorxulu nağıllar” adlandırdığı məşhur silsiləyə daxil olan bu əsər əksər dərsliklərdə və Süleyman Saninin yaradıcılığında bəhs edən monoqrafiyalarda hekayə adlandırılmışdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Cəfər Xəndan “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (1955) kitabında bu əsərin povest (başqa bir abzasda povest-nağıl), Məsud Vəliyev də povest olduğunu qeyd etsələr də, sonrakı tədqiqatçılar “Qaraca qız”dan yenə hekayə kimi danışmışlar. Əslində bu əsəri povest adlandıran Cəfər Xəndan və Məsud Vəliyev haqlıdılar. “Qaraca qız”ın həm ideya-məzmun pafosunun, həm də fabula sisteminin geniş miqyaslı olması, süjetin ana xəttinə başqa köməkçi xətlərin qoşulması, surətlərin çox və

zəngin olması bu əsəri "hekayəlik"dən çıxarıb daha əhatəli məzmunu daha mürəkkəb formada əks etdirən bir janra aid etməyi zəruriləşdirir.

Məlumdur ki, janr tarixi kateqoriyadır, zaman keçdikcə dəyişir və ayrı-ayrı xalqların ədəbiyyatlarında spesifik milli səciyyə alır. Bu mənada XX əsrin əvvəllərində yazılmış povestlərlə həmin yüzilin sonlarında yazılmış povestləri eyni mövqedən təhlil etmək səhv nəticələrə gətirə bilər. Lakin janrların elə ümumi xüsusiyyətləri var ki, onlar bütün dövrlərdə yaradılmış nümunələr üçün ümumi bir əlamət sayılır və ayrı-ayrı xalqların ədəbiyyatında tipoloji eynilik təşkil edir.

Epiklik, əhvalatların nisbətən geniş, əhatəli göstərilməsi, surətlər aləminin zənginliyi, xarakterlərin tam və bütöv təsviri, baş qəhrəmanın mövcud cəmiyyətlə təmasda və dialektik vəhdətdə verilməsi, süjetin çoxşaxəli, xronotopun əhatəli olması və çevik inkişafı müxtəlif xalqların və zamanların ədəbiyyatına məxsus povestlərdə müşahidə edilən ümumi keyfiyyətlərdir. Hekayədə yalnız "qəhrəmanın mühiti" – "lokal çərçivə" təsvir olunur, povestdə "lokal çərçivə" dağılır; təkcə "qəhrəmanın mühiti" deyil, "başqa mühitlər" də bədii təsvirin predmetinə çevrilir. Hekayədə təhkiyəçi sanki "gördüklərini", povestdə isə həm də "eşitdiklərini" danışır.

Tanınmış ədəbiyyatşünas və yazıçı Mir Cəlal hekayə janrının xüsusiyyətlərini izah edərkən yazır: "Hekayə xırda şəkilli epik əsərlərin əsas janrıdır. Hekayədə səciyyəvi, ibrətli, ictimai mənası olan həyatı bir əhvalat, bir və ya iki qəhrəman götürülür, məhdud bir zaman, məkan daxilində yığcam, bitkin... bədii təsvir verilir... Hekayədə müəyyən bir əhvalatın təfsilatı yox, yığcam əsas xarakter səhnəsi verilir və bu səhnə vasitəsilə əhvalat tamamilə ifadə olunur. Burada qəhrəmanların sayı az olur".

Deyilənlərin əksinə olaraq, "Qaraca qız"ın bədii əhatə dairəsi xeyli genişdir. Baş qəhrəmanın ömür yolu, bu yol çox qısa olsa da, əvvəldən axıra qədər verilir. Onunla bağlı əhvalatlar təfsilatlı təsvir edilir. Əsərdə surətlər çoxdur. Yazıçı baş qəhrəmanla bərabər Yasəmən, Yusif, Hüseynqulu ağa, Pəricahan xanım, Ağca xanım kimi surətlərin də xarakterlərini kifayət qədər canlı əks etdirir, onların fəaliyyəti haqqında dolğun məlumat verir.

"Qaraca qız"ın məzmun və strukturunu, surətlər aləmini zənginləşdirən məziyyətlərdən biri də orada köməkçi obrazların (Ayı, Qara köpək, Xallı pişik) olmasıdır. Bu surətlər barədə təsvirlərin alt qatında qədim mifik görüşlərin redumentləri qorunur. Məsələn, mifoloji təsəvvürdə və ritualda Ayı – Allah, mədəni qəhrəman, əcdad, totem, şəfəverici ruh, insanın heyvani oxşarı, şamanın köməkçisi, onun zoomorf ipostası sayılır. Bu düşüncəyə görə, insan və ayı bir-birindən törənmişdir. (Bax: Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. с.2, М., 1982, səh.128). Sibir xalqları arasında ayı ovu xüsusi ritual kimi keçirilmiş və ovun uğurlu olması qutsal sayılmışdır. Əti yeyilmiş, dərisindən geyim və məişət əşyası kimi istifadə olunmuşdur. M.Seyidovun yazdığına görə, türk xalqlarında, o sıradan Azərbaycan türklərinin əski düşüncəsində ayı bütün meşələrin sahibi – zoomorfik onqondur.

Bir sıra hallarda insanı başqa vəhşilərdən qoruyan mühafizəçi-hami hesab edilir. Onunla xoş rəftar edəndə o da insana xeyirxah olur. Onu əsəbiləşdirəndə, incidəndə isə qəzəblənir və cəzalandırır. Qaraçılarda ayı həm dəstənin himayəçisi, həm də gəlir mənbəyi sayılır. Onlar ayını zəncirləyib əhliləşdirir, kəndbəkənd gəzdirib əhali arasında oynatmaqla pul qazanırlar. "Qaraca qız"da da belədir. Yusif ayını qəsəbədə gəzdirib adamların arasında oynatmaqla pul qazanır. Nə qədər ki, o, ayı ilə nisbətən yumşaq rəftar edir, ayı onunla sakit dolanır, istədiklərini yerinə yetirir. Ayını döyəndə, incidəndə isə ayı qəzəblənib onu parçalayır. Ayının döyülməsi mifik düşüncəyə görə, xeyirxah ruhun incidilməsi deməkdir. Məhz belə məqamda incidilən, narahat edilən ruh onu incidəndən intiqam alır. İkinci tərəfdən, Yusifin öldürülməsi ilə günahsız bir uşaq onun zülmündən azad olur və beləliklə, ayı həm də özünün xeyirxah (xilaskar) ruh funksiyasını yerinə yetirir.

Povestdə təsvir olunan Qara köpək obrazının da mifik təsəvvürlərlə əlaqəsi vardır. Məlumdur ki, it – köpək canavarın əhliləşdirilmiş növüdür. Qurd isə, türk xalqlarının mifik düşüncəsinə görə, xilaskar heyvandır, totemdir. Əvvəllər xeyirxah bir missiya daşıyan qurd – canavar sonralar real həyatda zərərverici, yırtıcı bir heyvan kimi tanınmışdır. İt isə insanların dostuna çevrilmişdir.

Heyvandarlıqda, xüsusən qoyunçuluqda köpək həmişə çobanın yaxın köməkçisi, sürünün pasibanı sayılmışdır. Tərəkmələr xüsusi qayğı ilə bəsləyib saxladıkları köpəklərdən həmişə “mehri – vəfa” görmüş, ona arxa-dayaq, qoyunu müxtəlif yırtıcılardan, xüsusilə canavardan qoruyan bir “əsgər” kimi baxmışlar. Köpəklər də öz yiyələrinə həmişə “sədaqət” göstərmiş, onların qulluğunda durmuşlar. S.S.Axundov hələ kiçik yaşlarından heyvandar əhalinin itlə belə mehriban rəftarının, eyni zamanda itin öz “hamilik işini” necə böyük “məsuliyyətlə” yerinə yetirdiyini görmüşdü.

“Qaraca qız” povestində təsvir olunan Qara köpək qoruyucu və xilaskar funksiyasını yerinə yetirir. O, Piri babanın becərdiyi bağı qoruyur; “Bağı oğrudan qorumağa Piri kişinin birçə köməkçisi vardı. O da Qaraca qızı mağaradan çıxaran Qara köpək idi. Qara köpək çox heybətli və hünərli bir it idi, onun qorxusundan heç kəs bağa dolana bilməzdi”.

Yazıçı bu itin xasiyyəti, onun Piri baba və Qaraca qızla “münasibətləri” barədə ətraflı və yaddaqalan məlumat verir: “Bu köpəkdə bir qəribə hal vardı. Hər kəs ki, Piri kişiye düşməni idi, köpək onu sevməyib yaxına qoymazdı. Piri kişi bir yeni şəxs ilə tanış olanda, Qara köpək o adama quyruq bulayıb yaxınlaşsaydı, Piri kişi onu özünə dost hesab edərdi. Qara köpəyin bu hissini Piri kişi dəfələrlə imtahan etdiyi üçün belə deyərdi: “Dost-düşmənimə Qara köpəklə tanıyıram”.

Qara köpək Qaraca qızı marağadan çıxadır (xilas edir), Piri babanın evində onu görüb tanıyanda quyruğunu bulayır, yanında uzanır, əlini yalayır. Qaraca qızla Qara köpək arasında qəribə bir “mehri, ülfət” yranır, it qızın köməkçisi, qoruyucusu olur: “Qaraca qız günlərini bağda keçirirdi. Yoldaşı da Qara köpək idi. Bu it Qaraca qızla elə dost olmuşdu ki, yanından iraq olmaq istəmərdi. Qaraca qız da onu elə öyrətmişdi ki, hər istədiyini edirdi. Piri kişi həmişə bunları bir yerdə görəndə gülüb deyirdi: “İki qara yaxşı tapışmışınız”.

Qaraca qız meşəyə gedəndə Qara köpək həmişə onun yanında olur. Qaraca qız azmaqdan və meşə heyvanlarından qorxmur; hər iki halda Qara köpəyin onu xilas edəceyini anlayır. Bir dəfə isə it Qaraca qızı ölümdən qurtarır. Yazıçı həmin əhvalatı təfəsilatlı şəkildə təqdim edir: “Meşənin içindən dəmir yolu gedirdi. Qaraca qız yolu keçdiyi zaman ayağı büdrəyib yıxıldı və moruğu yola töküldü. Bunu yığan vaxt vaqon qatarı göründü. Qaraca qızın başı moruğunu yığmağa qarışib qatarın gəlməsindən xəbəri yox idi. O vaxt Qara köpək meşədən yola çıxdı və Qaraca qızı başı aşağı moruq yığan və qatarı iti gələn görüb ildirim kimi götürüldü və Qaraca qıza elə döz vurdu ki, o da, özü də dərəyə uçdular”.

Əsərdə Qara köpək haqqında informasiya kifayət qədər əhatəlidir. Orada deyilir: “Piri kişi Qara köpəyi heç vaxt zəncirləmərdi. Gecə və gündüz Qara köpək asudə idi. Bununla belə Qara köpək bağdan kənara çıxmazdı. Ancaq bəzi vaxt Hüseynqulu ağa ova getdikdə o da həvəslənib ov tulalarına qoşulardı. Bu vaxt onu geri qaytarmaq üçün gərək Piri kişi özü gələydi, yoxsa kimsəyə qulaq asmazdı”.

Əsərdəki konkret məkanlar (Ağalıq həyəti, Baba otağı, oranın interyeri və tarixi, Piri babanın koması, Hüseynqulu ağanın bağı) haqqında bədii informasiyalar surətlər aləmini zənginləşdirdiyi kimi, süjetin də inkişafını şaxələndirir. Məkan genişliyi “Qaraca qız”ı hekayəlikdən çıxarır. Hadisələr çöldə, çay qırağında, meşədə, qəsəbədə, Hüseynqulu ağanın mülkündə, stansiyada və s. yerlərdə cərəyan edir. Hüseynqulu ağa, Ağca xanım, Yusif, Yasəmən, Piri baba kimi surətlərin taleyi süjetin ana xətti ilə möhkəm bağlanır və hər yerdə yazıçının maarifçi ideyalarının aşkarlanmasına xidmət edir. Bütün bu məziyyətlər “Qaraca qız”ı povest saymağa ciddi əsas verir.

XVI ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAIRİ ƏHDİ BAĞDADI VƏ ƏLYAZMALARDA YAŞAYAN ƏDƏBİYYAT TARİXİMİZ

Şöhrət SƏLİMBƏYLİ,
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun
türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin əməkdaşı

XV əsrdə Ağqoyunluların hakimiyyəti illərində Bağdad Azərbaycanın böyük əyalətlərindən biri sayılırdı. 1508-ci ildə Bağdad Şah İsmayıl Səfəvi tərəfindən tutulduğu vaxtdan burada azərbaycanlıların mövqeyi daha da möhkəmlənməyə başladı. 1534-cü ildən isə Bağdad Sultan Süleyman zamanından Osmanlıların hakimiyyəti altına keçdi. 1623-cü ildə Şah Abbas Bağdadı tutdu. 5 il keçməmiş IV Sultan Muradın orduları Bağdadı yenidən geri aldı. İstər Səfəvilər (1501-1736), istərsə də Osmanlı imperiyası (XV əsrin II yarısından 1923-cü ilədək) zamanında Bağdad tarix boyunca orta əsrlər islam mədəniyyətinin mərkəzi, qoruyucu beşiklərindən biri olub. Azərbaycanda islam dininin təsir və təzyiqi ona gətirib çıxarmışdı ki, elm, nəzəriyyə, fəlsəfi baxışlar ədəbi-bədii ədəbiyyat vasitəsilə inkişaf edib yayılırdı. M.Şəbüstərinin, Ə.Xaqaninin, İ.Nəsiminin, Ş.İ.Xətəinin, M.Füzulinin, Əhdi Bağdadinin və Ruhi Bağdadinin yaratdıqları fundamental əsərlər Azərbaycan tarixinin mühüm bir hissəsinə çevrilmişdi.

Çox təəssüf ki, Əhdi Bağdadinin həyatı haqqında o qədər də dərin bilgilərimiz yoxdur. Onun 1527-ci ildə doğulduğu təxmin edilir. 1594-cü ildə vəfat etmişdir.

Əhdi Bağdadi haqqında ilk məlumat Hasan Kınalızadə Çələbinin təzkirəsində verilmişdir: *"Əhdi Bağdadidir.Nami Əhməddir. Babasına Mövlana Şəmsi derlər... Kəndüsi dəxi bəlağa və şüəra ilə aşına olmaqla didəyi-cani kəhli-maarif və kəmalat ilə rövşənəi-şahidani-bəlağət və bəyan ilə dürüsti-əhdü peyman idi. Əgərçi əksəri-taifeyi-əcəm nəzmi-türkidə qasirü racil və dəqaiqü xəfəyati-zəbani-məzburə geyri-vasildir, leykən məzburin əş"ari rumiyanə və ustadanə olmaqla sərhədi-qəbuli-əhli-ürfanə daxildir. Neçə zaman İstanbulda məcalisi-bəliğani-zamanə şəm" olub,kaşanəyi-şərhi-məzbirdən tale" və lame" olan bəlağai-sehrafərin misali-pərvin bir yerə cəm" edüb, təzkirətüş-şüəra yazmışdır".*

Əhdi Bağdadinin atası, qardaşı, əmisi, əmisi oğlu da Bağdad ədəbi mühitində tanınan sənətkarlar, öz dövrlərinin seçilən şairləri olmuşlar. Məhz Əhdi təzkirəsində onlardan bir sıra bilgilər alırıq.

Hasan Kınalızadə, Çələbidən sonra Əhdi Bağdadi haqqında yazan digər türk müəlliflər də onun İstanbula gəlməsindən, Divanının olmasından yazırlar. Hasan Kınalızadənin nümunə gətirdiyi şeirlərin sonrakı araşdırma və mənbələrdə də Əhdi Bağdadiyə aid olduğu göstərilir. Çələbinin Divanı

əlmişdir. Lakin onun bir sıra məcmua və cümlələrində də Əhdinin şeirlərinə təsadüf olunur.

*Qan edüb, ey qaşi ya, oldu oğun dildə nihan,
Yarəmin ağzın arar cərrah onunçün hər zaman.
Oq kimi üstadəni atdın yabanə gərçi kim,
Xakdən gəldin göttürdün yenə, ey abrukaman.
Əhdi diyari-Rumə gəlib edəli nəzər,
Görünməz oldu gözlümə mülki-əcəm bənim.*

Əhdi Bağdadi şeirlərinin toplu halında bu günümüzdə gəlib çıxmasına səbəb onun dildən-dilə, ağızdan-ağıza keçməməsi olmuşdur. 14-16-cı əsrlərdə yaşamış yüzlərlə şairin adı çəkilməyən ilk mənbələrdən biri kimi Əhdi Bağdadinin təzkirəsi göstərilir.

Əhdi Bağdadinin adını yaşadan "Gülşəni-şüəra" əsəridir. O, 1563-cü ildə yazılıb. Əsərin əlyazma nüsxələri Türkiyənin İstanbul, Süleymaniyyə, Bəyazid, İzmir və Marburq kitabxanalarındadır. (İstanbul-Əli Əmiri 774, Universitet 2604, Vəliyeddin əfəndi 2659, Süleymaniyyə (Haləti əfəndi) 107, Bəyazid Ümumi 321, İzmir-Milli 20-801 (145,224), Marburq Dövlət kitabxanası, Mz.or.oct.3449 şifrəli əlyazmalardan).

Həmçinin dünyanın müxtəlif kitabxanalarında da "Gülşəni-şüəra" əsərinin nüsxələri var. İndiyədək həmin nüsxələr çap olunmayıb. Azərbaycanda isə "Gülşəni-şüəra" əsərinin Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin şərq bölməsində mühafizə olunan T-16 şifrəli nüsxəsindən istifadə edilmişdir.

20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycanda Əhdi Bağdadinin yalnız adı məlum idi. Çünki şairin tədqiqatına səbəb ola biləcək əlyazmaları əldə deyildi. Sankt-Peterburqda başqa bir sıra qiymətli türk əlyazmaları ilə yanaşı Əhdi Bağdadinin və Ruhi Bağdadinin "Divanı"nın diqqətdən kənar qalmış məlumdən nüsxəsinin üzə çıxarılmasından sonra transfoneliterasiyası və filoloji tədqiqatı aparılmışdır. Filologiya elmləri doktoru Azadə xanım Musabəyli Ruhi Bağdadinin "Divanı"nı araşdırarkən Əhdi Bağdadinin "Gülşəni-şüəra" əsərini də paralel tədqiq etmişdir. "Təzkirəyi-Əhdi bin Şəmsi Bağdadi" adlandırılmış həmin əlyazma 290 vərəqdən ibarətdir ki, onun da üzü 1802-ci ildə Abdulla bin İbrahim Üsküdarı tərəfindən köçürülmüşdür. Bu nüsxə 375 çağdaş olan və əksəriyyəti Bağdad ətrafında yetişən Azərbaycan və Osmanlı şairlərini və əsərlərindən nümunələri əhatə edir.

Əlifba sırası ilə tərtib edilmiş təzkirənin adlar göstəricisi də vardır. Dörd rövzədən ibarət olan bu ensiklopedik abidə orta əsrlərdə yaşamış müxtəlif şəxsiyyətlər haqqında məlumatlar verməkdədir. "Gülşəni-şüəra"da bizi daha çox maraqlandıran Bağdadda yaşamış azərbaycanlı şairlərdir.

"Gülşəni-şüəra"dakı azərbaycanlı şairlər Şəmsi, Şahi, Eşqi, Elmi, Mövlana Füzuli, Fəzli Mövlana Füzuli oğlu və Əhdi Bağdadinin çağdaşı Ruhi Bağdadidir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Əhdinin çağdaşı olan Ruhinin Divanında da yalnız onunla bağlı dəyərli fikirlər vardır. Bunlar da Ruhi Bağdadi irsinin təhlili içərisinə daxil edilmişdir.

Bağdadda doğulub-böyüməsinə, Türkiyənin İstanbul şəhərində yaşamasına baxmayaraq, "ləhcə etibarilə Azərbaycana mənsub" olan Əhdi

Bağdadinin “Gülşəni-şüəra” kimi sanballı, klassik bir əsəri indiyədək nəşr edilməyib. Hələ də İraqdakı müharibə şəraiti Azərbaycanın XV-XVI əsrlərdə Bağdadda olan bir sıra yazılı mədəniyyət abidələrinin tədqiqinə imkan vermir. Lakin daxili və xarici amillərdən asılı olmayaraq XV-XVI əsrlərdə yaşamış Azərbaycan şair və mütəfəkkirlərini tanıtdırmaq borcumuzdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Gölmişli A.Nesimi - Usuli - Ruhi. İstanbul, 1953.
2. Stebliy-Kamenskiy. Flora İranskoy prarodini - «Etimaloqia», 1972. M., 1974.
3. Rasim Əfəndi. Azərbaycanın bədii yaradıcılığı dünya muzeylərində. “İşıq” nəşriyyatı, Bakı, 1988.
4. Rehber Ansiklopedisi, Türkiyə Gazetesi, İstanbul, 1993, V cild, s.230.
5. Hilmi Ziya Ülken. Türkiyədə Çağdaş Düşünce Tarihi. Ülken yayınları, İstanbul, 1999.
6. Ortaçağ Avropasında El Yazması Üretiminde Kullanılan Malzemeler ve Teknikler – I (Kağıt bölümü), www.solakkedi.com.
7. Bağdadi Ruhi. Divan 3 cildə. 1-ci cild. Bakı, “Örnək”, 2001.
8. Azadə Musabəyli. «Ruhi Bağdadi: mühiti, həyatı, poetikası və divanı», «Elm», 2005.
9. Mamedova F.D. Karabaxskaya problema. Elmi Məcmuələr dərgisi, 9-cu cild. №1. Yanvar-mart, 2007, Bakı, s.4-12.
10. Dr. Esra Gözeler xanım. “Vatikan Kütüphanesinde Tefsir ilmine Arapca elyazmaları üzərində bir araşdırma”. Ankara Üniversitesi, İlahiyat fakültesi dergisi, 51:2 (2010). Əlavə 3, s.349-366.

XÜLASƏ

Əlyazmalar nəsil-dən-nəsilə, bir tarixi dönmədən digərinə ötürülərək uzun bir tarixi yol keçmişdir. XV-XVI əsr Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı bilavasitə ərəb əlifbası ilə yazıya alınmışdır. Bağdad ədəbi mühitində azərbaycanlı şairlər yüksək sənət nümunələri yaratmaları ilə diqqət mərkəzində olmuşlar. Onlardan dəyərli “Gülşəni-şüəra” əsəri yaratmış Əhdi Bağdadinin də adı bizzat XX əsrin əvvəllərindən məlumdur.

Əhdi Bağdadinin adını yaşadan “Gülşəni-şüəra”dakı azərbaycanlı şairlər Şəmsi, Şahi, Eşqi, Elmi, Mövlana, Fəzli Mövlana Füzuli oğlu və Əhdi Bağdadinin çağdaşı Ruhi Bağdadidir. “Gülşəni-şüəra” əsərinin əlyazma nüsxələri Türkiyənin İstanbul, Süleymaniyyə, Bayəzid, İzmir və Marburq kitabxanalarında.

SUMMARY

Manuscripts were transferred from generation to generation, from one historical period to another and had a long historical way. Azerbaijani literature formed in Baghdad in XV-XVI centuries was written in Arabic alphabet. The Azerbaijani poets were in the focus of attention in Baghdad literary environment by their high level works of art. Ahdi Baghdadi, author of valuable “Gulshani-shuara” work, has been known us since the beginning of XX century.

Name of Ahdi Baghdadi is immortalized by “Gulshani-shuara” work. Azerbaijani poets in “Gulshani-shuara” were Shamsi, Shahi, Eshgi, Elmi, Movlana Fuzuli, Fəzli Movlana Fuzuli oğlu and Ruhi Baghdadi, modern of Ahdi Baghdadi. Manuscripts of “Gulshani-shuara” are kept at Istanbul, Süleymaniyyə, Bayəzid, Izmir and Marburg libraries of Turkey.

Açar sözlər: Əhdi Bağdadi, “Gülşəni-şüəra”, rövzə, çüng, Osmanlı.

GÖRKƏMLİ ƏDƏBİYYAT TARİXÇİSİ VƏ USTAD PEDAQOQ

Nəcəf NƏCƏFOV,

ADPU-nun Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı
tarixi kafedrasının dosenti, respublikanın əməkdar müəllimi

Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü, əməkdar elm xadimi Əziz Mirəhmədov ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsində, milli ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında xüsusi yer tutan simalardan biridir. Müasirləri tərəfindən ədəbiyyat tarixçisi, mətnşünas, jurnalist, pedaqoq, tərcüməçi, kitabşünas, bir sözlə, elmi maraq dairəsi hüdudsuz olan alim kimi tanınmışdır.

Ədəbiyyat tarixçisi kimi o, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının məşhur simalarından C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, M.Hadi, A.Şaiq, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə ilə bağlı apardığı dəyərli tədqiqatlarla milli-mənəvi irsimizi zənginləşdirmişdir. Ali və orta məktəblərdə pedaqoji fəaliyyətinə görə, hamı ona çox hörmətlə "Əziz müəllim",- deyə müraciət etmişdir, onu ustad pedaqoq saymışlar.

Doğumundan 90 il keçən görkəmli ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi Əziz Mirəhmədov ömrünün 83 ilinin 60-nı ədəbiyyatımızın tarixinin öyrənilməsinə və tədqiqinə həsr etmişdir.

O, XX əsr ədəbiyyatşünaslığının köklü, böyük, metodoloji və milli əhəmiyyəti olan vəzifələrinin həllinə dair uğurlu araşdırmalar aparmış, elmi-nəzəri hazırlığı və gərgin axtarırları ilə hələ 50-ci illərdə professional tədqiqatçı səviyyəsinə yüksəlmişdir. Onun adı ədəbiyyat tarixində iyirminci yüzilliyin Ə.Nazim, H.Zeynalli, M.Arif, F.Qasımzadə, M.Cəlal, M.Cəfər, C.Cəfərov kimi korifeyləri ilə bir sırada çəkilir və onun elmi fəaliyyəti ən fəxri yerlər səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Əziz Mirfeyzulla oğlu Mirəhmədov 1920-ci ildə Bakı şəhərində doğulmuşdur. Taleyini, qismətini öz doğma şəhərinə əbədi bağlayan Əziz müəllim ilk təhsilini Bakıda 25 nömrəli məktəbdə almışdır. Əziz müəllim haqqında yazılan xatirələrdə göstərilir ki, o, uşaqlıqdan böyük ümidlər verən zirək oğlan təsiri bağışlayırdı. Çox sakit, astadan danışan, təmkinli və yoldaşları ilə səmimi rəftar etməsi ilə müəllimlərin sevimlisi olmuşdur. Özünə qarşı tələbkarlığı ilə fərqlənən Əziz bütün fənlərə maraqla yanaşır, riyaziyyat və ədəbiyyata isə üstünlük verirdi. O daima Azərbaycan və rus dillərində kitablar oxuyar və yoldaşlarını da bu işə təşviq edər, həm də ictimai işlərdə fəallıq göstərərək məktəb divar qəzetinin redaktoru, komsomol təşkilatının katibi kimi vəzifələri yerinə yetirərdi. Məktəb dram dərnəyinin təşkilatçısı olmaqla klassiklərin əsərlərindən parçaları tamaşaya qoyaraq özünü də bir sıra rollar oynayırdı.

Ədəbiyyata olan həvəsi onu Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinə gətirmişdi. Buradakı ədəbi-elmi mühit az müddətdə onu ədəbiyyatımızın ən dərin qatlarına enməyə istiqamətləndirmişdi. O hələ tələbə ikən mətbuat aləminə gəlmişdi. İlk məqaləsi 1935-ci ildə işıq üzü görün Ə.Mirəhmədovun sonrakı məqaləsi də hələ tələbə ikən "Azərbaycan müəllimi"nin sələfi olan "Müəllim qəzeti"nin 13 may 1938-ci il sayında dərc edilmişdir. Orada Bakı şəhərindəki 25 nömrəli məktəbdə aparılan işlərdən bəhs edilirdi.

1941-ci ildə API-ni bitirdikdən sonra gənc Əziz bir qədər orta və ali məktəblərdə dərs deyir, 1942-ci ildə Mərdəkandakı 156 nömrəli məktəbdə müəllim işləyir. 1943-1948-ci illərdə ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında baş müəllim vəzifəsini tutur. Öz

pedaqoji ustalığı ilə az müddətdə şagirdlərin, tələbələrin rəğbətini qazanır. Xalq şairi B.Vahabzadə də onun tələbəsi olmuşdur. B.Vahabzadənin xatirəsində deyilir: “Xəyalım ilk tanışlığımıza, 1943-cü ilin sentyabrına getdi. Bu o gün idi ki, gənc, ucaboy, qarayanız aspirant Əziz Mirəhmədov bizə dərs deyirdi. Gənc olmasına baxmayaraq, onda çılğınlığın, ötkəmliyin əlaməti belə yox idi. Çox asta və təmkinlə danışar, izah etmək istədiyi mətləbi yalnız faktlarla bizə dərk etdirməyə çalışırdı”.

Onu yaxşı tanıyan müəllimləri H.Araslı və M.Arif tezliklə onu Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna dəvət edirlər. Adı tariximizə qızıl hərflərlə düşmüş alimlərin çalışdığı bu elm məbədində ilk vaxtlar laboratoriyada işə başlayan Əziz müəllim çox keçməmiş kiçik elmi işçi, baş elmi işçi, şöbə müdiri, direktor müavini kimi vəzifələrə irəli çəkilməmişdir. Elmə böyük maraq göstərən bu istedadlı gənc 1947-ci ildə görkəmli alim-yazıçı Mir Cəlalin rəhbərliyi ilə “Məhəmməd Hadinin həyat və yaradıcılığı” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını qurtarıb, Bakı Dövlət Universitetinin elmi şurasına təqdim edir. O, dövrün ideologiyası baxımından iş elmi-metodoloji cəhətdən nöqsanlı əsər kimi qiymətləndirilərək, lağv olunur. Lakin ədalətsizlik və bəzi alimlərin ona qərəzli münasibəti Əziz müəllimin iradəsini sındıra bilmir. O başqaları kimi həmin mövzunu yenidən işləmək əvəzinə tədqiqat üçün başqa bir mövzu seçir və 1955-ci ildə “Mirzə Ələkbər Sabirin həyat və yaradıcılığı” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. Deyilənə görə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında belə hallar olmamışdı. Elə bu fakt özü Əziz müəllimin yenilməzliyini təsdiq edir və onu yetkin bir alim kimi səciyyələndirir.

Bacarıqlı elm təşkilatçısı və yorulmaz tədqiqatçı kimi tanınan Əziz Mirəhmədov bir müddət Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində təbliğat şöbəsi müdirinin müavini vəzifəsində işləmiş, sonra Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin direktoru, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru kimi məsul vəzifələrdə çalışmışdır.

Geniş və hərtərəfli elmi dünyagörüşünə malik olan Əziz müəllim gərgin axtarışlar nəticəsində “Cəlil Məmmədquluzadə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatının inkişaf mərhələləri” mövzusunda dissertasiyasını müdafiə edib elmlər doktoru adını alır. 1980-ci ildə isə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilir.

Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra qaranlıq səhifələrinə işıq salmaq Əziz müəllimin qismətinə düşmüşdü. O, “Molla Nəsrəddin” jurnalının 25 illik saylarının transliterasiyası, 12 cildə çapa hazırlanması və birinci cildin nəşr edilib oxuculara təqdim olunması işini də başa çatdırmışdı.

Əziz müəllim həm də “Cəlil Məmmədquluzadə” ensiklopediyasını hazırlayan komissiyanın rəhbəri olmuş və bu ağır işi başa çatdıraraq çapa təqdim etmişdir. C.Məmmədquluzadə, Məhəmməd Hadi və Əhməd Ağaoğlu irsinin əldə edilib toplanması da ilk növbədə bu böyük alimin adı ilə bağlıdır.

Ədəbiyyatımızın korifeyləri ilə əlaqədar ardıcıl tədqiqatlar aparan Ə. Mirəhmədovu XX əsrin ədəbi sələfləri və xələfləri daha çox cəlb etmişdir. “Əkinçi” qəzeti və “Molla Nəsrəddin” jurnalının ideya-varislik əlaqələrinin tədqiqi onun elmi fəaliyyətində qızıl xətt kimi çəkilməmişdir. Əziz müəllimin elmi fəaliyyəti həm də gənc tədqiqatçılar üçün örnəkdir. Təsədüfi deyildir ki, bu görkəmli ədəbiyyatşünasdan istiqamət alanların, onun yolunu ləyaqətlə davam etdirənlərin sayı gündən-günə artırdı. Onun elmi rəhbərliyi ilə 40-a qədər namizədlik dissertasiyası müdafiə olunmuşdur.

Əziz Mirəhmədov Azərbaycan klassiklərinin əsərlərinin mətnşünaslıq məsələlərinə çox böyük məsuliyyətlə yanaşırdı. Gərəkli axtarışların nəticəsi olaraq onun başçılığı ilə 1979-cu ildə “Azərbaycan mətnşünaslıq məsələləri” adlı sanballı məqalələr toplusu işıq üzünə görmüşdür. Görkəmli ədəbiyyatşünas Mir Cəlil mətnşünaslıqdan danışarkən demişdir: “Əgər bir ədəbi, bədii əsərin müəllifi bəlli deyilsə, o əsərin dilinə, üslubuna görə müəllifini araşdırıran, tapan, dəqiqləşdirib meydana çıxaran yeganə mütəxəssis-mətnşünas alim Əziz Mirəhmədovdur”.

Bütün fəaliyyəti boyu çox məhsuldar işləyən Əziz Mirəhmədov 18 kitabın, 500-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir. Onun "M.F.Axundov" (1953), "Abdulla Şaiq" (1956), "Sabir" (1958), "Məhəmməd Hadi" (1962 və 1981), "Azərbaycan Molla Nəsrəddini" (1980), "Satirik gülüşün qüdrəti" (1981), "Ağlar güləyən" (1989) monoqrafiyaları, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın inkişafına dair", "Zakir və XIX əsr Azərbaycan satirası", "XX əsrin əvvəllərində ədəbi hərəkat: tənqidi realizm" və s. sanballı məqalələri ədəbiyyatımızın tarixinin öyrənilməsində ən etibarlı mənbələrdəndir.

Hələ 40-cı illərdə gənc Əziz iki cildlik "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin (1943-1944) hazırlanmasında yaxından iştirak edərək ilkin təcrübə qazanmış, sonrakı illərdə isə püxtələşmiş alim kimi üç cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin (1958-1960) əsas müəlliflərindən biri olmuşdur. O, nəşri planlaşdırılmış yeddi cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin də aparıcı müəlliflərindən biri idi. Yorulmaz tədqiqatçının böyük zəhməti bahasına müxtəlif illərdə C.Məmmədquluzadənin əsərlərinin ikicildliyi (1951-1954), üçcildliyi (1966-1967) və altıcildliyi (1981-1985) çapa hazırlanıb nəşr edilmiş, onun tərəfindən hər nəşrə müqəddimə, izah və şərhlər yazılmışdır.

Əziz müəllimin yaradıcılığında Azərbaycan kitabının keçdiyi yolun tədqiqi də mühüm yer tutur. "Azərbaycan kitabı" biblioqrafiyasının tərtibində fəal iştirak etmiş, onun elmi redaktorlarından biri olmuşdur. Onun rəhbərliyi altında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafını təmin edən problemlər qaldırılır və həll edilirdi. O, öz ətrafına yaradıcı insanları cəlb etməkdən mənəvi zövq alırdı. Elmi rəhbər kimi onun özünə məxsus iş üslubu vardı. Ondən kitab yazmağı, redaktə etməyi öyrənənlər böyük ustadı həmişə minnətdarlıqla yad edirlər.

Əziz müəllimi orta məktəb dərsləklərinin taleyi də düşündürmüşdür. Dərslək yaradıcılığı onun bələd olduğu sahələrdən biri idi və bu sahəyə ardıcıl diqqət yetirirdi. Ədəbiyyat dərsləklərinin yazılması və tərtibi kimi xeyirxah işdə onun zəhməti böyükdür. O bu sahəyə girişəndə "Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə dərsləklərin hazırlanması haqqında" 1936-cı il qərarı ilə tanış idi. Bu qərara əsasən ədəbiyyat dərsləklərinin yazılmasına M.Arif, H.Araslı, Mir Cəlal, A.Şaiq, H.Nəzərli, H.Zeynallı, M.Rzaquluzadə, Əli Sultanlı, H.Səmədzadə, H.Əfəndiyev, T.Şahbazi, M.Muradxanlı, M.Ələkbərov, M.Hüseyn kimi adlı-sanlı alimlər cəlb olunmuşdur. Əziz müəllim dərslək yaradıcılığının məsuliyyətini dərindən dərk edirdi.

Onun aşağıda adları çəkilən dərsləklərin hazırlanmasında danılmaz xidmətləri olmuşdur. Alim-müəllimin bu bərədəki məsləhəti və tövsiyələri ədəbiyyat proqramı və dərsləklərinin hazırlanmasında, müntəxəbatların tərtibində əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Əziz müəllimin dərslək yazmaq sahəsində ilk təcrübəsi "Ədəbi qiraət"lə bağlıdır. Ötən əsrin 50-ci illərində məktəblərimizdə Q.Musayevin (5-ci sinif), M.Rzaquluzadənin (6-cı sinif), H.Əfəndiyevin (7-ci sinif) "Ədəbi qiraət" dərsləklərindən istifadə olunurdu. Əziz müəllim bütün "Ədəbi qiraət" dərsləklərinin, həmçinin H.Araslının 8-ci sinif üçün, F.Qasımzadə, M.Cəfərovun 9-cu sinif üçün, C.Xəndanın 10-cu sinif üçün "Ədəbiyyat" dərsləklərinin redaktoru olmuşdur. Eyni zamanda o, həmin illərdə istifadə olunan 9-cu sinif üçün "Ədəbiyyat müntəxəbatı"nın (1948-1962-ci illər) müəllifidir. Professor C.Xəndan Ə.Mirəhmədovun "Ədəbiyyat müntəxəbatı"ni ən dəyərli tədris vəsaiti kimi qiymətləndirmişdir ("Kommunist" qəzeti, 8 dekabr 1948-ci il). Əziz müəllimin özünün də "Azərbaycan müəllimi" qəzeti və "Azərbaycan məktəbi" jurnalında proqram və dərsləklərə dair sanballı məqalələri dərc olunmuşdur.

O, son illərdə bu məsələyə bir də qayıtmışdır. Onun filologiya elmləri doktoru Zaman Əsgərli ilə birlikdə yazdığı və 1996-cı ildən bir neçə dəfə dalbadal nəşr edilən X sinif üçün "Ədəbiyyat" dərsliyindən məktəblərimizdə istifadə olunmuşdur. Təcrübəli alim ömrünün son günlərinə qədər dərslək yaradıcılığı ilə maraqlanır, fikirlərini bölüşürdü. Əziz müəllimin bir neçə dəfə nəşr olunan "Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti" kitabı tədqiqatçılarla yanaşı, həm də orta məktəbin ədəbiyyat müəllimlərinin də stolüstü kitabına çevrilmişdir.

Yaxşı haldır ki, Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvi, professor Nizami Cəfərovun başçılığı ilə X və XI siniflər üçün ədəbiyyat dərsləkləri və müntəxəbatlarının hazırlanması prosesində də bütün əvvəlki dərsləklər, o cümlədən Əziz müəllimin dərsləkləri bir daha nəzərdən keçirilmiş, ədəbi-elmi-metodik müqayisələr aparılmış və faydalı cəhətlər nəzərə alınmışdır.

Elmi-tədqiqat sahəsinin genişliyi və rəngarəngliyi ilə seçilən Əziz Mirəhmədov Azərbaycan ədəbiyyatında realizm, satira, romantizm, maarifçilik problemlərinin estetik-nəzəri dərki və şərhinə də böyük diqqət yetirmişdir.

Əziz müəllim ədəbi aləmin böyük şəxsiyyətlərindən biri kimi, həm də öz ölkəsinin vətəndaşı, zəhmətsevər bir oğlu idi. Onun gənclərə münasibətdə tələbkərliliyi ilə qayğıkeşliyi bir-birini tamamlayırdı. O da məlumdur ki, Əziz müəllim prinsipial elmi axtarışlarda heç nəyə güzəştə getməz, heç nəyi yaddan çıxarmaz, elmi mülahizələrdə faktologiyanı bir an belə arxa plana çəkməzdi.

Əziz müəllim çox həssas, qayğıkeş, diqqətçil, sadə və səmimi insan idi. O, rəhbəri olduğu aspirant və dissertantların uğurlarına sevinər, onları daha da həvəsləndirərdi. Arxivlərdə işləyərkən məxəzlərdən əlinə düşən naməlum faktları kiçik bir kağıza köçürər, aidyyəti üzrə sahibinə çatdırardı. Böyük həyat təcrübəsinə malik olan Əziz müəllim ona redaktə üçün verilən yazılara çoxlu qeydlər edər, müəllifin işinə xələl gətirməyən dəyərli düzəlişlər aparardı. Bu zaman vərəqənin kənarına yazdığı tənidi qeydləri isə özünəməxsus yumorla bitirərdi. Onun yetirmələri bu cəhəti döndə-döndə qeyd edirlər.

Böyük müəllimləri M.Arif, F.Qasımzadə, H.Araslı, Mir Cəlal, C.Xəndan kimi nəhənglərin yolu ilə gedən Əziz müəllim özünün gərgin axtarışları sayəsində ədəbiyyatımızın tarixi üçün çox qiymətli elmi materiallar əldə etmiş, onları təfəkkür süzgəcindən keçirərək ədəbi-elmi fikirlərimizə yeni töhfələr vermişdir.

Özündən sonrakı nəsil üçün böyük ədəbi irs, tədqiqatçılıq səriştəsi, silinməz izlər qoyan Əziz müəllim cild-cild sanballı əsərləri ilə ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə özünə əbədi heykəl ucaltmışdır. Ədəbi-bədii təfəkkürümüzün dünəni, bu günü və sabahı ilə maraqlanan hər kəs Əziz Mirəhmədovu minnətdarlıqla xatırlayacaqlar.

2011: Bayram günləri

2010-cu il dekabrın 3-də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "2011-ci ildə Novruz, Ramazan, Qurban bayramları haqqında" qərar qəbul etmişdir. Qərar da bildirilir ki, Əmək Məcəlləsinin 105-ci maddəsinə, Milli Elmlər Akademiyasının və Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin məlumatına əsasən Nazirlər Kabineti tərəfindən 20, 21, 22, 23, 24 mart – Novruz bayramı, 30, 31 avqust – Ramazan bayramı, 6, 7 noyabr – Qurban bayramı elan edilir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, həmin günlər iş günü sayılmır.

QOŞA QANAD

Hacı Qulam SADIQ,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü

Oqtay Rzanın dediklərindən:

- İdrak xəzinədir, min incisi var,
Sözün nə kobudu, ən incəsi var.
Filosof babamız nə gözəl deyib:
"Axtar, tapanadək özünü axtar!"

Bir nəfərlə (onunla çoxdandır ki, görüşmürdük), sözü üzə vuran "ciddi adam"la bağlıdır bu deyim. Telefon dilləndi, dəstəyi götürdüm. Həmkarımın səsi qulağımda guruldadı: "Ay hörmətli yoldaş! Bilmək olar ki, sən şair sən, ya geoloq?". Sual gözlənilməz deyildi: Poeziya axşamlarında (görüş gecələrində, ədəbi məclislərdə, tək-tək, yaxud hamılıqla) belə söhbətləri çox eşitmişdim. Odur ki, "ciddi adam"ın iradəsinə sakitliklə, axıra qədər qulaq asdım. Nəhayət ki, o da məni dinlədi: "Ay hörmətli yoldaş! Bu, bir məşhur sözdür şairlik peşə deyil, taledir. O ki qaldı geologiyaya, o, könüllü seçdiyim, ali məktəbdə aldığım ixtisasdır. Lakin həm şeirə, həm də romantik sənətə sədaqətliyəm. Geoloqluq peşəm, şairlik isə taleyimdir..."

...Oqtay Rzanın peşəsi ilə taleyini ahəngdar şəkildə qoşa qanad kimi uyğunlaşdırma bilmək bacarığından isə oxucular bəhrələnilər:

*Cüt qüvvə fırladır anamız yeri,
Cüt qüvvə möhtəşəm qoşa qanaddır.*

Sənətçilər arasında belə bir fikir mövcuddur ki, elm əqlin, poeziya isə ruhun məhsuludur. "Fiziklər və liriklər" adlı ədəbi-əbədi problemi bir araya gətirmək şairdən yüksək istedad, dərin bilik tələb edir.

Mübahisəsiz demək olar ki, çağdaş poeziyada Oqtay Rza bu çətin məsələnin öhdəsindən gələn öncül şairlərimizdəndir:

*Hüduzsuz kainatda
Hamı əvvəl, hamı son?
Sirlə aləm deyilmi
Atom, nüvə, neytron?..*

*Cisim var ki, parçası
Adi gözlə görünməz.
Çörək bölünər, ancaq
Ana vətən bölünməz!*

Yaxud:

*Ağ balıq bənəyir gümüş pəriyə,
Kürüsü qaradır görəsən niyə?*

*Qaradır taleyə, bəxtə görəmi,
Suyun altındakı neftə görəmi?*

“Cüt qüvvə”, “Yer fırlanmasa”, “Müvazinət”, “Ünsürlər danışır”, “Apostrof”, “Holfstrum kimi”, “İonosfer”, “Spektr”, “Prizma”, “İzotoplar” kimi şeirlərdə bu məsələ daha qabarıq verilmişdir.

Böyük fransız yazıçısı Flober demişdir: “Elm və incəsənət bir-birindən bünövrədə ayrılıblar, zirvədə isə görüşəcəklər”. Oqtay Rza bu görüşü təşkil edən şairlərimizdən biridir. O deyir:

*Qalın kitablar var, hikməti yoxdur,
Ölkə tanıyıram milləti yoxdur.
Planet tapılıb-iki günəşli,
Heyif ki, şüurlu xilqəti yoxdur.*

Dahi fransız yazıçısı V.Hüqo bu məqamla bağlı necə də sərrast deyib: şairin elm, əməli təcrübə, bir də fərasət və duyğudan doğan üç keyfiyyəti labüddür.

Əlli ildən çox yaradıcılıq yolu keçmiş, “Qızıl qələm”, M.Araz, R.Rza, M.Müşfiq mükafatları laureatı, geologiya-mineralogiya elmləri namizədi, Azərbaycan Dövlət Universitetinin dosenti Oqtay Rza bu üç keyfiyyəti harmonik şəkildə öz şəxsində, yaradıcılığında birləşdirə bildiyi üçündür ki, bir şair, bir alim, bir müəllim kimi tanınır, sevilir. Bu üç keyfiyyəti bir məfhumda birləşdirsək, vətəndaş Oqtay Rza alınar.

Onun ilham mənbəyi nədir? Poeziya pərisi hansı səmada qanad çalır görən? Bu suallara cavab axtaranda “Daş çirağın işığı” kitabının “Yollar, illər, duyğular” fəslindəki “Qərribə diyar” yazısından bir parçanın üstündə dayandım: “Əsəd müəllim ezamiyyətdən təzəcə qayıdıb. Gördüklərindən, duyduqlarından həvəslə danışır. O, sinfə qərribə suallar verirdi:

- Dünyada dənizsiz ölkə varmı?

Aynur əlini qaldırıb dedi:

- Paraqvay.

- O hansı ölkədir ki, içməli suyu xaricdən alır?

Ayxan əlini qaldırıb dedi:

- Küveyt.

- Dünyada dağsız ölkə varmı?

Aysel əlini qaldırıb dedi:

- Hollandiya.

- Dünyada gölsüz ölkə varmı?

Aydın əlini qaldırıb dedi:

- Yəmən.

- Dünyada çaysız ölkə varmı?

Aytən əlini qaldırıb dedi:

- Liviya.

Əsəd müəllim cavablardan çox razı qaldı:

- Afərin, uşaqlar, zəhmətim hədəf getməyib.

İndi “Dünyada hər şeyi olan ölkə varmı” sualına özüm cavab verəcəm. Var belə ölkə-anamız Azərbaycandır o!

Babamız Füzuli hələ dörd əsr bundan əvvəl əlinə qələm alıb şairlik iddiasında olanlara öyüd verərək yazırdı: “Elmsiz şeir özülsüz divar kimidir. Özülsüz divar isə qayətdə bietibar olur... Ey sözləri gözəlləşdirən, zinət verən, sən Allah, onu mərifət paltarından mərhum ədib, çılpacaq qoyma. Söz və səsle qənaətlənməyib, məna feyzi əldə et”.

Oqtay Rzanın ulu babasının bu nəsihətinə əməl etməklə yanaşı, bacarığı bir də ondadır ki, bu mənanı poetikləşdirə bilir!

*Həyat məhv olmasın Atlantidatək,
Odur ki, mehriban yaşayaq gərək!
İnsanlar, yox edib müharibəni,
Yeri dinc buraxaq, hirsləndirməyək.*

*Burda min dəfinə, sənət irsi var,
Təkamül, inkişaf, həyat dərsi var.
Hətta on milyon il əvvəl yaranmış
Kiçik ilbizin də daş nəğməsi var.*

Oqtay Rza yaradıcılığındakı bu məziyyəti çağdaşları da vaxtında duyub, dəyərləndirmişlər.

Ramiz Qurbanlı (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü):

- Oqtayın “İşıq sürətiylə uçası olsam” adlı şeiri elmlə poeziyanın vəhdətinə ən səciyyəvi misaldır.

*Şan-şöhrət qucmaram, dövlət qucmaram,
Qaçmaram meydandan, mübarizədən;
İşıq sürətiylə hələ uçmaram-
Bir az lazımsa bu dövrəyə mən.*

Allahverdi Hacı (ADPU-nun dekanı, dosent):

- Oqtay Rzanın şeirlərində bilik artırıcı informasiya bolluğu var.

Allahverdi Emin (pedaqoji elmlər namizədi, “Oqtay Rzanın yaradıcılığı” kitabının müəllifi):

- Mənim aləmində şair Oqtay Rza bəlkə də yeganə poetik təfəkkür sahibidir ki, hər şeirində Ağilla Hiss vəhdətdədir.

*Daha güdrətlidir topdan, mərmidən,
Dərinlik, ucalıq bəxş edir qələm;
Sözüm qanadlansın kosmik gəmidən:
Bəşərin ən böyük kəşfidir qələm!*

Poeziya Allahın sairə bəxş etdiyi ilahi nemətdir. Nə yaxşı ki çoxlarına qismət olmayan bu nemətdən Oqtay Rzanın həm ürəyinə, həm də beyninə pay düşüb. Ömrünün ən müdrik çağını yaşayan Oqtay Rza bu neməti səxavətlə bütün həyatı boyu oxucularına paylaya bilib.

Qoşa qanadın var olsun, şair! Poeziyamızın zəngin üfüqlərində sənə daim açıq səma arzulayırıq!

POEZİYA

Ağacafər HƏSƏNLİ çağdaş poeziyamızın görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, otuz ildir şeir yaradıcılığı ilə məşğuldur, iyirmidən çox kitabın müəllifi, "Mars" ədəbi-publisistik jurnalın baş redaktorudur. Ağacafərin şeir yaradıcılığında orijinal dəst-xətt, eyni zamanda klassik ədəbiyyata bağlılıq onu müasirlərindən fərqləndirdiyi üçün qələm məhsulları xarici dillərə tərcümə olunaraq respublikamızın hüduqlarından kənarlarda da yayılır, sevilə-sevilə oxunur və mükafatlara layiq görülür. Ədəbiyyatımızın orta nəsil nümayəndələrinə mənsub olan bu gözəl şairin bir neçə şeirini jurnalımızın oxucularına təqdim edir və ona yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Nə sən peşmansan...

Dedim çox bağlama özünə məni,
ürəyə xal düşər, bağlar qırılar.
Təpmə hər sözümlə gözümlə mənim,
bizi birləşdirən tağlar qırılar.

Bir ömrü bəhsəbəs yaşadığ birgə,
nə sən peşmansan, nə mən peşman.
Təntimə, ləngimə, yanıma dur gəl-
bəlkə xiffət çəkir çəmən-peşiman?

Yola-yolağaya şor gözlər baxır,
arxa çevirmişəm biryolluq pisə.
Gözucu baxdığın nərgizlər axı
bizi tapşırırmışdı bir-birimizə...

Demədim eşqinin daşını at sən,
onu qazanmışam alın tərimlə.
Nə qədər doğmasan, o qədər yadsan
mənə bəslədiyin ümidlərinlə.

Yol ver, kor ümidə vaxtında çatım,
bəlkə də anadan doğuldum orda.
İstədim özümü dənizə atım,
düşdüm göz yaşına, boğuldum orda.

Tül

Ayın hüznünlü sifəti
üzüntülü, üzüntülü.
Sallayıb qaş-qabağımı,
sürüşüb üzünün tülü.
Tətillər heç zaman çatmırdı sona,
günümün üstünə qara çəkirdin.
Dönmüşdüm balaca əl quzusuna,
hara istəyirdin, ora çəkirdin.

Hilal qaş-əsir tir-tir
oxudum sətirbəsətir...
Yalan maska taxır, itir
doğrunun, düzünün tülü.

Qurtarır tutduğum divar,
oyundu – udduğum da var...
Hər kəsin öz pərdəsi var,
hər kəsin özünün tülü.

Bu çaldığın şon zəng nədir?
hamı əcəllə cəngdədir.
Görəsən, hansı rəngdədir-
dediyin sözünün tülü?

Dərsin daşını atdım

Getmirdi o zaman şəkim heç nəyə,
yamanca mənimlə qılırdın məzə;
Gedirdim məktəbə dərs öyrənməyə,
dərsə gecikməyi öyrətdin mənə.

Mənə təpinirdi Cavad müəllim,
səs-küy kəsilirdi, xor azalırdı.
Səndən şübhələnən cavan müəllim,
üstümə arabir xoruzlanırdı.

Hər gün gecikirdim, töhmət alırdım,
qırmızı-qırmızı məhəl qoymurdum.
Səndən dönə-dönə minnət alırdım,
ancaq minnətindən heç vaxt doymurdum.

Uçular, sökülər qəlb körpüləri,
Cənub körpüləri, qərb körpüləri...
Lil sular dönəcək sınıq güzgüyə,
Bizi körpü üstə tərs göstərəcək...

Hərdən qaralırdı sənin qanın da,
üstümə töküdüün evdəki şəri.
Bir üzüm qaraydı sənin yanında,
o biri üzüm də evdəkilərin...

Sirrimin ağzına daş basdığımtək,
mən də mürgülədim, yatdım o gündən,
Qurbağa gölünə daş atdığımtək,
mən dərsin daşını atdım o gündən.

Qara deyil kəfənin rəngi

Səni sevdiyimi gizlətmədim mən,
söylədim küləyə, ələnən qara.
Şəvə saçlarıma bir vaxt düşən dən
bəxtimin rəngini boyadı qara.

O vaxtdan qaradır gözümdə həyat,
gün təkə gecədən ibarət olub.
Sənin sığındığın balaca həyət,
mənim nəzərimdə imarət olub.

Çıxır qara tüstü damdan bayıra,
sən tünd çay içirsən, yaqın pürəngi.
Mən qara paltomu kəfən sayıram,
hayıf, qara deyil kəfənin rəngi.

Dar dalan, dar döngə, üz üzü görmür,
burda kimsəsizlik məni üşüdür.
Axı neyləyəsən, göz gözü görmür,
səni də ayrılıq çəni üşüdür.

Körpü

Sınıq bir körpüyə bənzəyir bu baxt,
Yuxumu gözümdən asıb gəlmişəm.
Bəlkə də dünyaya gəlməzdim heç vaxt,
Hardansa qəfildən azıb gəlmişəm.

Selə qər q olmuşam, qəmə batmışam,
Bax özüm özümə gör nə çəkmişəm?
Mən sənə bayaqdan əl uzatmışam,
Səninlə aramda körpü çəkmişəm.

Tarazlıq pozulur, bu yerdə hörgü,
Çox davam gətirməz bir lağım üstə
Sən əl uzatmırsan... Demək, bu körpü
Uçulub-tökülər bir tağın üstə.

Oddur çeşmələrin məsum gözündə,
Körpüdür dənizlə dağ arasında.
Mən öz ümidimin Məcnun gözündə
Körpüyəm qarayla ağ arasında.

Təbəssümün paltarı

Nə yaxşı, neçə il əvvəl gördüyüm
köhnə təbəssümün yerindədi.
Tənəffüs saatlarında
mən qaçırdım,
sən arxamca yüyürürdün.
Ayaqlarımı zorla dalımca sürüyürdüm.

Sənə dil çatdırmaq olmurdu.
Bir dəstə qız idiniz-
bayramlarda sizə gül çatdırmaq olmurdu.
Nə yaxşı, başqalarını bilmirəm,
Sən yenə yerindəsən...

Mühazirə otağında, arxa sırada
adımı partanın üstündə
bıçaqla yazmışam.
Nə yaxşı, illər silib-süpürməyib,
taxtanı baçaqla qazmışam.

Həmin adamsan, həmin görkəmdə
əynində dəri gödəkçə...
Mən həm geyimimi, həm partamı
dəyişmişəm.
Sən başqa libasdasan, təkə
təbəssümün paltarını dəyişməyib.

Qonaq gedəcəyəm tənhalığıma

Gözlərim dağılmış quş yuvasıdı,
Mənim kirpiklərim pərən-pərəndi.
Niyə yalqızlığın daşını atdım,
Yalqızlıq yerini kimə verəndi?

Nə üçün əkmədim qədir ağacı-
Niyə göz qoymadım tənhalığıma?
Niyə razı oldum bir süst qadının
Dərdimlə-sərimlə tən olmağına?

Nə olsun ortada bir çətən külfət
Mərhəmət diləyir sənə dağıma.
Sənin təkliyinin əlindən tutub,
Qonaq gedəcəyəm tənhalığıma.

ELMI MƏQALƏ MÜƏLLİFLƏRİNİN NƏZƏRİNƏ

Jurnal "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"na daxil edildiyi üçün məqalələr hazırlanarkən aşağıdakı qaydaların gözlənilməsi vacibdir:

1. Müəllifin adı, atasının adı, soyadı (tam şəkildə), elmi dərəcəsi, elmi adı, iş yeri, elektron poçt ünvanı göstərilməlidir.

2. Məqalənin sonunda müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.

3. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı ya istinad olunan ədəbiyyatın mətnində rast gəlinəndiyi ardıcılıqla (məsələn, [1] və ya [1, s.20] kimi işarə olunmalı), ya da əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməlidir. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

4. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, sinpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatının "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin 10.2 – 10.4.6 tələbləri əsas götürülməlidir.

5. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5 – 10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

6. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa iki dildə məqalənin xülasəsi verilməlidir. Məqalənin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun gəlməlidir. Məqalədə müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin və müəllifin adı tam şəkildə təqdim edilməlidir.

7. Hər bir məqalədə müvafiq indeks və ya kodlar, həmçinin açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.

Redaksiya.

“MƏKTƏBƏQƏDƏR VƏ İBTİDAİ TƏHSİL” – 40

Pedaqoji mətbuat tariximizdə özünəməxsus yeri olan jurnallardan biri də “Məktəbəqədər və ibtidai təhsil”dir ki, uzun illər “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə” adı ilə işıq üzü görmüş, müəllimlərin, tərbiyəçilərin, təhsil təşkilatçılarının stolüstü vəsaiti olmuşdur. Onun nəşrə başlanmasından nə az, nə çox, 40 il vaxt keçir. Sevinirəm ki, mən bir zamanlar, bəlkə də 15 il bu jurnalın redaktor müavini olmuşam. Bu o zamanlar idi ki, “Azərbaycan məktəbi” jurnalına məsul katiblik edirdim və “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə” də onun 8 əlavəsindən biriydi. Onu çox hörmətli professor Yəhya Kərimovla birlikdə ildə 6 dəfə nəşrə hazırlayırdıq. Getdikcə tirajı iyirmi mini keçən bu jurnal yüz səhifədən çox çıxır, nüfuzlu mətbuat orqanına çevrilirdi.

“İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə”nin metodik məcmuə statusu olsa da, o, oxucuların nəzərində əsl jurnal səviyyəsində idi. Çünki onun səhifələrində çox sayda rubrikalar altında rəngarəng materiallar verilirdi. Təbii ki, əhatə dairəsi təhsil sahəsi olmaqla, jurnalistikanın oçerk, müsahibə, reportaj, tənqid kimi aktiv janrlarından da istifadə edilir, şeirlər, hekayələr, yumorlar və s. verilirdi. Bunun da bir neçə səbəbi var idi. Bu səbəblərdən birincisi, Y.Kərimovun redaktor kimi yüksək səriştəliliyi, ikincisi, onun hərtərəfli hazırlığı, üçüncüsü, yaradıcı qabiliyyətə malik olması, dördüncüsü, mənim də ixtisasca jurnalist olmağım, bədii yaradıcılığa maraq göstərməyim idi.

Yəhya müəllimlə mənim, necə deyərlər, əməkdaşlıq, dostluq etməyi bacarmağımız da əsas səbəblərdən sayılmalıdır. Biz 2 nəfər bu qədər ağır bir jurnalı ildə 6 dəfə yorulmadan çapa hazırlayırdıq. Üstəlik, bizim əsas işlərimiz də vardı axı. Əslinə qalanda, biz əmək haqqı yox, qonaraq alırdıq ki, bu da gördüyümüz işin müqabilində cüzi bir şey idi. Bizi maraqlandıran iş idi ki, ona da böyük həvəsimiz və tükənməz gücümüz vardı. Jurnalın təhsilimiz qarşısındakı əvəzsiz xidmətlərini dərk etdikcə ona məhəbbətimiz daha da artır, yorulmaq nədir, bilmirdik.

Bəli, mən bu yubileylə əlaqədar ürəkdən sevinir, əməyimi onun oxucularına halal edirəm. Sağ olsun dövlətimiz ki, onu dəyərləndirir və qoruyur. Sağ olsun Yəhya müəllim ki, ona əvvəlki məhəbbətlə həyat verir!

Məhəmməd BAHARLI,

**“Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi”
jurnalının baş redaktoru.**

OXUCULARLA GÖRÜŞ

BAKIDAKI 190 NÖMRƏLİ MƏKTƏBDƏ BEYNƏLXALQ ANA DİLİ GÜNÜ QEYD EDİLDİ

“AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ” JURNALI 60 İLƏ YAXINDIR Kİ, DİLİMİZİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ ELMİ-METODİK YARDIM

Fevralın 21-də Bakı şəhərindəki 190 nömrəli orta məktəbin akt zalında Beynəlxalq Ana Dili Gününə həsr edilmiş tədbir keçirildi. Tədbiri giriş sözü ilə açan direktor Afət Bakıxanova qonaqları salamladıqdan sonra bildirdi ki, dünyanın ən qədim dillərindən sayılan dilimizi dərinləndirilməli, sevməli və qorunmalıyıq. Elə bu tədbiri keçirməkdə də məqsədimiz bundan ibarətdir.

Direktor müavini Qənirə Əmircanova isə bildirdi ki, Beynəlxalq Ana Dili Gününün bizim məktəbdə qeyd edilməsi, pedaqoji mətbuat tariximizdə mühüm əhəmiyyətə malik yer tutan, dilimizin öyrənilməsində əvəzsiz xidmətlər göstərən “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalının əməkdaşları ilə görüşümüz bizim üçün ikiqat sevinçdir.

Jurnalın redaksiya heyətinin üzvü, Azərbaycan Təhsil Problemləri İnstitutu direktorunun müavini Ənvər Abbasov mərasimdə çıxış edərək bu jurnalın dilimizin inkişafında böyük xidmətləri olduğunu diqqətə çatdırdı.

Sonra çıxış edən jurnalın baş redaktoru Məhəmməd Baharlı bildirdi ki, əsası 1954-cü ildə qoyulmuş “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” uzun illər “Azərbaycan məktəbi” jurnalının metodik əlavəsi kimi fəaliyyət göstərmiş. 1990-cı illərdə müstəqil redaksiyası yaradılaraq əvvəlcə “Ana sözü” adı altında nəşr edilməyə başlanıb, sonra isə yenidən ilk adına qaytarılıb. O, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin elmi-metodik mətbu orqanıdır. Jurnalda ədəbiyyatşünaslıq və dilçiliyə, dil və ədəbiyyatın tədrisinə, qloballaşan dünyamızda baş verən mühüm ədəbi proseslərə, yeniliklərə dair yazılara geniş yer verilir, - deyən baş redaktor çıxışının sonunda Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərini jurnalla fəal əməkdaşlığa çağırırdı.

Tədbirdən daha sonra 190 nömrəli məktəbin dil-ədəbiyyat müəllimi Təranə Yusifova, “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalının şöbə redaktoru Oqtay Abbasov, Bakı şəhərindəki 62 nömrəli məktəb-liseyin Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi Nailə Əliyeva çıxış edərək qabaqcıl müəllimlərin pedaqoji mətbuatdan bəhrələndiklərini vurğuladılar.

Beynəlxalq Ana Dili Gününə həsr olunmuş tədbirin sonunda məktəbin yuxarı sinif şagirdlərinin ana dilimizi vəsf edən şeirləri böyük məhəbbətlə, sonsuz istəklə söyləmələri iştirakçıların qəlbinə hakim kəsildi.

*Ədalət DAŞDƏMİRLİ,
“Azərbaycan müəllimi”, 25.02.2011.*

ƏDƏBİ ALƏMDƏ

Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı olan TÜRKSÖY türk dünyasının ölməz şəxsiyyətlərinin mədəni irsinin yaşadılması ənənəsinə sadıq qalaraq 2011-ci ili böyük tatar şairi Qabdulla Tukay ili (26.4.1886-15.4.1913) elan etmişdir.

“Akademiya-Kitab” Mərkəzində Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, “İstiqlal” ordenli xalq yazıçısı Anarın kitablarının imza günü keçirilmişdir.

Kitab klubunda xalq yazıçısı Çingiz Abdullayevin “Sonuncu divarın daşları” kitabının təqdimat mərasimi keçirilmişdir.

Azərbaycan MEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun həyatından və döyüş yolundan bəhs edən “Turan Mübarizi” kitabının I cildinin təqdimat mərasimini keçirmişdir. Əsərin müəllifi Yəhya Yusif Cəniyardır.

Bakı Slavyan Universitetində (BSU) Almanyanın Vürtsburq Universitetinin professoru, Osvald fon Volkenştayn Cəmiyyətinin prezidenti, professor Ziqlinde Hartmannın “Orta əsrlər ədəbiyyatında eşqin təcəssümü” kitabının təqdimatı olmuşdur.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda Abbas Abdullanın “Seçilmiş əsərləri”nin və onun tərcüməsində Y.Kanevskinin “Emin ağa Borçalı” kitabının təqdimatı keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda gənc yazıçıların yaradıcılıqlarının müzakirəsi keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda tanınmış alim Araz Dadaşzadənin 75 illik yubileyinə həsr olunmuş gecə keçirilmişdir.

Tanınmış alim və publisist, “Respublika” qəzetinin və “Füyuzat” jurnalının baş redaktoru, filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədovun 80 illik yubileyi ilə əlaqədar Milli İrsi Mədəni Tarixi Araşdırmalar Fondunda tədbir keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda “Üzeyir Hacıbəyli və aşiq sənəti” mövzusunda tədbir keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda yazıçı Altay Məmmədovun 80 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ

İnsan orqanizminə ən ziyanlı qidaların siyahısı müəyyənləşdirilib. Milli.az xəbər portalının Rusiya mətbuatına istinadən verdiyi məlumata görə, müxtəlif ölkələrdən olan mütəxəssislərin araşdırmaları nəticəsində kartof çipslərinin insan orqanizminə ən zərərli qida olduğu müəyyənləşib. Onun xüsusilə ürək-damar problemləri yaratdığı üzə çıxıb. Fast-fud ikinci yerdədir. O, qanda xolesterinin səviyyəsini artırır və bu da öz növbəsində ürək-damar çatışmazlıqlarına səbəb olur. Daha sonra kolbasa məmulatları gəlir. Quru sup, vermişel, qazlı sular, marqarin, mayonez, çeynənən konfetlər, marmelad, nabat, şokolad da insanların uzaq durmaları məsləhət olan qidalar sırasındadır.

Gözəl qadınla beş dəqiqə belə yalnız qalan kişilər o qədər stress keçirirlər ki, bu, onların ürəyinə zərər vura bilər. "The Daily Mail" qəzetinin məlumatına görə, bu nəticəyə İspaniyanın Valensiya Universitetinin alimləri gəliblər. Araşdırma 84 oğlan üzərində aparılıb. Tələbə oğlanlara bildirilib ki, onların üzərində psixoloji təcrübə aparılacaq. Oğlanların hərəsinə 16,5 dollar verilib və otaqda krossvord həll etmək tapşırılıb. İlk təcrübə zamanı otaqda iki kişi olub. Təcrübədən sonra onların ağız suyundan nümunə götürülüb. Sudakı kortizol (orqanizmdə olan stress hormonu) maddəsində heç bir dəyişiklik qeydə alınmayıb.

İkinci dəfə tələbələr gözəl bir qadınla eyni otaqda tapşırıq həll etməli olublar. Bu dəfə onların ağız suyundakı kortizol anormal dərəcədə artıb. Mütəxəssislər deyirlər ki, kortizolun artımı stressə, ürək xəstəliklərinə yoluxma riskinin yüksəlməsinə yol açır. Gözəl qadınlara yaxınlaşıb tanış olmaq istəyən kişilərin keçirdiyi stressin təyyarədən tullanan insanların keçirdiyi qorxu hissəsinə bərabər olduğu deyilir.

Yalandan yalnız insanların deyil, heyvanların da istifadə etdiyi ortaya çıxıb. İtaliyalı alimlərin araşdırması zamanı məlum olub ki, heyvanlar da həyatda qala bilmək üçün yalana müraciət edir. Sərçəyə bənzər bir quşun nümunə göstərildiyi araşdırmada bu quşun vəhşi bir heyvanın gəldiyini digərlərinə xəbər vermək üçün istifadə etdiyi bir səsdən ətrafdakıları yemdən uzaqlaşdırmaq üçün faydalandığı göstərilir. Qurbağaların da "yalançı" olduğunun yazıldığı araşdırmada bu heyvanların səsləri ilə digər qurbağalara "xox" gəldiyi bildirilir. Bəzən çıxardığı səslə özünü qüvvətli göstərməyi bacaran qurbağanın çəlimsizini biri olduğu üzə çıxır. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, heyvanlar aləmindəki ən yaxşı siyasət dürüstlük yox, gerçəklə yalandan birgə istifadə etməkdir.

YENİ NƏŞRLƏR

Əməkdar elm xadimi, professor Nurəddin Kazımovun seçilmiş əsərlərinin XVI cildi oxucuların istifadəsinə verilmişdir. “Tətbiqi pedaqogika” (Bakı, Çarşıoğlu – 2011) adlanan bu cildə verilmiş materiallar pedaqoji təmayüllü tədris müəssisələrinin və fakültələrin müəllimləri, tələbələri, magistrləri, habelə ümumtəhsil məktəblərinin sinif müəllimləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tanınmış jurnalist Məhəmməd Baharlının “Azərbaycan tarixi: Baharlılar” adlı kitabı 2010-cu ildə “Adiloğlu” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Əsərdə xalqımızın əsas tərkib hissəsi olan böyük bir tayfadan – Baharlılardan, onların tarixindən bəhs edilir. Kitabdan tarixçilər, ali məktəb tələbələri, ümumiyyətlə, bütün oxucular faydalana bilərlər.

Professor Fərrux Rüstəmovun “Azərbaycanda ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və təhsilin tarixi ixtisası üzrə elmi-pedaqoji kadr hazırlığı” (1927-2010-cu illər) adlı əsəri (Bakı, “Elm və təhsil” – 2010) nəşr olunub. Gənc tədqiqatçılar, pedaqogika mütəxəssisləri və pedaqoji ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulmuş bu kitab pedaqogika sahəsində aparılan tədqiqatların koordinasiya edilməsi işinin daha səmərəli qurulmasına da kömək edəcək.

Professor F.Rüstəmovun daha bir kitabı işıq üzü görmüşdür. “Pedaqoji qeydlər, resenziyalar, müsahibələr” adlanan bu kitab da 2010-cu ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Adından da göründüyü kimi, kitabda müəllifin bəzi publisistik yazıları, müxtəlif əsərlərə yazdığı resenziyalar, verdiyi müsahibələr və rəylər toplanmışdır.

Tanınmış şair Oqtay Şamil ürəkləri rıqqətə gətirən gözəl şeirlər müəllifidir. Onun 2010-cu ildə “Şirvannəşr”də işıq üzü görmüş “Azadlığın quşqonmazında ay naləsi” adlı kitabında təkcə şeirləri deyil, həm də nəsr əsərləri – hekayələri, bir romanı və bir povesti toplanıb.

Aysel Əlizadə gənctir. Amma onun şeirləri haqqında bu sözləri demək olmaz. Çünki qələmindən çıxan hər bir şeirinin həm də ürəkdən gəldiyi, qoca dünya haqqında fəlsəfi düşüncələri əks etdirdiyi aydın görünür. Məhz bu cəhətdən A.Əlizadənin Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və “525-ci qəzet”in dəstəyi ilə işıq üzü görmüş “Doğulacaq qadın” (Bakı: Mütərcim, 2010) adlı şeirlər kitabının oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanacağına inanırıq. Adı çəkilən kitabda şairin müxtəlif mövzulu bir-birindən maraqlı şeirləri toplanmışdır.

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:

ANAR
Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLİ
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYILOV
Bəkir NƏBİYEV
Yusif SEYİDOV

ÜNVANIMIZ:

Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.
Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09. Faks: 498-55-33.
E – mail: azdiliatedebiyattədrisi@yahoo.com (YAHOO com)
Redaktor.

**Kağız formatı 60x84 1/8. Uçot nəşr vərəqi 5.
Şərti çap vərəqi 6,3. Tiraj 800.**

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.
Lisənziya V 236.**

**Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»
nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzü görür.
Çapa imzalanıb: 30.03.2011.
Jurnalə abunə mətbuat yayını şöbələrində aparılır.
Bir nüsxənin abunə və satış qiyməti 2 manatdır.**

